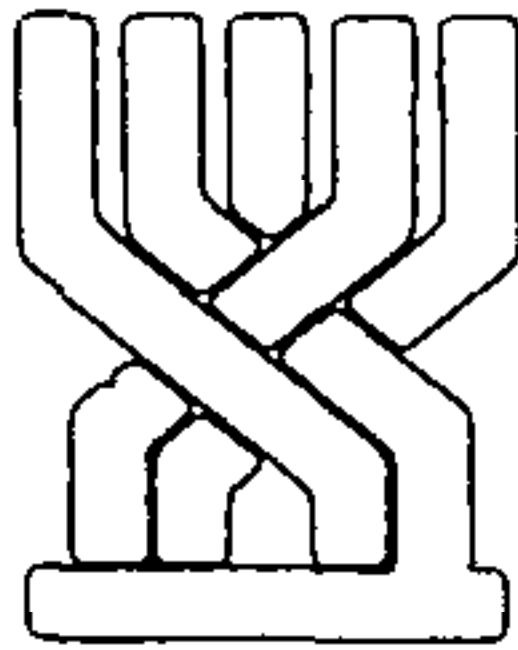

0011

המוסד לביטוח לאומי

האגף למחקר ותכנון

אלמנות ושיקומן

במוסד לביטוח לאומי

סקר מס' 31

ירושלים, פברואר 1981, אדר א' תשמ"א

המוסד לבטוח לאומי
האגף למחקר ותכנון

אלמנות ושיקומן
במוסד לביטוח לאומי

מאת:
דליה גורדון

ירושלים, פברואר 1981, אדר א' התשמ"א

ה ק ד מ ה

בחוברת שלהלן ניתן סיכום ממצאי מחקר מיוחד שנערך על אלמנות ב-4 מסניפי המוסד לביטוח לאומי.

מטרת המחקר היתה להעריך תרומת שינויים אירגוניים מסויימים שהוכנסו בטיפול באלמנות, בעיקר - ייחוד עובדת שיקום מיוחדת לאלמנות. כן מרחיב מחקר זה את המידע הקיים על אוכלוסיית האלמנות, בעיותיה המיוחדות וצרכיה.

המחקר בוצע ע"י הגב' דליה גורדון מהאגף לתכנון ומחקר.

תודתנו נתונה לגב' ג.בן-צבי מנהלת המחלקה לשיקום ולגב' ז.קלר עוזרת ראשית לשיקום משפחות חד-הוריות שליוו את המחקר מראשיתו והשקיעו בו מחשבה רבה.

כך נתונה תודתנו לגב' ט.ידידיה שפיקחה על עבודת איסוף הנתונים בשדה, למר א.קליין שעזר בעבודי המחשב ולעובדות השיקום בסניפי המחקר ששתפו פעולה עם עובדי המחקר בכל שלביו.

ולבסוף נודה לד"ר ל.שמגר מהאוניברסיטה העברית ולמר ש.כהן מנהל המחלקה להערכת גימלאות ארוכות מועד שעברו על כתב היד והוסיפו הארות חשובות.

נירה שמאי
סמנכ"ל מחקר ותכנון

ת ו כ ן ה ע נ י נ י ם

1	מבוא	.1
1	עבודת השקום - סכום ומסקנות	.2
3	ממצאים עיקריים	.3
3	א. הקדמה	
3	ב. תכונות כלליות	
4	ג. רמת ההשכלה	
4	ד. ילדים	
	1. מספר הילדים וגילם	
	2. בעיות עם ילדים	
	3. היתומים לפי תכונות אמם	
5	ה. עבודה	
	1. כללי	
	2. התמודדות בעבודה	
	3. מימוש ההצהרה על הנכונות לצאת לעבודה	
	4. המרחק מהעבודה	
6	ו. דיור	
6	ז. רמת ההכנסה	
8	ח. קשרים עם בני משפחה	
8	ט. הקשר עם שכנים	
8	י. הקשר עם מכרים וידידים	
9	יא. פעילות חברתית מאורגנת	
9	יב. העמדה כלפי נישואין מחדש	
9	יג. בעיות בהן נתקלו האלמנות	
10	יד. מיצוי זכויות במוסד לביטוח לאומי	

10	טו. השיקום
	1. יצירת המגע עם האלמנה
	2. הקשר עם עובדת השיקום במועד הראיון הראשון
	3. הקשר עם עובדת השיקום במועד הראיון השני
12	4. פירוט הממצאים
12	א. הקדמה
13	ב. תכונות כלליות
14	ג. ההתאמות
15	ד. רמת ההשכלה
16	ה. שפות
	1. ידיעת עברית
	2. ידיעת שפות אחרות
	3. ידיעת עברית ושפות אחרות
19	ו. ילדים
	1. מספר הילדים שהיו לאלמנה
	2. גיל הילדים ומקום מגוריהם
	3. בעיות עם ילדים
	4. היתומים עפ"י תכונות אמם
22	ז. עבודה
	1. אחוז העובדות
	2. הגיל והעבודה
	3. רמת ההשכלה והעבודה
	4. יבשת הלידה והעבודה
	5. שביעות הרצון ממקום העבודה

6. התנודות בעבודה

א. אלמנות שעבדו ברציפות

ב. אלמנות שלא עבדו כלל

ג. אלמנות שיצאו לעבודה מיד לאחר פטירת הבעל

ד. אלמנות שיצאו לעבודה לקראת הראיון השני

ה. סיכום

7. מימוש ההצהרה על הנכונות לצאת לעבודה

8. התכונות הקשורות בנטייה לצאת לעבודה

31 ח. דיוור

32 ט. המצב הכלכלי

1. רמת ההכנסה

2. מקורות ההכנסה

3. רמת ההכנסה ותכונות שונות

א. כללי

ב. רמת ההשכלה ורמת ההכנסה

ג. יבשת הלידה ורמת ההכנסה

ד. הגיל ורמת ההכנסה

ה. מספר הילדים ורמת ההכנסה

ו. מועד הפסקת עבודת הבעל ורמת ההכנסה

ז. סוג הקצבה ורמת ההכנסה

ח. העבודה ורמת ההכנסה

ט. ההשפעה היחסית של המשתנים השונים

י. ההרגשה הסובייקטיבית של מצוקה

40 י. קשרים עם בני משפחה

42 יא. קבלת עזרה מקרובים

45 יב. הקשר עם שכנים

45	יג. קבלת עזרה משכנים
47	יד. הקשר עם מכרים וידידים
48	טו. פעילות חברתית מאורגנת
49	טז. העמדה כלפי נישואים-מחדש
51	יז. בעיות בהן נתקלו האלמנות

1. מקור הנמונים
2. בעיות כלכליות
3. סידורים מנהליים יום-יומיים
4. יעוץ משפטי
5. בעיות עם ילדים
6. בעיות אחרות

54	יח. מיצוי זכויות במוסד לביטוח לאומי
54	יט. השיקום

1. יצירת המגע עם האלמנה
2. עבודת השיקום במועד הראיון הראשון
  - א. כללי
  - ב. הבקשות של האלמנות
  - ג. המלצת עובדת השיקום עם תחילת הטיפול
  - ד. הטיפול לאחר מספר חודשים
  - ה. תכונות האלמנות לפי מצב הטיפול במועד הראיון הראשון

3. עבודת השיקום במועד הראיון השני

א. כללי

ב. חידוש קשר של אלמנות עם עובדת השיקום

ג. הפניה להכשרה מקצועית

ד. עזרה בהשמה בעבודה

1. אלמנות שיצאו לעבודה

2. אלמנות שלא יצאו לעבודה

ה. עזרת עובדת השיקום בתחומים אחרים

ו. התכונות של האלמנות לפי הקשר עם עובדת השיקום

במועד הראיון השני

1. אלמנות שהמשיכו בקשר עם עובדת השיקום

2. אלמנות שקיזמו קשר והפסיקו או סיימו אותו

3. אלמנות שנפגשו עם עובדת השיקום פעם אחת בלבד

4. אלמנות שלא נפגשו כלל עם עובדת השיקום

64

כ. הסניף

1. כללי

2. סניף רחובות

א. תכונות דמוגרפיות

ב. עבודה

ג. המצב הכלכלי

ד. בעיות בהן נתקלו האלמנות

ה. הקשר עם עובדת השיקום

ו. קשרים חברתיים

3. סניף יפו

א. תכונות דמוגרפיות

ב. עבודה ומצב כלכלי

ג. הבעיות בהן נתקלו האלמנות

ד. הקשר עם עובדת השיקום

4. סניף פתח-תקוה

א. תכונות דמוגרפיות

ב. עבודה

ג. הבעיות בהן נתקלו האלמנטים

ד. הקשר עם עובדת השיקום

5. סניף ירושלים

א. תכונות דמוגרפיות

ב. עבודה

ג. המצב הכלכלי

ד. הבעיות בהן נתקלו האלמנטים

ה. הקשר עם עובדת השיקום

ו. קשרים חברתיים

73

6. מערך המחקר

א. מקורות הנתונים

ב. הנחקרים

ג. מהלך המחקר

ד. השאלונים

ה. העיבודים

ו. הגדרות וסייוגים

78

7. ביבליוגרפיה

ר ש י מ ת ל ו ח ו ת

13	כלל אלמנות שאירים ואלמנות המחקר לפי גיל	: לוח ב.1
14	האלמנות ילידות חו"ל לפי יבשת הלידה ותקופת העלייה	: לוח ב.2
15	האלמנות לפי סיבת פטירת הבעל ופתאומיות המאורע	: לוח ג.1
16	האלמנות לפי מספר שנות הלימוד והגיל	: לוח ד.1
16	האלמנות לפי מספר שנות הלימוד ויבשת הלידה	: לוח ד.2
17	האלמנות לפי רמת ידיעת השפה העברית ומספר תכונות	: לוח ה.1
18	האלמנות לפי רמת ידיעת השפה העברית ושפות אחרות	: לוח ה.2
20	האלמנות לפי מספר הילדים התלויים ותכונות שונות	: לוח ו.1
	האלמנות לפי קיום בעיות עם ילד(ים) במועד הראיון הראשון	: לוח ו.2
21	ובמועד הראיון השני	
	אחוז שעבדו ואחוז השייכות לכוח העבודה האזרחי (יהודיות)	: לוח ז.1
23	בין אלמנות ונשואות לפי הגיל	
	אחוז שעבדו ואחוז השייכות לכוח העבודה האזרחי (יהודיות)	: לוח ז.2
	בין האלמנות, בין כלל הנשים ובין בנות 54-35, לפי מספר	
24	שנות הלימוד	
	אחוז שעבדו ואחוז השייכות לכוח העבודה האזרחי (יהודיות)	: לוח ז.3
	בין האלמנות, בין כלל הנשים ובין בנות 54-35 לפי יבשת	
25	הלידה	
	האלמנות שעבדו לפי שביעות הרצון ממקום העבודה ותכונות	: לוח ז.4
26	שונות	
28	האלמנות לפי התנודות בעבודתן ותכונות דמוגרפיות שונות	: לוח ז.5
	האלמנות שלא עבדו ואמרו שיצאו לעבודה במועד הראיון	: לוח ז.6
29	הראשון לפי מצב עבודתן במועד הראיון השני ותכונות שונות	
	הקשר בין סלס "המרחק מעבודה" ותכונות שונות עפ"י מבחנים	: לוח ז.7
31	שונים	
33	האלמנות לפי מקורות הכנסה וממוצעייהם	: לוח ט.1
	האלמנות לפי צירופי מקורות הכנסה וממוצעי ההכנסה הכוללת	: לוח ט.2
35	של בעלות הכנסה מכל צרף מקורות	
	האלמנות לפי רמת ההשכלה ולפי עשירוני ההכנסה של כלל	: לוח ט.3
36	האוכלוסיה	
	האלמנות לפי יבשת הלידה ולפי עשירוני ההכנסה של כלל	: לוח ט.4
37	האוכלוסיה	

41	האלמנות לפי תדירות פגישותיהן עם קרוביהן, וסוג הקרוב	לוח י. 1 :
	האלמנות לפי תדירות פגישותיהן עם קרוביהן ולפי יבשת הלידה	לוח י. 2 :
42	ומספר שנות הלימוד	
43	אלמנות שקבלו עזרה מקרוביהן לפי תחומי קבלתה ומספרם	לוח יא. 1 :
44	האלמנות לפי מספר התחומים בהם קבלו עזרה מקרובים וסוג הקרוב	לוח יא. 2 :
	האלמנות לפי קשריהן עם השכנים ותדירות פגישותיהן עם	לוח יב. 1 :
45	קרוביהן	
	האלמנות לפי הצורך בעזרה וקבלתה מקרובים ומשכנים	לוח יג. 1 :
46	בתחומים שונים	
	האלמנות לפי קיום קשר עם ידיונים ומכרים, קשירת קשרים	לוח יד. 1 :
48	חדשים ותכונות שונות	
	האלמנות לפי רצונן להפגש עם אלמנות אחרות ולהיות	לוח טו. 1 :
49	חברות בארגון האלמנות	
50	האלמנות לפי הנכונות לנשואין מחדש ותכונות שונות	לוח טז. 1 :
	האלמנות לפי העמדה הצפויה של קרוביהן ביחס לנשואין מחדש	לוח טז. 2 :
51	וסוג הקרבה	
55	פניות חדשות של אלמנות לשיקום לפי הסניף והשנה	לוח יט. 1 :
	האלמנות לפי מצב הטיפול כשנה מתחילת הטיפול בהן	לוח יט. 2 :
57	ותכונות שונות	
	האלמנות לפי מצב הקשר שלהן עם עובדת השיקום במועד הראיון	לוח יט. 3 :
63	השני ותכונות שונות	
	אלמנות שקיימו קשר רצוף עם עובדת השיקום לפי משך הקשר	לוח יט. 4 :
64	במועד הראיון השני תחומי העזרה ושביעות הרצון מקשר זה	
71	אלמנות לפי הסניף ותכונות שונות	לוח כ. 1 :
72	האלמנות לפי הסניף והקשר עם עובדת השיקום במועד הראיון השני	לוח כ. 2 :
	האלמנות לפי הסניף ולפי בעייתן העיקרית עפ"י הערכת	לוח כ. 3 :
73	עובדת השיקום עם תחילת הטיפול	
	הנחקרים לפי הרווח בין מועד פטירת הבעל לראיון הראשון	לוח ב. 1 :
74	והרווח בין הראיון הראשון לראיון השני	

במחצית 1977 החלה מחלקת השיקום בניסוי מיוחד בשיקום אלמנות (ים). עד למועד זה היו בכל סניף של המוסד לביטוח לאומי עובדי שיקום כוללניים, שטפלו בכל הזכאים לשיקום עפ"י חוק הביטוח הלאומי. מטבע הדברים, הוקדש רוב זמנם לטיפול בשיקום נפגעי עבודה ונכים כלליים, ואילו האלמנות (ים) זכו לטיפול שיקומי בדרך כלל רק אם פנו ביוזמתן, דבר אותו לא עשו בדרך כלל. עם גבור המודעות לצרכי השיקום של האלמנות, הוחלט ליחד עובד שיקום מיוחד לאלמנות (ים), תחילה בניסוי, ב-4 סניפים: ירושלים, יפו, רחובות ופתח-תקוה (במשך הזמן הוכנס שינוי זה לסניפים נוספים).

הידיעה על קיום עובד כזה הובאה אל האלמנות (ים) הן ע"י "אגרת לאלמנ(ה)" שנמסרה להן ע"י פקיד התביעות בעת הגשת התביעה לקצבת המוסד לביטוח לאומי, והן ע"י הזמנות לפגישה שהפנו עובדי השיקום לכל המתאלמנות (ים) החדשות (ים). כן הוחלט ללוות ניסוי זה במחקר. מטרת המחקר - להעריך תרומת שינויים אלה ועבודת השיקום בכללה לשיקומן של האלמנות ובעיקר ליציאתן לעבודה. כן נועד המחקר לתת מידע רחב מן הקיים על אוכלוסיית האלמנות, בעיותיה המיוחדות וצרכיה.

מידע זה התקבל מהשוואת מצבה של האלמנה במספר שטחי חיים בעת יצירת הקשר הראשון עם עובדת השיקום, למצבה לאחר כשנה-שנתיים, כפי שהוא התבטא בנתונים השונים שנאספו הן מעובדת השיקום והן מהאלמנה עצמה על גבי שאלוני המחקר.

2. עבודת השיקום - סכום ומסקנות

א. ממצאי המחקר מורים שישנה חשיבות רבה ליחוד עובדת שיקום מיוחדת לאלמנות. ע"י כך שעובדת כזו בכל סניף לקחה את יוזמת יצירת המגע עם האלמנות על עצמה, נוצר קשר עם 88% מהמתאלמנות בתקופה ובמקומות שכיסה המחקר. בסניפים בהם לא היתה עובדת כזו, ויוזמת הפניה נשארה אצל האלמנות שידעו על האפשרות להעזר בשרותי השיקום של המוסד ושנטלו על עצמן את יוזמת הפניה - נוצר קשר רק עם מספר קטן ביותר של אלמנות.

ב. עובדות השיקום המיוחדות לאלמנות יכלו ליצור מגע רחב עם גופים בקהילה, לרתום אגודים וולונטרים ושרותים קיימים לעזרת האלמנות, ולרכז מידע על האפשרויות הללו ולהביאו לידיעת האלמנות הזקוקות לו. הן הקדישו מזמנן לטיפול תומך באלמנות (64% מהאלמנות אמרו שהשיחות עם עובדות השיקום הקלו עליהן) ועזרו להן במצוקתן בתחומים שונים - כגון סידורים במשרדים שונים, מימוש זכויות במוסד לביטוח לאומי ועוד.

שביעות הרצון של האלמנות מהקשר עם עובדות השיקום היתה גבוהה ביותר - 44% היו מרוצות מאד ועוד 26% היו מרוצות למדי מקשר זה. מידת שביעות הרצון השתנתה לפי המידה בה התאימו אלמנות שונות לאפשרויות שהוצעו עפ"י חוק השיקום הקיים.

ג. חוק הביטוח הלאומי מקנה לאלמנות זכות להכשרה מקצועית כולל הפניה, מימון ומתן דמי מחיה במקרי הצורך; אולם נמצא שרק מספר קטן למדי של אלמנות התאימו לשיקום בדרך של יציאה לעבודה. זאת משום: א. חלק גדול של האלמנות כבר עבדו בעת יצירת המגע הראשון עם עובדות השיקום (הן עבדו בשיעורים גבוהים מאלה של אמהות לא-אלמנות). ב. חלק גדול מהאלמנות שלא עבדו - היו בעלות רמת השכלה וידיעת עברית ואפילו קרוא וכתוב נמוכים למדי. מספר ילדיהן וגילם, וכן גם הרגלי העבודה שלהן וגילן - הותירו סיכוי נמוך למדי להביאן לצאת לעבודה. אמנם שיקום בדרך של יציאה לעבודה הוא הדרך היחידה לשפר את מצבן הכלכלי הירוד של האלמנות באופן משמעותי. אולם מאחר שקבוצות לא קטנות של אלמנות לא ניתן להביא ליציאה לעבודה, נראה שרצוי היה לפתח שרותי שיקום נוספים, שיתאימו גם לאלה, כגון שיפור רמת ההשכלה הבסיסית. לדבר זה חשיבות רבה: לימוד כזה יתרום להעלאת המטה הכללית של האלמנה וכושר התמצאותה בחיי היום-יום מחוץ לבית, יביא להעלאת ערך עצמה בעיניה ובעיני ילדיה, יספק לה אפשרויות לצאת מהבית ולפתח קשרים חברתיים ואולי גם יתרום לאפשרות יציאתה לעבודה.

ד. שרותים נוספים שרצוי לפתח בעיקר בתוך מוסדות קהילתיים הם:

1. חלק גדול מהאלמנות זקוקות ליעוץ משפטי ביחס לצו ירושה ועניינים אחרים הנוגעים להתאלמנותן. יעוץ כזה עולה בכסף רב, ורצוי היה לאפשר לאלמנות לקבלו חינם. במספר מקומות בארץ כבר הוחל במתן שרות כזה - בשתוף עם מוסדות קהילתיים.
2. אחת מהבעיות הקשות של אלמנות היא בדידותן. ע"כ חשוב לארגן קבוצות מפגש חברתיות. כיום פועלות במספר ערים קבוצות כאלה בשתוף עם מוסדות קהילתיים ובדרך כלל הצלחתם רבה. רצוי לפתח קבוצות כאלה במקומות נוספים.
3. אלמנות רבות זקוקות לעזרה בעיקר בעניינים שבעלן המנוח טיפל בהם. כגון - סדורים במשרדים מחוץ לבית, נהול תקציב ביתי, תקונים קטנים בבית וכד'. ניתן לארגן יעוץ לאלמנות בעניינים כאלה ואף ללמדן לטפל בהם בעצמן, ע"י מספר קטן של שעורים שינתנו ע"י מתנדבים במועדון חברתי בקהילה.
4. חשוב לאפשר לאלמנות המטופלות בילדים קטנים זמן לסדורים שוטפים. ניתן לארגן סדורי שמר-טף ע"י מתנדבים למספר שעות אחרי הצהרים מספר פעמים בשבוע במועדון קהילתי.

ה. במחקר זה השתתפו רק אלמנות עם ילדים. לאחרונה הורחבה תחולת החוק, ולשיקום מקצועי זכאיות גם אלמנות שילדיהן כבר אינם תלויים בהן. רצוי לבדוק במחקר נפרד מה תכונותיהן של אלמנות אלה, ובאיזו מידה הן מתאימות לשיקום מקצועי.

ו. מנתוני המחקר התברר, שכעבור כשנתיים ממועד פטירת הבעל, חוזרות חלק מהאלמנות לעובדת השיקום, ובמועד זה חלק מהן מוכנות יותר מאשר מיד עם פטירת הבעל לשיקום מקצועי. לאור זאת יתכן שרצוי שעובדות השיקום ייזמו הן פנייה לאלמנות כשנה-שנתיים לאחר הפסקת המגע אתן, לפחות אל אלה שבמגע הראשון אתן נתקבל רושם שניתן לסייע להן

בשיקום מקצועי. זאת משום שיש להניח שאם מספר הפונות מיוזמתן היה לא קטן (יחסית לנכנסות לשיקום מקצועי בכלל) ודאי יש נוספות שניתן לעזור להן אך המתקשות לעשות את הצעד ולפנות בעצמן והן זקוקות לדחיפה ולהזמנה.

ז. כיום נוצר הקשר הראשון עם האלמנה בעקבות הגשת התביעה לקצבה - בממוצע כחודשיים לאחר פטירת הבעל. נראה שרצוי היה ליצור את הקשר עם האלמנה במועד קרוב יותר להתאלמנותה ע"מ שנתן יהיה להגיש לה סעד-נפשי, טיפול תומך ויעוץ גם בתקופה הראשונה, שהיא הקשה ביותר.

ח. תחום חשוב ביותר שרצוי היה לפתח בו שרותי שיקום לאלמנות הוא הטיפול בילדיהן. כיום אין לפי חוק הביטוח הלאומי כל טיפול ביתומים ישירות. מנתוני המחקר מתברר שחלק גדול מיתומים אלה גדלים בבתים הנותנים סכוי קטן למדי להתמודדות עם בעיותיהם כיתומים. מחקרים אחרים הראו שהם גם מתפקדים ברמה נמוכה מזו של יתומי צה"ל. רצוי היה לחקור תחילה את מצבם של יתומים אלה, בעיותיהם המיוחדות, עיסוקם וצרכיהם, ולפתח שרותים כגון מתן יעוץ פסיכולוגי עם משבר ההתיתמות, הצבת חונכים לילדים - שיעזור לאלמנה בנטל הטיפול בילדים ויספקו דמות חינוכית גברית בבית וכד'.

3. ממצאים עיקריים

א. הקדמה

רוב המחקרים שניתן למצוא בספרות המקצועית בנושא האלמנות מתרכזים בהיבט הפסיכולוגי - (בעיקר בנושא עיבוד האבל) ובהיבט הגרונטולוגי. מעט מאוד מחקרים נעשו על התמודדותה של האלמנה שתלויים בה ילדים צעירים עם בעיותיה ובעיות יתומיה. המחקר שסיכמו להלן נועד לתת מידע רחב מן הקיים על תכונותיהן ובעיותיהן של אלמנות אמהות לילדים במיוחד לאור תרומת עבודת השיקום של המוסד לביטוח לאומי לשיפור מצבן ותפקודן, עם הרחבתה. במחקר השתתפו האלמנות שפנו או הופנו לשיקום ב-1978 ב-4 מסניפי המוסד, רובן אלמנות חדשות, המהוות את רוב המתאלמנות עם ילדים באותם אזורים בתקופה הנ"ל, סה"כ 213 אלמנות. יש להדגיש שאין אלה מהוות מדגם מייצג של אוכלוסיית האלמנות בארץ. על אופן אסוף הנתונים נא ראה פרק "מערך המחקר".

ב. תכונות כלליות

הגיל הממוצע של האלמנות שהשתתפו במחקר בשנת 1979 (השנה בה נערך הראיון השני עם האלמנות - ראה פרק על מערך המחקר) היה 45.8 שנה. 22% מהאלמנות היו ילידות ישראל, 57% נולדו באסיה-אפריקה ו-21% - באירופה או באמריקה. כ-3/4 עלו ארצה עד 1955.

81% מהאלמנות שהשתתפו במחקר התאלמנו עד שנה לפני מועד הראיון הראשון של המחקר. במחצית המקרים היה מותו של הבעל פתאומי.

ג. רמת השכלה

24% מהאלמנות לא למדו כלל בבית ספר. עוד 22% למדו 1-7 שנים, 17% למדו 8 שנים. ל-27% היתה השכלה על-יסודית, ול-10% - השכלה על-תיכונית. רמה זו של השכלה היתה נמוכה למדי יחסית לזו של כלל הנשים היהודיות בארץ (בנות 14 שנים או יותר ב-1977).¹ ביניהן הגיע חלקן של חסרות כל השכלה ל-10% בלבד. הבדל זה מוסבר בגילן של האלמנות ובהתפלגותן לפי יבשת הלידה השונה מזו של כלל הנשים היהודיות בארץ.

41% מהאלמנות שהשתתפו במחקר ידעו עברית היטב, כולל דיבור, קריאה וכתיבה. 34% דברו עברית היטב, אך התקשו בקריאה וכתיבה. 19% התקשו גם בדיבור ו-6% לא ידעו עברית כלל.

כמעט כל האלמנות ידעו לפחות ידיעת מה שפה נוספת. 59% ידעו 2 שפות נוספות לעברית, כולל 30% שידעו 3 שפות נוספות (לפחות ידיעה חלקית).

ד. ילדים

1. מספר הילדים וגילם

ממוצע מספר הילדים התלויים עדיין באלמנה (במועד הראיון הראשון) היינו שגילם עד 18 שנה בדרך כלל - היה 2.3. ממוצע ס"ה הילדים שהיו לאלמנה היה 4.3. מספר הילדים שהיה גבוה במקצת בהשוואה לכלל האלמנות החדשות בארץ קשור ביבשת הלידה וברמת השכלה: בין ילידות אסיה-אפריקה היה ממוצע מספר ס"ה הילדים 5.2 לעומת 3.0 בין ילידות אירופה אמריקה ו-3.3 בין ילידות ישראל. ובהתאמה - ממוצע מספר הילדים התלויים היה 2.6, 1.6, 2.2. בין חסרות כל השכלה היה ממוצע ס"ה הילדים 6.7 לעומת 3.1 בין בעלות השכלה יסודית מלאה ו-2.4 בין בעלות +13 שנות לימוד וממוצע הילדים התלויים - 2.6, 1.8, 1.8 בהתאמה. גיל הילד הצעיר (במועד הראיון הראשון) היה עד 5 שנים אצל 19% מהאלמנות, 10-6 אצל 23%, 11-15 אצל 32% ואצל היתר (26%) - 16 שנה או יותר. בחתום לגילאי הילדים, לא כולם גרו בבית אמם: בבית 48% מהאלמנות גרו 1-2 ילדים, עם 36% גרו 3-4 ילדים ול-16% היו 5 ילדים או יותר בבית. ל-15% מהאלמנות היו במועד זה ילד(ים) במוסד.

2. בעיות עם ילדים

40% מהאלמנות אמרו שהיו להן בעיות עם ילדיהן, שאינן יכולות לפתור בעצמן. במחצית המקרים נוצרו הבעיות בעקבות פטירת הבעל ובעוד 30% מהמקרים הבעיות היו לפני כן, אך החריפו עם פטירת הבעל. עד למועד הראיון השני נפתרו בעיותיהן של 43% מאלה שהיו להן בעיות במועד הראיון הראשון. ס"ה ל-1/3 מהאלמנות היו בעיות עם ילדיהן במועד זה. במחקרים שנעשו על יתומים בארץ (ראה ביביליוגרפיה) בהשוואה ליתומי צה"ל נמצא

(1) ראה שנתון סטטיסטי לישראל, 1978, לוח כב/2.

שהישגיהם בלימודים והסתגלותם החברתית של יתומים שאינם יתומי צה"ל נוספים מאלה של האחרונים, אולי משום שהם אינם זוכים לטיפול מתאים עם התייתמותם.

3. היתרטיט לפי תכונות אמם

בסה"כ גדלו בבתי 213 אלמנות המחקר 474 ילדים שהיו עדיין תלויים באמם. אמם של 28% מילדים אלה היתה חסרת כל השכלה ועוד 37% מהם חיו עם אם שהשכלתה יסודית (חלקית או מלאה). אצל 36% מהילדים ידעה האם עברית היטב. אמם של 38% מהילדים עבדה, ברוב המקרים (74%) היא עבדה גם לפני מות האב. אמם של למעלה ממחצית הילדים עבדה במשרה חלקית או בעבודה בלתי סדירה. קרוב למחצית הילדים חיו בבית בו ההכנסה היתה כשל העשירון הנמוך בכלל האוכלוסייה (באפריל 1978).

ה. עבודה

1. כללי

41% מהאלמנות עבדו במועד הראיון הראשון ו-43% עבדו במועד הראיון השני. אחוז זה דמה לאחוז העובדות מכלל הנשים היהודיות הנשואות שהיו אממות לילדים (1977).¹ בנות גילאי הביניים עבדו בשיעור דומה בעת הראיון הראשון והשני ואילו הצעירות (עד 34) והמבוגרות (55+) הגדילו אחוז העובדות ביניהן - בין הראיון הראשון לשני. אחד הגורמים החשובים ביותר בקביעת שיעורי היציאה לעבודה הינו רמת ההשכלה. ככל שגבוהה רמת ההשכלה כך גבוה אחוז העובדות, (פרט להבדל שבין חסרות כל השכלה לבעלות השכלה יסודית חלקית). עד למועד הראיון השני הגדילו את אחוז העובדות בעיקר בעלות השכלה על יסודית חלקית. אחוז העובדות בין ילדות אירופה אמריקה היה גבוה יחסית (57%) לזה שבין ילדות אסיה אפריקה (33%) או ישראל (45%). 1/3 היו מרוצות בהחלט ממקום עבודתן ועוד 29% מרוצות למדי. בנות גילאי הביניים חיו מרוצות יחסית יותר מהאחרות וכך לגבי ילדות אירופה אמריקה. שביעות הרצון מהעבודה עלתה עם רמת ההשכלה ועמדה ביחס הפוך למספר הילדים התלויים באלמנה.

2. התנודות בעבודה

בסה"כ 27% מהאלמנות עבדו לפני פטירת הבעל ובמשך כל התקופה שכיסה המחקר. 26% - לא עבדו כלל במשך כל תקופה זו, אך עבדו אי פעם בעבר. 24% לא עבדו מעולם. היתר (23%) היו בתנודות בין עבודה להפסקת עבודה בתקופה שכיסה המחקר. האלמנות שעבדו ברציפות היו צעירות יחסית, בעלות מספר קטן יותר של ילדים, יותר ילדות אירופה-אמריקה, בעלות השכלה גבוהה יחסית. אלמנות שלא עבדו כלל היו מבוגרות, ממוצא אסיה-אפריקה, בעלות מספר גדול של ילדים והשכלה נמוכה. אלמנות בעלות השכלה בינונית, מספר ילדים לא גדול וממוצא אירופה אמריקה או ילדות ישראל יצאו לעבודה מיד לאחר פטירת הבעל, ובכוחות עצמן. בעלות השכלה דומה, מספר רב של ילדים, ממוצא אסיה-אפריקה ומצב כלכלי קשה - יצאו לעבודה מאוחר יותר - לאחר יצירת הקשר הראשון עם עובדת השיקום.

1) ראה שנתון סטטיסטי לישראל 1978, לוח יב/8.

3. מימוש ההצהרה על הנכונות לצאת לעבודה

1/3 מאלה שאמרו בעת הראיון הראשון שהן מאוד רוצות לצאת לעבודה - עבדו במועד הראיון השני, וכך לגבי 19% מאלה שאמרו שאולי יצאו לעבודה. בין אלה שאמרו שלא יצאו - 3% עבדו במועד הראיון השני. בין אלה שרצו לצאת לעבודה במועד הראיון הראשון ולא ממשיכו רצונן עד למועד הראיון השני - 31% עדיין רצו לצאת לעבודה.

4. המרחק מהעבודה

האלמנט חולקו לפי מידת ריחוקן מעבודה, כאשר בקצה אחד של הסולם הוצבו אלה שעבדו בכל התקופה שכיסה המחקר ובקצה השני - אלה שלא עבדו מעולם. נבדק הקשר בין "סולם" זה למספר משתנים, באמצעות מבחני χ^2 , Eta, Kendall's Tau C, רגריסיה. המשתנים בעלי הקשר החזק ביותר עם "המרחק מהעבודה" היו ידיעת עברית, רמת ההשכלה, מספר הילדים התלויים ותחושת מצוקה כלכלית.

ו. דיור

67% מהאלמנט גרו בדירה בבעלותן במועד הראיון הראשון. 28% גרו בשכירות בדירות של עמידר, פרזות וכד' כולל 15% שלא שלמו שכ"ד. היתר גרו בשכירות. עד למועד הראיון השני - 15% החליפו דירה, קרוב למחציתן עשו זאת לצורך שיפור רמת הדיור שלהן, ולמעלה ממחציתן גרו בדירה בבעלותן. 36% גרו בדירה של עמידר, פרזות וכד' ועברו לדירה דומה.

ז. רמת החכנסה

החכנסה הממוצעת לאלמנה (מכל המקורות) הגיעה ל-4,630 \$ לחודש (ברוטו) במחירי אפריל 1978.¹ החכנסה זו הוותה מחצית החכנסה הממוצעת בכלל האוכלוסיה באותו מועד, שהגיעה ל-9,321 \$ לחודש.¹ 38% מהאלמנות חיו מתחת לקו העוני (שעמד על 1,132 \$ לחודש ברוטו) למבוגר סטנדרטי במחירי אפריל 1978). מכלל המשפחות החד-הוריות 19% חיו מתחת לקו העוני.¹ 40% מהאלמנות במחקר זה השתייכו לעשירון התחתון ולמעלה מ-3/4 מהן חיו ברמת חיים המקבילה לזו של המחצית הנמוכה באוכלוסיה. רק 4% חיו כמו 2 העשירונים הגבוהים באוכלוסיה.

ל-41% מהאלמנות היתה החכנסה מעבודה בממוצע בת 2,943 \$ לחודש ברוטו (מעודכן לאפריל 1978). ל-30% היתה החכנסה מפנסיה ממקום העבודה של הבעל המנוח, בממוצע בת 2,811 \$ לחודש ברוטו מעודכן כנ"ל. לכולן היתה קצבה מהמוסד לביטוח לאומי - שאיריט (95%) או תלויים (5%) ולרובן (91%) היתה גם קצבת ילדים.² לבודדות היו גם הכנסות אחרות.

1) ראה הערות 1-2 להלן, פרט ט', סעיף 1.
2) נכללו במחקר אלמנות בודדות שילדן הצעיר הגיע לגיל 18 וע"כ לא קבלו קצבת שאיריט אך ניתן היה לתת להן שרותי שיקום.

33% מהאלמנות אמרו שיש להן הכנסה מקיציבאות המוסד לביטוח לאומי בלבד. עפ"י דיווח ענף שאירים במוסד - 54% מהאלמנות/ים בסניפי המחקר קבלו הטבה סוציאלית המותנית בהכנסות אחרות שאינן עולות על 1,284 ₪ לחודש (באפריל 1978).

ההפרש מוסבר בכך שבנתוני ענף שאירים נכללו גם (והן מהוות רוב) אלמנות קשישות, שעבדו פחות וגם קבלו הכנסה מפנסיה במידה פחותה מהצעירות שהיו אמהות לילדים תלויים.

ממוצע ההכנסה של אלמנות שהיתה להן הכנסה מקציבאות הביטוח הלאומי בלבד היה 2,564 ₪ לחודש. אלה שהיו להן הכנסות גם ממקורות אחרים היו מ-5,558 ₪ לחודש. אחת התכונות החשובות הקשורות ברמת ההכנסה היתה רמת ההשכלה. 62% בין חסרות כל השכלה השתייכו לעשירון התחתון. בין בעלות השכלה יסודית חלקית היו 52% כאלה. ואילו בין בעלות השכלה יסודית מלאה היו 31% שחיו כמו העשירון התחתון באוכלוסייה, ואחוז דומה של כאלה נמצא גם בין בעלות השכלה תיכונית. בעלות השכלה של 13 שנות לימוד או יותר היו אף טוב יותר מהממוצע באוכלוסייה.

מצבן של האלמנות בנות 40-49 היה יחסית הטוב ביותר: 34% מהן השתייכו לעשירון התחתון. 58% בין בעלות 5 ילדים או יותר השתייכו לעשירון התחתון לעומת 26% כאלה בין בעלות 1-2 ילדים.

מספר הילדים התלויים באלמנה (בני עד 18 שנה) לחץ אף יותר על מצבה הכלכלי: 71% מבין בעלות 5 ילדים תלויים או יותר השתייכו לעשירון התחתון לעומת 1/3 כאלה בין בעלות 1-2 ילדים תלויים.

64% מהאלמנות שבעלן הפסיק לעבוד שנתיים או יותר לפני פטירתו חיו כמו העשירון הנמוך באוכלוסייה. במצב דומה היו 41% מאלה שבעלן לא עבד אף פעם. מצבן של המקבלות קצבת תלויים היה מעט טוב יותר מזה של המקבלות קצבת שאירים: 1/3 מהראשונות לעומת 43% מהאחרונות השתייכו לעשירון התחתון.

18% בלבד בין האלמנות שעבדו לעומת 53% בין אלה שלא עבדו השתייכו לעשירון התחתון. גם למשלח היד היתה השפעה על רמת ההכנסה: בין העובדות במקצועות הוראה ואקדמיים אף אחת לא השתייכה לעשירון התחתון, ואילו בין העובדות בשירותים 32% השתייכו לרמת הכנסה זו.

67% מהאלמנות גרו בדירות בבעלותן, 28% מהן השתייכו לעשירון התחתון. 28% גרו בדירות של עמידר, פרזות וכד'; מאלה קרוב ל-70% השתייכו לעשירון התחתון. נבדקה ע"י ניתוח רגרסיה מרובה מידת השפעתם היחסית של מספר משתנים דמוגרפיים על רמת ההכנסה. רמת ההשכלה נמצאה במתאם הגבוה ביותר עם רמת ההכנסה ($r = .44$). גם כאשר יתר המשתנים הרלוונטיים הוחזקו קבוע (המתאם החלקי המתוקנן בין שני אלה $r = .41$). רמת ההשכלה הסבירה 20% מכלל השונות של רמת ההכנסה.

ההרגשה הסובייקטיבית של מצוקה אינה מקבילה באופן ישיר למצב הכלכלי האובייקטיבי: 46% בלבד מאלה שחשו במצוקה כלכלית קשה עם פטירת הבעל חיו כמו העשירון הנמוך באוכלוסייה, ולהיפך - 80% מאלה שחיו כמו העשירון הנמוך - חשו במצוקה. זאת אולי משום שבעלות הכנסה נמוכה מאוד השתייכו לרמה כלכלית זו גם לפני פטירת הבעל, ועל כן לא חשו בשינוי בולט במצבן הכלכלי עם פטירתו. גם הערכת עובדת השיקום את המצב הכלכלי של האלמנה הושפעה מתחושתה הסובייקטיבית של האלמנה וכן ממצבה היחסי בין האלמנות: רק 56% מן השייכות לעשירון התחתון הוערכו ע"י עובדת השיקום כנתונות במצוקה כלכלית. יש לזכור שלחערכה זו של עובדת השיקום אין השלכות

לגבי הטיפול שניתן לאלמנה שבכל מקרה אינו כולל תמיכה כלכלית אלא שיקום מקצועי.

ה. קשרים עם בני משפחה

2/3 מהאלמנות נפגשו עם קרוביהן לפחות כל שבוע, כולל 30% שנפגשו עמם כל יום או כמעט כל יום. 15% נפגשו עמם כמעט כל שבוע, וחיתר - פחות. בדרך כלל, מרחק מקום מגורי הקרובים קבע את תדירות הפגישות עמם, אך לא תמיד. את הקשר החדוק ביותר קיימו 38% מהאלמנות עם ילדיהן הנשואים (למחצית האלמנות היו ילדים נשואים). הבאים בתור בעוצמת הקשר עם האלמנה היו החורים (22% קיימו אתם את הקשר החדוק ביותר) ואחריהם - אח/ות, גיס/ה או אחר. לידות אירופה אמריקה ובעלות השכלה גבוהה יותר נהגו להיפגש עם קרוביהן יותר מהאחרות.

62% מהאלמנות קבלו עזרה מקרוביהן באחד או יותר מהתחומים הבאים: עזרה כלכלית, טיפול בסידורים מנהליים מחוץ לבית, תיקונים קטנים בבית, שמירה על ילדים קטנים, עזרה בעבודות הבית, עצה.

חמישית מהאלמנות קיבלו עזרה בתחום אחד מהששה שהוזכרו ועוד חמישית ב-2 תחומים. אף אחת לא קבלה עזרה בכל התחומים הללו, למרות שכחמישית אמרו שהן זקוקות לעזרה בכולם. 38% מהאלמנות אמרו שלא קבלו עזרה באף תחום. קרוב ל-2/3 מאלה - אמרו שנזקקו לעזרה ב-5-6 תחומים. נראה ששימוטה של האלמנה לגבי המידה בה עוזרים לה קרוביה מושפע מצפיותיה, המעוגנים בתרבות האופיינית למשפחתה. היינו, ניתן לפרש נתונים אלה על הצורך ומידת קבלת עזרה יותר כאינדיקציה לתחושת בדידות וחוסר אונים ולטיפול באלה, לא פחות מאשר בסידור העזרה הדרושה עצמה.

ט. הקשר עם שכנים

ל-35% מהאלמנות לא היה כל קשר עם שכניהן. עוד 26% אמרו שקשרן עם שכניהן - רופף. רק 10% אמרו שיש להן קשרים הדוקים עם השכנים ו-29% - שיש להן קשרים די הדוקים עמם.

29% מהאלמנות לא קבלו כל עזרה לא מקרובים ולא משכנים. אלמנות שנזקקו (או ציפו) למעט עזרה - קבלו מעט עזרה הן מקרוביהן והן משכניהן. גם אלמנות שקבלו עזרה רבה מקרוביהן לא נעזרו הרבה בשכניהן, אלה שקבלו עזרה במידה בינונית מקרוביהן - נעזרו גם בשכניהן.

י. הקשר עם מכרים וידידים

האלמנות גורמת להפלטותה של האלמנה ממסגרות חברתיות המורכבות מזוגות. פרט לכך חסר גורמות חברתיות ברורות ביחס להתנהגות הראוייה כלפי האלמנה מביא להשתמטות מחברתה. כתוצאה מאלה האלמנה נמצאת לא אחת בבדידות חברתית דווקא בתקופה הקשה בחייה.

רק 55% מהאלמנות אמרו שהיו להן מכרים וידידים. קשרים חברתיים כאלה רווחו ביחס ישר לרמת ההשכלה, ביחס הפוך לגיל ויותר בין ילדות אירופה אמריקה (ל-78% היו קשרים כאלה) וישראל (74%) מאשר בין ילדות אסיה-אפריקה (ל-38% היו קשרים כאלה).

רוב האלמנות (79%) הכירו את כל ידידיהן ומכריהן לפני פטירת הבעל. חנטייה לפתח קשרים חדשים ורוחה יותר בין אותן קבוצות גיל, רמת השכלה ויבשת לידה שקשרים עם ידידים ומכרים רווחו ביניהן. קשרים עם ידידים ומכרים רווחו יותר בין אלה שקיימו קשרים הדוקים גם עם בני משפחה ושכנים.

יא. פעילות חברתית מאורגנת

2/5 מהאלמנות ידעו על קיומו של מועדון או מרכז קהילתי בסביבת מגוריהן. אך רק 3% בקרו בו בקביעות ו-6% בקרו בו לפעמים. כרבע מהאלמנות לא ידעו אם קיים בסביבתן מועדון כזה או לא. קרוב למחצית האלמנות אמרו שהיו מעוניינות להפגש עם אלמנות אחרות, 37% אמרו שהן כלל לא מעוניינות בכך. 43% מהאלמנות ידעו על קיומו של ארגון אלמנות שאירי. רק 17% היו חכרות בו. מחצית מאלה שלא היו - רצו להיות חברות בארגון.

יב. העמדה כלפי נשואים מחדש

רק 14% מהאלמנות אמרו שהן מעוניינות להנשא מחדש. עוד 20% אמרו שכרגע אינן מוכנות, אך אולי במועד מאוחר יותר - ירצו. 8% אמרו שאינן חושבות שיינשא מחדש ו-58% - שדבר זה "אינו בא בחשבון". חנטייה לנשואין מחדש רווחה ביחס הפוך לגיל האלמנה ולגיל ילדה הצעיר וביחס ישר לרמת ההשכלה. לילדות ישראל חייבו נישואים מחדש יותר מהאחרות וילידות אסיה-אפריקה התנגדו לכך ברובן (73% אמרו "לא בא בחשבון"). 41% אמרו שקרוביהן יעודדו אותן להנשא מחדש ו-32% אמרו שקרוביהן יודעים שדבר זה לא יעלה על דעתן. האלמנות ציפו ליחס חיובי יותר לנשואיהן מכפי שהן עצמן נטו לגלות. חורדים נטו לגלות יחס חיובי יותר לנשואי האלמנה מאשר ילדיה הנשואים.

יג. בעיות בהן נתקלו האלמנות

האלמנות נשאלו על הבעיות בהן נתקלו: עם פטירת הבעל, במועד הראיון הראשון וכן במועד הראיון השני. כן נתקבל מידע על כך מעובדות השיקום. 70% מהאלמנות חשו במצוקה כלכלית קשה מיד עם פטירת הבעל. עד למועד הראיון הראשון ל-52% מהאלמנות היו בעיות כלכליות קשות. עפ"י הערכת עובדת השיקום, ל-60% מהאלמנות היו בעיות כלכליות במועד זה. ועד למועד הראיון השני - 46% נשארו עם בעיות כלכליות לוחצות. בסידורים מנהליים התקשו 57% מהאלמנות עם פטירת הבעל. עד למועד הראיון הראשון - 65% הסתדרו לבדן. 52% מהאלמנות נזקקו ליעוץ משפטי עם פטירת הבעל. 66% מהן פנו לעו"ד בשכר ו-15% לעו"ד אחר. 73% מאלה שפנו לעו"ד היו מרוצות מטיפולו. 19% מהנזקקות לכך לא קבלו עד למועד הראיון הראשון יעוץ משפטי. במועד הראיון השני 25% נזקקו ליעוץ כזה. 69% מהן - קבלו יעוץ, בדרך כלל מעו"ד בשכר. רק 1/3 היו מרוצות מטיפולו.

ל-38% מהאלמנות היו בעיות עם ילד(ים) שאינן יכולות לפתור בעצמן במועד הראיון הראשון. במועד הראיון השני - ל-1/3 היו בעיות כאלה.

יז. טיפוי זכויות במוסד לביטוח לאומי

95% מאלמנות המחקר היו אלמנות שאירים ו-5% אלמנות נפגעי עבודה. 37% ידעו בעת פטירת הבעל על זכאותן לקצבת המוסד לביטוח לאומי. בכל זאת, כמחצית מאלמנות הגישו תביעתן לקצבה תוך חודש ממועד פטירת הבעל. בממוצע הוגשה התביעה תוך חודשיים ממועד פטירתו.

טו. השיקום

1. יצירת המגע עם האלמנה

כאמור היה השוני העיקרי שהוכנס בטיפול השיקומי באלמנה - העברת יוזמת הפנייה מהאלמנה לעובדת השיקום. עובדת השיקום הזמינה את כל המתאלמנות החדשות לפגישה ע"מ להביא לידיעתן זכויותיהן בשיקום מקצועי. ואמנם נפגשו עובדות השיקום ב-4 סניפי הניסוי עם 88% מהמתאלמנות החדשות (שהיו להן ילדים תלויים) בתקופה שכיסה המחקר. בדוקת הגידול במספר האלמנות שנפגשו עם עובדות השיקום בסניפים בהם היתה עובדת מיוחדת לאלמנות לזה שבהם לא היתה עובדת כזו מראה (ראה לוח יט/1) הפרש של עשרות אחוזים.

2. הקשר עם עובדת השיקום במועד הראיון הראשון

55% מהאלמנות למדו על קיומה של עובדת השיקום של המוסד לביטוח לאומי מהזמנתה לבוא לפגישה עמה. 29% נענו להזמנתה הראשונה, עוד 25% נענו להזמנתה השנייה. אצל 13% מהאלמנות בקרה עובדת השיקום בביתן לאחר שהן לא נענו להזמנותיה, ואילו 13% מהאלמנות יצרו את הקשר ביוזמתן. עם 12% מהאלמנות לא נפגשה עובדת השיקום כלל עד למועד הראיון הראשון, מאחר שלא נענו להזמנותיה או שהודיעו טלפונית שאין ברצונן בקשר.

57% מהאלמנות באו לפגישה עם עובדת השיקום לצורך בירור זכויותיהן או על מנת לשוחח. ליתר - 43% - היו בקשות מוגדרות: עזרה כלכלית, השמה בעבודה ועזרה הקשורה בילדיהן.

לאחר מספר פגישות עם האלמנות המליצו עובדות השיקום על טיפול קצר-מועד ב-30% מהמקרים, על הפנייה לעבודה או להכשרה מקצועית ב-18% מהמקרים. 10% מהן הופנו לטיפול לגורם אחר, בדרך כלל לשכת הסעד. 37% מהאלמנות לא נזקקו לטיפול, להערכת עובדת השיקום.

לאחר מספר חודשים סיכום הטיפול היה כדלקמן: עם 12% לא נפגשה עובדת השיקום כלל - חלקן הודיעו שאין ברצונן לקבל טיפול, טלפונית, מבין אלה שנפגשו עם עובדת השיקום, 43% רק קבלו אינפורמציה על זכויותיהן, ולא נזקקו להמשך טיפול. ל-13% ניתז טיפול קצר-מועד, שהסתיים, לגבי 13% הופסק הקשר, מאחר שלא באו לפגישות או שלא ניתן היה לעזור להן, 10% הופנו לטיפול לגורם אחר - בדרך כלל לשכת הסעד. 12% היו עדיין בטיפול, 4% (שהן 8 אלמנות) הופנו להכשרה מקצועית, ו-2% (3 אלמנות) הושמו בעבודה.

ממוצע הכנסתן של אלמנות שלא נפגשו עם עובדת השיקום במועד הראיון הראשון היה גבוה מהממוצע הכללי: 6,363 ₪ לחודש (מעודכן לאפריל 1978) בהשוואה ל-4,630 ₪ לחודש, ורק 16% חיו מתחת לקו העוני. 60% מהן עבדו ורק 4% היו חסרות כל השכלה. האלמנות שחיו במצוקה הגדולה ביותר היו אלה שהופנו לטיפול לגורם אחר (לשכת הסעד בדרך כלל): ממוצע הכנסתן היה 3,106 ₪ לחודש ו-68% מהן חיו מתחת לקו העוני. 63% מהן לא למדו כלל ול-61% מהן היו 5 ילדים או יותר (בסה"כ). גם אלה שהטיפול בהן הופסק או הסתיים היו נתונות במצוקה גדולה מהיתר: 48% ו-54% בהתאמה חיו מתחת לקו העוני למרות שאחוז העובדות ביניהן היה גבוה מהסה"כ: 56% ו-50% בהתאמה בהשוואה ל-41% בסה"כ. אלמנות שהופנו להכשרה או לעבודה (היו 11 כאלה) היו יחסית בעלות השכלה גבוהה. ורובן לא עבדו בעת פטירת הבעל.

3. הקשר עם עובדת השיקום במועד הראיון השני

במועד זה ירד חלקן של אלמנות שנפגשו עם עובדת השיקום פעם אחת בלבד ל-37%. עם 33% היא נפגשה מספר פעמים והטיפול נפסק או הסתיים. 17% המשיכו לקיים קשר ו-13% לא נפגשו עמה כלל. מחצית מהאלמנות שנפגשו עם עובדת השיקום פעם אחת בלבד או לא נפגשו עמה כלל אמרו במועד זה שאינן ברצונן להפגש עמה. 40% כן היו מעוניינות במועד זה בחידוש הקשר עם עובדת השיקום. יתכן שבמועד זה שהיה מעט מרוחק יותר ממועד פטירת הבעל הן יכלו לשקול טוב יותר אפשרות של שיקום מקצועי. החזרה לטיפול שיקומי נבדקה בין אלמנות המחקר מסניף רחובות. מכלל האלמנות - חמישית הופנו להכשרה מקצועית. רק אלמנות בודדות אמרו שלשיחותיהן עם עובדת השיקום היתה השפעה על החלטתן לצאת לעבודה, אך אחוז אלה שיצאו לעבודה לאחר פטירת הבעל היה גבוה יותר בין אלה שקיימו קשר עם עובדת השיקום. בס"ה אלמנות מעטות בלבד התאימו לשיקום ולהכשרה מקצועית; חלק גדול (יחסית לאמהות) מהאלמנות כבר עבדו; חלקן עבדו עוד לפני פטירת הבעל, ואחרות יצאו לעבודה בכוחות עצמן מיד עם פטירתו. חלק גדול מאלה שלא עבדו - היו בעלות רמת השכלה, ידיעת עברית ואפילו קרוא וכתוב - נמוכים למדי. גם חוסר נסיון עבודה קודם וחוסר הרגלי עבודה הקשו מאד על אפשרות של שיקום בדרך של יציאה לעבודה, מה גם שבדרך כלל מדובר במקרים כאלה בעבודה שההכנסה ממנה אינה עולה בהרבה על זו המתקבלת מההטבה הסוציאלית כולל ההטבות הנלוות אליה (הניתנים למי שאינה עובדת, ללא צורך להוכיח חוסר יכולת לעבוד). יתכן שתכונות אלה של אוכלוסית אלמנות המחקר נובעות בין היתר גם מכך שנכללו ביניהן רק אלמנות אמהות לילדים צעירים. קיימת השערה, שאלמנות בגיל דומה לזה של אלמנות מחקר זה, שילדיהן בגרו, ילדו בס"ה מספר קטן יותר של ילדים - תכונה הקשורה בדרך כלל ברמת השכלה גבוהה יותר, וע"י סיכוי טוב יותר להתאמה לשיקום מקצועי. 37% מהאלמנות שנפגשו עם עובדת השיקום יותר מפעם אחת אמרו ששיחותיהן עם עובדת השיקום הקלו עליהן מאד ועוד 27% אמרו ששיחות אלה הקלו עליהן במידת מה. 27% נעזרו בה בסידורים מנהליים, חמישית הופנו לטיפול מתאים, ו-2/5 נעזרו בה במימוש זכויותיהן האחרות במוסד לביטוח לאומי.

44% היו מרוצות מאד מקשרן עם עובדת השיקום ועוד 26% היו מרוצות למדי. 18% לא היו כל כך מרוצות ו-13% לא היו מרוצות כלל.

נדונו ההבדלים בתכונות האלמנות שיצרו קשרים מסוגים שונים עם עובדות השיקום. כן נדונו תכונות האלמנות בכל אחד מסניפי המחקר.

4. פירוט הממצאים

א. הקדמה

רוב המחקרים שניתן למצוא בספרות המקצועית, העוסקים באלמנות, מתחלקים לשתי קבוצות עיקריות: א. מחקרים המתרכזים בנושא האבל, הבודקים את עיבוד האבל וההתגברות על השכול מן ההיבט הפסיכולוגי, ב. מחקרים בתחום הגרונטולוגי - המתרכזים, מטבע הדברים, באלמנות מבוגרות, כאשר האלמנות נתפסת יותר כתוצאה מן ההתקדמות בגיל ולא כנושא בפני עצמו.

ל.שמגר, בהקדמה למחקרה על אלמנות צה"ל ו-Berardo בסקירה הספרותית בנושא האלמנות (ראה רשימה, ביבליוגרפית) סוקרים מצב זה של דלילות הידע על אלמנות צעירות אמהות לילדים צעירים ועל דרכי הטיפול וההתמודדות עם בעיותיהן וצרכיהן. יתכן שמצב זה של ידע מועט משקף את מעמדן השולי של האלמנות בחברה. האלמנות מהוות בכל העולם קבוצה חברתית חלשה ביותר, שבדרך כלל אינה מתאגדת ואינה מעמידה קבוצות לחץ משמעותיות או מנהיגות יוזמת. החברה אינה חשה מחויבות ברורה ביחס לקבוצה זו (פרט למקרה של אלמנות מלחמה); פרט לכך אינן כיום נודמות ברורות והסדרים חברתיים ביחס לאלמנות ויתומים היכולים למלא מקומן של הנורמות החברתיות והמשפחתיות שהיו קיימות בעבר ביחס אליהן ואשר עוברות תהליך התרופפות ככל יתר הנורמות הקשורות בחובות המשפחה המורחבת (ראה ל.שמגר). מצב זה מעמיד את האלמנה בשולי החברה (ראה Lopata) הן מהבחינה החברתית והן מהבחינה הכלכלית, ומשאיר אותה להתמודד כמעט לבדה עם בעיותיה וצרכיה ועם בעיותיהם וצרכיהם של יתומיה. מטרת המחקר שסיכמו להלן לתת מידע דמוגרפי, חברתי וכלכלי על קבוצת אלמנות, במיוחד לאור תרומת עבודת השיקום של המוסד לביטוח לאומי לשיפור מצבן ותפקודן.

המוסד לביטוח לאומי מעניק לכל האלמנות אמהות לילדים צעירים קיצבאות למחייתן (פרט לאלמנות צה"ל הנתמכות ע"י משרד הבטחון), בנוסף לקיצבאות הילדים המשולמות לאלמנות - אמהות כלכל האמהות בארץ.

רוב האלמנות משתייכות לקטגוריה של "אלמנות שאירים" - ומיעוטן לקטגוריות נוספות של "אלמנות תלויים של נפגעי עבודה" ו"אלמנות נפגעי פעולות איבה".

על-פי תקנות המוסד לביטוח לאומי זכאית אלמנה שיש עמה יתום להכשרה מקצועית, אם היא חסרת מקצוע או אינה מתפרנסת כדי מחייתה, ואם עובד שיקום סבור שהיא מתאימה לכך, ויש בכך כדי לעזור לפרנסתה. במשך תקופת ההכשרה המקצועית זכאית האלמנה לדמי מחייה חודשיים, וכך נושא המוסד בהוצאות הכרוכות בלימודיה (תקנה זו שנותה וכיום זכאית להכשרה מקצועית גם אלמנה שאינן עמה יתום בתנאי שהיא ברת-קיצבה).

במחקר השתתפו כל האלמנות שפנו או חופנו לעובדי שיקום ב-4 מסניפי המוסד לביטוח לאומי מאוקטובר 1977 עד יוני 1978. רוב האלמנות שהשתתפו במחקר התאלמנו זמן קצר לפני כן והן מהוות את רוב האלמנות שהתאלמנו באזורי המחקר בתקופה הנ"ל (ראה להלן פרק "מערך המחקר"). בס"ה השתתפו במחקר 213 אלמנות ש-95% מהן היו אלמנות שאיריס. אינן מהוות קבוצה מייצגת מכלל האלמנות בארץ באותה תקופה, ע"כ יש להזהר בהכללות ממחקר זה על כלל האלמנות בארץ. על הבדלים בתכונות שונות בין אלמנות המחקר לכלל האלמנות בארץ ראה להלן.

הנתונים על האלמנות נתקבלו מ-4 שאלונים שונים לכל נחקרת. עקב הנפל בין ראיון המחקר הראשון לשני וכך עקב חסרונם של נתונים מקריים שונים, ייתכנו הפרשים קלים בין הלוחות השונים המופיעים בסיכום שלהלן. על מבנה המחקר ואופן איסוף הנתונים ראה פרק "מערך המחקר".

ב. תכונות כלליות

הגיל הממוצע של האלמנות שהשתתפו במחקר (בשנת 1979, השנה בה נערך הראיון השני עם האלמנות) היה 45.8 שנה. החציון - 46.6. 14% מהן היו בגיל עד 34, 25% - 35-44, 43% - בגיל 45-54 ו-18% - בנות 55 שנה או יותר (כזכור מדובר באלמנות שרובן חדשות ושיש להן ילד(ים) עד גיל 18 בדרך כלל). בין אלמנות המחקר היו מעט יותר בגיל 40-49 מאשר בין כלל האלמנות החדשות שקבלו קיצבת שאיריס באותה תקופה והאלמנות החדשות היו מעט צעירות מכלל האלמנות. ראה לוח ב/1:

לוח ב.1: כלל אלמנות שאיריס ואלמנות המחקר לפי הגיל (אחוזים)

אלמנות המחקר	כלל אלמנות שאיריס (מרץ 1978)		הגיל
	חדשות	סה"כ	
100.0	100.0	100.0	סה"כ
32.2	35.7	41.2	50+
41.7	36.2	35.8	40-49
26.1	28.1	23.0	עד 39

22% מהאלמנות היו ילידות ישראל - כולל 10% שאביהן נולד באסיה או באפריקה, 7% שאביהן נולד באירופה או באמריקה, ו-5% שגם אביהן נולד בישראל. 57% מהאלמנות נולדו באסיה-אפריקה (למעלה ממחציתן עלו ארצה עד 1955) ו-21% - באירופה או באמריקה (כ-3/4 מהן עלו ארצה עד 1955).

התפלגות האלמנות שהשתתפו במחקר עפ"י יבשת הלידה שונה מהתפלגות כלל אוכלוסיית הנשים היהודיות בארץ (ב-1977¹ בגיל 20-59) ושונה אף מזו של כלל האלמנות עם ילדים בארץ²: אחוז ילידות ישראל בין אלמנות המחקר דמק לזה שבין כלל האלמנות

(1) ראה שנתון סטטיסטי לישראל 1978, לוח ב/22.
 (2) ראה ח. קרן-יער ומ. סוארי - משפחות עם ילדים בישראל 1968-1978, סקר מס' 28, המוסד לביטוח לאומי, האגף לתכנון ומחקר.

עם ילדים בארץ (21%) והיה נמור מזה שבין כלל הנשים היהודיות (35%) משום שבין אלה האחרונות נכללו גם נשים עעירות. אולם אחוז ילידות אסיה-אפריקה בין אלמנות המחקר היה גבוה מזה שבין כלל הנשים היהודיות (57% לעומת 34%) ואף מזה מבין כלל האלמנות עם ילדים (46% מהן נולדו באסיה-אפריקה). ייתכן שהסיבה לכך נעוצה בסלקציה הגאוגרפית של אלמנות המחקר, שכללה אזורים בהם בולטת יחסית אוכלוסיית העולים מאסיה-אפריקה.

62% מהאלמנות עלו ארצה עד 1955, 25% - ב-1956-1965 ורק 13% עלו מ-1966 ואילך. ילידות אירופה אמריקה היו וותיקות יותר מהשוואה לילידות אסיה-אפריקה. ראה לוח ב/2 להלן:

לוח ב.2: האלמנות ילידות חו"ל לפי יבשת הלידה ותקופת העלייה (מספרים מוחלטים ואחוזים)

יבשת הלידה		סה"כ	תקופת העלייה
אסיה - אפריקה	אירופה-אמריקה		
42	113	155	סה"כ מספרים מוחלטים
100.0	100.0	100.0	אחוזים
71.4	58.4	61.9	עד 1955
28.6	41.6	38.1	+ 1956

18% מהאלמנות שירתו בצה"ל.

ג. החתאלמנות

81% מהאלמנות שהשתתפו במחקר התאלמנו עד שנה לפני מועד הראיון הראשון של המחקר, היינו היו אלמנות חדשות. ברוב המקרים (83%) סיבת פטירת הבעל היתה מחלה. ביתר המקרים הסיבה היתה תאונת דרכים, תאונת עבודה או התאבדות. במחצית המקרים מותו של הבעל היה פתאומי (-היינו עד שבועיים מיום שחלה או ממועד התאונה). לפקט זה חשיבות רבה; במחקר שנעשה על שנת האבל הראשונה של אלמנות (ראו Glick et al.) נמצא, שהסתגלות של אלמנות טובה יותר כאשר מות הבעל לא היה פתאומי. הנחת החוקרים היתה שדבר זה קרה משום "התכנה" שהיתה לחן לפני האסון במקרים אלה.

לוח ג.1: האלמנות לפי סיבת פטירת הבעל ופתאומיות המאורע.

פתאומיות המאורע	סה"כ	סיבת		סה"כ
		מחלה	תאונה	
סה"כ מספרים מוחלטים	213	176	28	9
אחוזים	100.0	100.0	100.0	100.0
פתאומי	51.6	42.0	96.4	100.0
לא פתאומי	48.4	58.0	3.6	-

20% מבעלי האלמנות נפטרו בגיל עד 39, 30% - בגיל 40-49, 29% בגיל 50-59 וחיתר (21%) בגיל 60 או יותר.
40% מהאלמנות היו נשואות 19 שנה או פחות (כולל 14% שהיו נשואות 10 שנים או פחות).

ד. רמת החשכלה

24% מהאלמנות לא למדו כלל בבית ספר. עוד 22% למדו 7-1 שנים, 17% למדו 8 שנים, ל-27% היתה השכלה על-יסודית ול-10% - השכלה על-תיכונית. רמה זו של השכלה היתה נמוכה למדי יחסית לזו של כלל הנשים היהודיות בארץ (בנות 14 שנים או יותר ב-1977)¹ - בה הגיעה אחוז חסרות כל השכלה ל-10% בלבד; בעלות השכלה יסודית היו במועד זה בין כלל הנשים היהודיות בארץ 28%, תיכונית -44%, ועל-תיכונית -18%. ההבדל ברמת ההשכלה בין אלמנות המחקר לזו של כלל אוכלוסיית הנשים נובע אולי מההבדל בגיל (הצעירות בדרך כלל משכילות יותר, ובנתונים שצוטטו לעיל על כלל הנשים נכללו גם נערות) וכן מההבדל בתרכוב לפי יבשת הלידה (לילידות אסיה אפריקה השכלה נמוכה יחסית בממוצע וחלקן בין אלמנות המחקר היה גדול מאשר בין כלל הנשים היהודיות בנות 14+ ביניהן הגיע חלקן ל-28% בלבד).
ואמנם, הקשר שבין הגיל ורמת ההשכלה אמיץ למדי (χ^2 מובהק, $\text{Eta} = .48$). כך, 55% בין האלמנות המבוגרות (בנות 55+) היו חסרות כל השכלה לעומת 30% כאלה בין בנות 45-54, ו-7% בין בנות 35-44. בין הצעירות יותר לא היתה אף אחת חסרת כל השכלה, ואילו בעלות 9-12 שנות לימוד - היו בין המבוגרות ביותר 11% לעומת 37% בין בנות 35-44 ו-56% בין הצעירות יותר. ראה לוח ד.1.

(1) ראה שנתון סטטיסטי לישראל, 1978, לוח כב/2.

לוח 1.7 : האלמנות לפי מספר שנות הלימוד והגיל (מספרים מוחלטים ואחוזים)

הגיל	מספר שנות הלימוד					ס"ח"כ	
	13+	9-12	8	1-7	0	אחוזים	מספרים מוחלטים
ס"ח"כ	9.9	27.2	16.9	21.6	24.4	100.0	213
55+	2.6	10.5	15.8	15.8	55.3	100.0	38
45-54	7.7	18.7	15.4	28.6	29.6	100.0	91
35-44	14.8	37.0	16.7	24.1	7.4	100.0	54
עד 34	16.7	56.7	23.3	3.3	-	100.0	30

גם יבשת הלידה קשורה ברמת ההשכלה (α^2 מובהק, $\text{Eta} = .49$): 6% בין האלמנות ללידות ישראל ו-7% בין ללידות אירופה אמריקה היו חסרות כל השכלה. ואילו בין ללידות אסיה אפריקה - 39% היו חסרות כל השכלה. בעלות השכלה תיכונית (חלקית או מלאה) היו 19% בין ללידות אסיה אפריקה, 37% בין ללידות ישראל ובין ללידות אירופה אמריקה - 41%. ואילו בעלות השכלה של 13+ שנות לימוד היו 22% בין ללידות ישראל, בהשוואה ל-14% בין ללידות אירופה-אמריקה ו-2% בלבד בין ללידות אסיה-אפריקה. ראה לוח ד/2.

לוח 2.7 : האלמנות לפי מספר שנות הלימוד ויבשת הלידה (מספרים מוחלטים ואחוזים)

יבשת הלידה	מספר שנות הלימוד					ס"ח"כ	
	13+	9-12	8	1-7	0	אחוזים	מספרים מוחלטים
ס"ח"כ	9.9	27.2	16.9	21.6	24.4	100.0	¹ 213
ישראל	22.4	36.7	20.4	14.3	6.1	100.0	49
אסיה-זפריקה	1.7	18.8	14.5	25.6	39.3	100.0	117
אירופה-אמריקה	13.6	40.9	18.2	20.5	6.8	100.0	44

1) כולל אלמנות שתכונותיהן לא ידועות.

ה. שפות

1. ידיעת עברית

41% מהאלמנות שהשתתפו במחקר ידעו עברית היטב (עפ"י הערכתן הן), כולל דיבור, קריאה וכתובה. 34% דברו עברית היטב (עפ"י הערכתן), אך קראו וכתבו בדרגה בינונית, גרועה או בכלל לא. 19% דברו עברית ברמה בינונית - וכתבו וקראו

ברמה אף פחותה מכך. 6% לא ידעו עברית כלל. ברמת ידיעת השפה העברית קשורים הגיל, יבשת הלידה וכמובן - רמת ההשכלה (χ^2 מובהק, Kendall's Tau C מובהק, ושורה 35, .55, .10 בהתאמה).

כך, בין המבוגרות (55+) רק 15% ידעו עברית היטב (כולל קו"כ) ובין הצעירות (בנות עד 34) 84%. בין בנות גילאי הביניים - 53% ידעו עברית היטב. בין ילדות ישראל - 75% ידעו עברית היטב, בהשוואה ל-57% כאלה בין ילדות אירופה אמריקה ו-21% בין ילדות אסיה ואפריקה.

בין חסרות כל השכלה - אף אחת לא ידעה עברית היטב (מאחר שכנראה הן לא ידעו כלל קרוא וכתוב היטב). בין בעלות השכלה יסודית חלקית רק 5% ידעו עברית היטב, ואילו בין בעלות 13+ שנות לימוד - 95% ידעו עברית היטב ובין בעלות 9-12 שנות לימוד - 78% ידעו עברית היטב. ראה לוח ה.1:

לוח ה.1: האלמנטים לפי רמת ידיעת השפה העברית, הגיל, יבשת הלידה ומספר שנות הלימוד (מספרים מוחלטים ואחוזים)

רמת ידיעת השפה העברית				סה"כ		התכונות
לא ידעו עברית כלל	ידיעה בינונית בדיבור	ידיעה טובה בדיבור בלבד	ידיעה טובה בדיבור קריאה וכתובה	אחוזים	מספרים מוחלטים	
6.4	19.1	33.5	41.0	100.0	¹ 213	סה"כ
						הגיל
14.7	41.2	29.4	14.7	100.0	34	55+
7.5	20.0	41.3	31.3	100.0	80	45-54
2.0	12.2	32.7	53.1	100.0	49	35-44
-	-	16.0	84.0	100.0	25	עד 34
						יבשת הלידה
5.0	2.5	17.5	75.0	100.0	40	ישראל
7.4	29.6	41.7	21.3	100.0	108	אסיה אפריקה
5.4	8.1	29.7	56.8	100.0	37	אירופה אמריקה
						מספר שנות הלימוד
16.7	43.8	39.6	-	100.0	48	0
7.2	14.3	73.8	4.8	100.0	42	1-7
-	6.7	30.0	63.3	100.0	30	8
2.0	14.3	6.1	77.6	100.0	49	9-12
-	-	5.3	94.7	100.0	19	13+

(1) הסה"כ כולל אלמנטים שתכונותיהן אינן ידועות.

2. ידיעת שפות אחרות

כמעט כל האלמנות ידעו לפחות ידיעת-מה שפה נוספת, פרט לעברית. 59% ידעו (לפחות ידיעה חלקית) 2 שפות נוספות כולל 20% שידעו 3 שפות נוספות. השפה שרווחה ביותר כשפה לוועזית ראשונה היתה אנגלית - 35% ידעו אנגלית לפחות לדבר במידה מסוימת, כולל 9% שידעו אנגלית היטב, לפי הערכתן, כולל כתיבה. 26% ידעו ערבית כשפה לוועזית ראשונה - רובן ידעו לדבר בלבד בשפה זו. 5% ידעו צרפתית, 3% - רוסית, 4% ספרדית ו-25% שפה אחרת, כולל 8% שידעו שפה זו היטב כולל כתיבה. שפה לוועזית שנייה ידעו 26% צרפתית (כולל 11% שידעו צרפתית היטב כולל כתיבה), 16% ידעו ערבית רובן לדבר בלבד, 7% ידעו ספרדית, 7% גרמנית, 4% רוסית והיתר (40%) שפה אחרת, כולל 16% שידעו שפה זאת היטב כולל כתיבה.

3. ידיעת עברית ושפות אחרות

בין האלמנות שידעו עברית היטב רווחה כשפה שנייה השפה האנגלית: 75% מאלה שידעו עברית היטב - ידעו אנגלית, כולל 19% שעפ"י הערכתן ידעו אנגלית היטב כולל כתיבה. 14% מאלה שידעו עברית היטב ידעו ערבית, רובן - לדבר בלבד; 5% ידעו צרפתית - כולן ידעו שפה זו ידיעה בינונית בלבד. בין אלה שידעו השפה העברית אצלן היתה לקויה (כולל כאלה שהתקשו רק בקריאה וכתיבה וכאלה שהתקשו גם בדיבור) - רווחה ידיעת השפה הערבית כשפה שנייה (36%). רובן ידעו רק לדבר בשפה זו.

לוח ה.2: האלמנות לפי רמת ידיעת השפה העברית ושפות אחרות (מספרים מוחלטים ואחוזים)

רמת ידיעת השפה העברית				סה"כ	ידיעת שפות אחרות
לא ידעו עברית כלל	ידיעה בינונית בדיבור	ידיעה טובה בדיבור בלבד	ידיעה טובה בדיבור קריאה וכתיבה		
11	35	62	74	213 ¹	סה"כ - מספרים מוחלטים
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	אחוזים
-	2.9	1.6	18.8	8.8	אנגלית - ידיעה טובה
9.1	2.9	8.1	56.7	26.9	אנגלית - ידיעה בינונית
18.2	17.3	19.2	9.5	14.9	שפה אחרת אירופית
36.4	37.0	35.5	13.6	26.9	ערבית
					שפה אחרת - לא אירופית
27.2	37.0	19.4	-	15.4	ידיעת דיבור בלבד
					שפה אחרת - לא אירופית -
9.1	2.9	16.2	1.4	7.1	כולל ידיעת קריאה וכתיבה בשפה זו

(1) הסה"כ כולל אלמנות שתכונותיהן אינן ידועות.

ו. ילדים

1. מספר הילדים שהיו לאלמנה

לכל האלמנות שהשתתפו במחקר היו ילדים (לפי הגדרת אוכלוסיית המחקר) ל-27% היו 1-2 ילדים, ל-37% היו 3-4 ילדים וליתר (38%) - היו 5 ילדים או יותר. בממוצע היו סה"כ 4.3 ילדים לאלמנה.

ממוצע מספר הילדים התלויים עדיין באלמנה (במועד הראיון הראשון) - היינו שגילם עד 18 שנה בדרך כלל (ובמקרים בודדים - עד 20 או 21) - היה 2.3; ל-37% מהאלמנות היה ילד תלוי אחד, ל-26% - 2 ילדים ל-20% 3 ילדים ול-16% - 4 ילדים תלויים או יותר.

ממוצע זה של מספר הילדים התלויים גבוה מהממוצע הארצי לאלמנות ודומה לממוצע הארצי הכללי: עפ"י נתונים שעובדו במוסד לביטוח לאומי מתוך נתוני סקרי כוח אדם של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה¹ היה ל-52% מכלל האלמנות עם ילדים ילד אחד עד גיל 18 ובממוצע 1.8 ילדים עד גיל 18 לאלמנה. הממוצע לכלל האמהות בארץ היה 2.3 ילדים תלויים למשפחה. (הנתונים על כלל האוכלוסייה כוללים גם אלמנות צה"ל ונשים ערביות - שלא כבמחקר. לראשונות יש להניח היה מספר נמוך של ילדים ולאחרונות - גבוה).

ההפרש בין ממוצע מספר הילדים לאלמנה במחקר ובכלל האלמנות בארץ מוסבר בכך שבמחקר רוב האלמנות היו אלמנות חדשות, שגילן נמוך מעט מזה של כלל האלמנות בארץ, ועל כן גם מספר הילדים הצעירים התלויים עדיין באלמנה - גבוה יותר. וכך - במחקר נכללו גם ילדים תלויים שעברו את גיל ה-18 במקרים בודדים (ראה הסבר להלן). אולם ודאי אין זה כל ההסבר, משום שגם בהשוואה לכלל אלמנות שאירים חדשות (במרץ 1978) היה לאלמנות המחקר מספר ילדים מעט גבוה. (בין הראשונות ל-41% היה ילד תלוי אחד בלבד בהשוואה ל-37% כאלה בין אלמנות המחקר).

ייתכן שלבחירה הגאוגרפית של האלמנות שהשתתפו במחקר היתה השפעה על מספר הילדים התלויים דרך השפעתה על יבשת הלידה ורמת השכלה המשפיעות על שיעורי הילודה. כאמור לעיל, היה אחוז ילידות אסיה אפריקה גבוה בין אלמנות המחקר מאשר בכלל אוכלוסיית הנשים היהודיות בארץ, וגם אחוזן של חסרות כל השכלה היה גבוה באוכלוסיית המחקר. כך, בין האלמנות ילידות אסיה-אפריקה היה ממוצע מספר סה"כ הילדים 5.2 ובין האלמנות חסרות כל השכלה היה ממוצע מספר סה"כ הילדים - 6.7, בהשוואה ל-4.3 בסה"כ. ובהתאם לכך - היה ממוצע מספר הילדים התלויים בין ילידות אסיה-אפריקה 2.6 ושל חסרות כל השכלה - 2.6 בהשוואה ל-2.3 בסה"כ. ראה לוח 1.ג:

(1) ראה הערה 2 בעמ' 13.

לוח 1.1: האלמנטות לפי מספר הילדים התלויים, הגיל, יבשת הלידה ומספר שנות הלימוד (אחוזים וממוצעים).

ממוצע מס' סה"כ הילדים	ממוצע מס' הילדים התלויים	מספר הילדים התלויים				סה"כ	התכונות
		4+	3	2	1		
4.3	2.3	17.0	19.9	26.2	36.9	100.0	סה"כ הגיל
6.3	1.8	10.8	13.5	24.3	51.4	100.0	עד 55
4.6	2.0	14.0	15.1	23.3	47.7	100.0	45-54
3.6	3.0	24.5	34.0	28.3	13.2	100.0	35-44
2.3	2.6	20.0	16.7	33.3	30.0	100.0	עד 34
							יבשת הלידה
3.3	2.2	10.6	21.3	38.3	29.8	100.0	ישראל
5.2	2.6	23.5	23.5	20.9	32.2	100.0	אסיה-אפריקה
3.0	1.6	7.1	4.8	28.6	59.5	100.0	אירופה-אמריקה
							מספר שנות לימוד
6.7	2.6	27.5	19.6	25.5	27.5	100.0	0
5.2	2.5	22.7	18.2	20.5	38.6	100.0	1-7
3.1	1.8	5.6	22.2	19.4	52.8	100.0	8
2.8	2.3	14.3	19.6	35.7	30.4	100.0	9-12
2.4	1.8	5.3	21.1	26.3	47.4	100.0	13+

2. גיל הילדים ומקום מגוריהם

גיל הילד הצעיר היה עד 5 שנים אצל 19% מהאלמנות, 6-10 - אצל 23%, 11-15 אצל 32% ואצל היתר (26%) - 16 שנה או יותר, בממוצע 11.6 שנה. גיל הילד המבוגר היה למעלה מ-16 ב-63% מהמקרים. אך היו 8% שילדן המבוגר ביותר היה בן 4-10 שנים (כל זאת במועד הראיון הראשון).

בהתאם לגילאי ילדי האלמנות - לא כולם גרו בביתן. במועד הראיון הראשון ל-48% מהאלמנות היו 1-2 ילדים שגרו איתן, ל-36% היו 3-4 ילדים בבית, ול-16% - 5 ילדים או יותר בבית (זאת כולל 4% שילדיהן הנשואים גרו איתן).

ל-15% מהאלמנות היו ילדים במוסד בטווח זה, לרוב ילד אחד. למעלה ממחציתן סדרו ילדיהן במוסד לפני פטירת הבעל, והיתר - לאחר פטירתו.

במועד הראיון השני חלו שינויים קלים ביותר במקום מגורי הילדים: עם 49% מהאלמנות גרו 1-2 ילדים ועם 34% - 3-4 ילדים. פרט לכך היו 8% שילדיהן הנשואים גרו איתן והיו כאלה (5%) שחורים שלהן או של בעלן המנוח גרו איתן. היו גם מקרים בוודים בהם קרובים אחרים גרו עם האלמנות.

3. בעיות עם ילדים

במחקר שנעשה על יתומים בגיל בי"ס תיכון נמצא שההישגים בלימודים של יתומים נמוכים משל חבריהם הדומים להם בתכונות הרלוונטיות (ראו סמילנסקי ודיקסל). החוקרות מצאו שקיימת אי סדירות בניצול היכולת והפוטנציאל האינטלקטואלי אצל יתומים. גם ההסתגלות החברתית והאפוזיציונלית אצל יתומים נמוכה מאשר אצל ילדים

הגדלים בבית רגיל, ואלה אף הם משפיעים על ההסתגלות הלימודית. הבדלים אלה בולטים יותר אצל בנות מאשר אצל בנים ואצל הילדים הצעירים מאשר אצל המבוגרים. במחקר אחר שנעשה על ילדים יתומים (ראה סמילנסקי וויסמן) נמצאו הבדלים באינטליגנציה בין ילדים יתומים לילדים אחרים. הבדל כזה לא נמצא בין יתומי צה"ל לילדים אחרים הלומדים אתם. החוקרות סבורות שההסבר לכך נעוץ בטיפול בתקופות הקריטיות ובמיוחד עם מות האב לו זוכים יתומי צה"ל ואילו היתומים האחרים (שאותיהם מקבלות קיצבאות מהמוסד לביטוח לאומי) - לא זוכים לו. יש גם לזכור שמצבם הכלכלי של יתומי צה"ל - בחשודא למצבם הכלכלי לפני היתמותם - טוב לאין ערוך מזה של יתומים אחרים בארץ. יש להניח שהלחצים הכלכליים בבית האלמנה משפיעים גם הם על הסתגלותם של היתומים שאינם יתומי צה"ל. המחקרים שצוטטו לעיל דנו בהשפעת היתמות גם במקרים בהם אין האם ערה לכך שילדה לא מתפקד כראוי. כיום אין במסגרת המוסד לביטוח לאומי כל טיפול המיועד ליתומים, אף לא במקרים בהם האם מודעת לקיום בעיות, עובדות השיקום רק יכולות ליעץ לאלמנות לאן לפנות לשם קבלת טיפול בילדיהן כאשר הן בקשו זאת, או כאשר עובדות השיקום איתרו בעיה מיוחדת עם הילדים. גם המגע הראשון עם האלמנה נוצר רק לאחר הגשת התביעה לקיצבה, ולא מיד עם התאלמנותה, כפי שקורה לגבי אלמנות צה"ל.

40% מאלמנות המחקר אמרו שהיו להן בעיות מיוחדות עם ילד(ים) שאינן יכולות לפתור בעצמן במועד הראיון הראשון. בכמחצית המקרים הבעיות נוצרו בעקבות פטירת הבעל, ב-20% הבעיות היו לפני כן, וב-31% הבעיות היו לפני כן אך החריפו עם פטירת הבעל. רק 23% מאלה שהיו להן בעיות עם ילדיהם קבלו עזרה מקצועית בפתרון. רוב אלה שלא קבלו עזרה כזו הביעו רצונן לקבלה, אך לא ידעו לאן עליהם לפנות. 43% מהאלמנות שהיו להן בעיות עם ילדיהן במועד הראיון הראשון - פתרו בעיות אלה עד למועד הראיון השני. במועד זה 1/3 מהאלמנות אמרו שיש להן בעיות עם ילד(ים) 68% מהן דווחו על בעיות כאלה גם במועד הראיון הראשון. רק חמישית מאלה שהיו להן בעיות עם ילד(ים) במועד הראיון השני קבלו עזרה מקצועית בפתרון. רוב היתר - אמרו שהן מעוניינות בעזרה כזו. ראה לוח 2.1:

לוח 2.1: האלמנות לפי קיום בעיות עם ילד(ים) במועד הראיון הראשון ובמועד הראיון השני

קיום בעיות עם ילדים במועד הראיון השני	קיום בעיות עם ילדים במועד הראיון הראשון	סה"כ	קיום בעיות עם ילדים במועד הראיון הראשון	
			היו בעיות	לא היו בעיות
100.0	100.0	100.0	סה"כ	
25.6	67.7	39.7	היו בעיות	
74.4	32.3	60.3	לא היו בעיות	
66.5	33.5	100.0	סה"כ	
42.9	57.1	100.0	היו בעיות	
82.1	17.9	100.0	לא היו בעיות	

4. היתומים לפי תכונות אמם

בסה"כ גדלו בבתי האלמנות שהשתתפו במחקר זה 474 ילדים שהיו עדיין תלויים באמם, היינו בני עד 18 שנה בדרך כלל. אמם של 28% מהילדים הללו היתה חסרת כל השכלה. עוד 37% מהם חיו עם אמם שהשכלתה יסודית או פחות מכך ורק אצל 27% מהילדים היתה לאם השכלה תיכונית (חלקית או מלאה) או (7%) גבוהה יותר. אמם של 36% מהילדים בלבד ידעה עברית היטב. אמם של 1/3 מהילדים לא ידעה קרוא וכתוב בעברית כלל. אמם של 38% מהילדים עבדה, ברוב המקרים (74%) היא עבדה גם לפני מות האב. אצל למעלה ממחצית הילדים שאמם עבדה - (56%) היא עבדה במשרה חלקית או בעבודה בלתי סדירה. אמם של מחצית הילדים שאמם עבדה - היא עבדה בשרותים, של 17% - בפקידות, ו-13% בהוראה או במקצועות אקדמיים. קרוב למחצית הילדים חיו בבית בו ההכנסה הכוללת דמתה לזו של העשירון הנמוך ביותר באוכלוסייה. רק 4% מהילדים חיו ברמה הדומה לזו של העשירונים הגבוהים באוכלוסייה. בביתם של 3/4 מהילדים היתה תחושת מצוקה עם פטירת האב.

ז. עבודה

1. אחוז העובדות

41% מהאלמנות עבדו במועד הראיון הראשון ו-43% במועד הראיון השני. אחוז זה דמה לאחוז השייכות לכוח העבודה האזרחי מכלל הנשים היהודיות הנשואות שהיו אמהות לילדים (1977)¹. כן דמה ממצא זה לאחוז העובדות שהתקבל בסקר שנערך ב-1971 על יתומים בגיל בי"ס תיכון² בו נמצאו 40% עובדות בין האלמנות. בין אלמנות שאירים עירוניות (1976)³ נמצאו 56% עובדות (בסקר האחרון נכללו גם אלמנות ללא ילדים).

2. הגיל והעבודה

קבוצת הגיל בעלת אחוז העובדות הגבוה ביותר בעת הראיון הראשון (שבוצע כזכור סמוך למועד פטירת הבעל) היתה 35-54 - 46% מהן עבדו. בין בנות עד 34 עבדו 43% במועד זה, ובין המבוגרות (55+) עבדו 19%. עד למועד הראיון השני - היינו כשנתיים לאחר מכן - הגדילו הצעירות (עד 34) את אחוז העובדות ביניהן ל-48%. בנות גילאי הביניים נשארו עם 46% עובדות, וגם המבוגרות הגדילו אחוז העובדות ביניהן במעט ל-23%. יש כמובן לזכור שחלק מהאלמנות שינו, עד למועד הראיון השני את קבוצת הגיל שלהן. אם נשווה, את אחוז העובדות לפי הגיל בין אלמנות מחקר זה לאחוז השייכות לכוח העבודה האזרחי מבין כלל הנשים היהודיות בארץ¹, נראה שבגילום הצעירים יחסית (עד 44) - האלמנות ממחקר זה עבדו בשיעור דומה לזה של הנשים הנשואות בכלל האוכלוסייה

(1) ראה שנתון סטטיסטי לישראל 1978 לוח יב/8.

(2) ראה ש.כהן - יתומים בגיל בי"ס תיכון, פרסום מס' 6 האגף למחקר ותכנון.

(3) ראה ד.גורדון - תכונות סוציודמוגרפיות של אלמנות שאירים עירוניות,

פרסום מס' 23, המוסד לביטוח לאומי.

רפחות מכלל האלמנות באוכלוסייה (כולל אלמנות צה"ל, אלמנות ללא ילדים ואלמנות וותיקות). ואילו בגילאי הביניים (54-45). האלמנות במחקר זה עבדו יותר מחנשוואות - שיש להן מפרנס, ובדומה לאלמנות אחרות. זאת אולי משום שבגילאים הצעירים היו לאלמנות המחקר שהיו ברובן אלמנות חדשות ילדים צעירים יותר מהילדים של כלל האלמנות (כולל וותיקות וע"כ ילדיהן מבוגרים יותר). ואילו בגילאי הביניים היו גם לאלמנות מחקר זה פחות ילדים קטנים ע"כ התנהגות העבודה שלהן דמתה יותר לזו של כלל האלמנות. ראה לוח 1.ז:

לוח 1.ז: אחוז שעבדו ואחוז השייכות לכוח העבודה האזרחי (יהודיות) בין אלמנות ונשוואות, לפי הגיל

הגיל	מחקר אלמנות					סקר כוח אדם (יהודיות) 1977 (1)
	אחוז שעבדו		אחוז השייכות לכוח העבודה האזרחי			
	ראיון ראשון	ראיון שני	אלמנות ¹	נשוואות ¹	נשוואות עם ילדים ²	
סה"כ	41.2	42.8	36.1	41.5	41.4	213 ³
55+	18.9	22.9	24.9 ⁴	23.4 ⁴	30.7	37
45-54	46.7	47.1	45.2	39.8		90
35-44	46.3	44.9	58.1	46.3	43.4	54
עד 34	43.3	48.1	73.9 ⁵	48.1 ⁵	42.1	30

(1) מקור: סקר כוח אדם, 1977, סדרת פרסומים מיוחדים הל.מ.ס., מס' 611, לוח מס' 23.
 (2) מקור: שנתון סטטיסטי לישראל, 1978, לוח י"ב/8.
 (3) הסה"כ כולל אלמנות שגילו לא ידוע.
 (4) גיל 55-64.
 (5) גיל 25-34.

3. רמת ההשכלה והעבודה

אחד הגורמים החשובים ביותר בקביעת שיעורי היציאה לעבודה - אם לא החשוב שבהם - הינו, כידוע, רמת ההשכלה. ככל שגבוה מספר שנות הלימוד - כך גבוה אחוז העובדות. יוצא מכלל זה ההבדל שבין חסרות כל השכלה לאלה שלמדו 4-1 שנים. בין הראשונות עבדו במועד הראיון הראשון 1/3 ובין האחרונות - חמישית. בין כלל בעלות 0-4 שנות לימוד עבדו 29%, לעומת 37% בין בעלות 5-8 שנות לימוד, 53% בין בעלות 11-12 שנות לימוד ו-82% בין בעלות 13+ שנות לימוד. עד למועד הראיון השני הגדילו את אחוז העובדות בעיקר בעלות 9-10 שנות לימוד (מ-1/3 ל-44%), אולי משום שברמות הנמוכות יותר כדאיות היציאה לעבודה מוטלת בספק, וברמות הגבוהות - מוצה פוטנציאל העבודה גם לפני ההתאלמנות. אם נשווה את האחוז שעבדו בין אלמנות מחקר זה לאחוז השייכות לכוח העבודה האזרחי בין כלל הנשים היהודיות בארץ (ראה לוח 2.ז) נראה שבכל קבוצות ההשכלה עבדו האלמנות יותר מכלל הנשים באותה רמת השכלה. בעיקר בולט ההבדל אצל חסרות כל השכלה (בין אלמנות המחקר בקבוצה זו עבדו 1/3 לעומת 13% בין כלל הנשים היהודיות¹) ואצל בעלות השכלה של 13+ שנות לימוד.

(1) ראה סקר כוח אדם 1977, כנ"ל, לוח מס' 10.

מאחר שאין בעיבודי סקר כוח אדם נתונים על עבודת כלל האלמנות בארץ לפי רמת ההשכלה ובין כלל הנשים בכללות גם פעילות מאוד ומבוגרות מאוד - עדיף להשוות את האחוז שעבדו בין בנות 35-54 בלבד (לקבוצת גיל זו השתייכו 68% מאלמנות המחקר). בקבוצת גיל זו בכללה, דמה אחוז האלמנות שעבדו (46%) לזה שבין כלל הנשים היהודיות (45%) אך ברמות ההשכלה הנמוכות והגבוהה ביותר - עבדו האלמנות בשיעור גבוה מזה שבין כלל הנשים (37% לעומת 24% בין בעלות 0-4 שנות לימוד, 43% לעומת 33% בין בעלות 5-8 ו-86% לעומת 74% בין בעלות 13+ שנות לימוד). ואילו בין בעלות השכלה בינונית - עבדו האלמנות פחות מכלל הנשים בגיל זה (41% לעומת 46% בין בעלות 9-10 שנות לימוד ו-53% לעומת 56% בין בעלות 11-12 שנות לימוד).
ראה לוח 2.ז:

לוח 2.ז: אחוז שעבדו ואחוז השייכות לכוח העבודה האזרחי (יהודיות) בין האלמנות, בין כלל הנשים (בנות 14+) ובין בנות 35-54, לפי מספר שנות הלימוד

מספר שנות הלימוד	מחקר אלמות						מספרים מוחלטים	מספר שנות
	סקר כוח אדם (יהודיות) 1977 (1)		אחוז שעבדו					
	אחוז השייכות לכוח העבודה האזרחי	סה"כ	בנות 35-54	סה"כ	ראיון ראשון	ראיון שני		
	35-54 בנות	סה"כ (בנות 14+)	ראיון שני	ראשון	ראיון שני	ראשון	בנות 35-54	סה"כ
סה"כ	44.7	36.0	46.3	46.5	42.8	41.2	144	213 ²
0-4	24.4	13.8	37.0	35.4	31.9	29.2	48	72
5-8	32.5	24.0	42.9	43.2	35.1	36.7	44	60
9-10	46.3	32.1	41.2	33.3	43.5	33.3	18	24
11-12	56.4	42.4	53.3	57.9	53.8	52.9	19	34
13+	73.5 ³	60.1 ³	85.7	93.3	89.5	85.7	15	21

1) מקור: סקר כוח אדם, כנ"ל, לוח מס' 11.
2) הסה"כ כולל אלמנות שמספר שנות הלימוד שלהן לא ידוע.
3) 13-15 שנות לימוד.

4. יבשת הלידה והעבודה

אחוז האלמנות שעבדו במועד הראיון הראשון (היינו זמן מה לאחר פטירת הבעל) היה גבוה במיוחד בין ילידות ישראל שאביהן נולד באירופה אמריקה (2/3) ובין ילידות אירופה אמריקה (57%). הוא היה נמוך במיוחד בין ילידות ישראל שאביהן נולד באסיה-אפריקה (29%) ובין ילידות אסיה אפריקה (1/3). עד למועד הראיון השני - הגדילו ילידות ישראל שגם אביהן נולד בישראל או שאביהן נולד באירופה אמריקה וילידות אסיה אפריקה את אחוז העובדות ביניהן, והאחרות הקטינו אותו. בחשוואה לאחוז השייכות לכוח עבודה אזרחי בין כלל הנשים היהודיות (בנות 14+) -

עבדו אלמנות מחקר זה מכל מוצא יותר מנשים אחרות. אך אם נשווה רק את בנות 35-54, נראה שאלמנות ילידות ישראל עבדו פחות מכלל הנשים, ואילו ילידות חו"ל - עבדו יותר, בעיקר ילידות אסיה אפריקה. ייתכן שהסיבה נעוצה בכך שילידות אסיה אפריקה נוטות פחות מאחרות לצאת לעבודה - אם הברירה בידן (אחוז העובדות ביניהן בכלל האוכלוסיה היה הנמוך ביותר) ועל כן נשאר "פוטנציאל" עבודה ביניהן שניצולו חל עם התאלמנותן. ואמנם בקבוצת מוצא זו בגיל 35-54 חל הגידול הגבוה ביותר באחוז העובדות בין הראיון הראשון לשני). ראה לוח ז.3:

לוח ז.3: אחוז שעבדו ואחוז השייכות לכוח העבודה האזרחי (יהודיות) בין האלמנות, בין כלל הנשים (בנות +14) ובין בנות 35-54, לפי יבשת חלידה

יבשת חלידה	מחקר אלמנות						מספרים מוחלטים	
	סקר כוח אדם (יהודיות) 1977 (1)		אחוז שעבדו				בנות 35-54	סה"כ
	אחוז השייכות לכוח- העבודה האזרחי		בנות 35-54		סה"כ			
	בנות 35-54	סה"כ (בנות +14)	ראיון שני	ראיון ראשון	ראיון שני	ראיון ראשון		
סה"כ	44.7	36.0	45.9	46.2	42.8	41.2	² 144	² 213
ישראל	60.4	43.2	41.7	50.0	48.8	44.9	28	49
אסיה-אפריקה	30.0	27.7	42.1	37.5	36.4	33.0	80	115
אירופה-אמריקה	52.6	35.6	57.6	62.9	52.5	56.8	35	44

1) מקור: סקר כוח אדם 1977, כנ"ל, לוח מס' 11.
2) הסה"כ כולל אלמנות שיבשת לידתן לא ידועה.

5. שביעות הרצון ממקום העבודה

מבין האלמנות שעבדו במועד הראיון הראשון 1/3 היו שבעות רצון בהחלט ממקום עבודתן. עוד 29% היו שבעות רצון למדי ממנו. בין בנות 45-54 היו יותר מרוצות בהחלט (37%) מאשר ביותר קבוצות הגיל והפחות מרוצות היו הצעירות ביותר (23% מרוצות בהחלט). ילידות אסיה-אפריקה (22%) היו פחות מרוצות ממקום עבודתן מאשר ילידות ישראל (32%) או ילידות אירופה-אמריקה שהיו המרוצות ביותר (46% מרוצות בהחלט). שביעות הרצון ממקום העבודה עלתה עם ההשכלה: בין חסרות השכלה רק 12% היו מרוצות בהחלט ואילו בין בעלות 9-12 שנות לימוד - 32%. בין בעלות +13 שנות לימוד 59% היו מרוצות בהחלט.

שביעות הרצון ממקום העבודה עלתה ככל שעלה גיל הילד הצעיר - עד לגיל 15. בין בעלות ילד צעיר בן +16 - היתה שביעות הרצון נמוכה יחסית, אולי משום שאלה היו חמנוגרות, ביניהן רבות חסרות החשכלה. כן עלתה שביעות הרצון ככל שירד מספר הילדים התלויים באלמנה.

גם למשלח חיד היתה כמובן השפעה על שביעות הרצון ממקום העבודה: בין המורות ובעלות מקצועות חופשיים 64% היו מרוצות בהחלט ואילו בין עובדות השרותים היו 20% כאלה בלבד. ראה לוח ז.4:

לוח 4.ז: האלמנטים שעבדו לפי שביעות הרצון ממקום העבודה ותכונות שונות (אחוזים)

התכונות	סה"כ		שביעות הרצון ממקום העבודה		מספרים מוחלטים	אחוזים
	מרוצה	לא מרוצה	מרוצה	לא מרוצה		
סה"כ	11.8	25.9	29.4	32.9	100.0	85
הגיל						
55+	14.3	14.3	42.9	28.6	100.0	7
45-54	2.4	31.7	29.3	36.6	100.0	41
35-44	20.8	20.8	25.0	33.3	100.0	24
עד 34	23.1	23.1	30.8	23.1	100.0	13
זנשת הלירה						
ישראל	13.6	22.7	31.8	31.8	100.0	22
אסיה-אפריקה	13.5	32.4	32.4	21.6	100.0	37
אירופה-אמריקה	8.3	20.8	25.0	45.8	100.0	24
מספר שנות לימוד						
0	-	35.3	52.9	11.8	100.0	17
1-7	30.0	30.0	10.0	30.0	100.0	10
8	18.8	25.0	25.0	31.3	100.0	16
9-12	8.0	32.0	28.0	32.0	100.0	25
13+	11.8	5.9	23.5	58.8	100.0	17
גיל הילד הצעיר						
1-5	13.3	20.0	40.0	26.7	100.0	15
6-10	22.7	31.8	18.2	27.3	100.0	22
11-15	4.3	21.7	26.1	47.8	100.0	23
16+	8.0	28.0	36.0	28.0	100.0	25
משלח היד						
מורות ומקצועות חופשיים	14.3	14.3	7.1	64.3	100.0	14
פקידות	-	27.8	38.9	33.3	100.0	18
זבניות	12.5	12.5	37.5	37.5	100.0	8
עובדות שרותים	11.4	31.4	37.1	20.0	100.0	35
פועלות	30.0	30.0	10.0	33.0	100.0	10

בסה"כ 27% מהאלמנות עבדו במשק כל התקופה שכיסה המחקר, היינו לפני פטירת הבעל ולאחר מכן, באופן רצוף. עוד 26% לא עבדו במשך תקופה זו, אך עבדו אי פעם בעברן. 24% - לא עבדו מעולם. היתר (23%) היו בתנודות בעבודתן בתקופה שכיסה המחקר: חלקן התחילו לעבוד מיד לאחר פטירת הבעל והמשיכו (10%), חלקן הפסיקו לעבוד לקראת הראיון השני (כולל כאלה שהתחילו רק לאחר פטירת הבעל) (7%) וחלקן התחילו לעבוד לקראת הראיון השני.

א. אלמנות שעבדו ברציפות

אלה היו צעירות מעט יותר מכלל האלמנות ובעלות מספר קטן יותר של ילדים. היו ביניהן מעט יותר מאשר בסה"כ ילידות אירופה-אמריקה, ויותר בעלות השכלה גבוהה, ומעט יותר חסרות כל השכלה. מיעוטן שרתו בצה"ל, וכן היו להן פחות בעיות כלכליות קשות. הן נטו להמשיך בקשר עם עובדת השיקום, או שלא ליצור אתה קשר כלל. פתיחותן החברתית היתה מעט גבוהה. מאשר בסה"כ: הן נטו לקיים קשר הדוק עם בני משפחתן. גם קשרן עם מכרים היה הדוק מאשר בין כלל אלמנות המחקר. הן רצו יותר מהאחרות להפגש עם אלמנות אחרות.

ב. אלמנות שלא עבדו כלל

אלה היו מבוגרות יחסית, ממוצא אסיה-אפריקה, בעלות מספר גדול של ילדים, ולא שרתו כמעט בצה"ל. הן היו בעלות השכלה נמוכה יחסית, והיו ביניהן יותר בעלות בעיות כלכליות קשות מאשר בסה"כ. חלק גדול יותר ביניהן הפסיקו את הקשר עם עובדת השיקום וגם קשרן עם בני משפחתן וידידיהם והתענינותן ביצירת קשר עם אלמנות אחרות היו נמוכים.

ג. אלמנות שיצאו לעבודה מיד לאחר פטירת הבעל והמשיכו לעבוד

אלה יצאו לעבודה מיד לאחר פטירת הבעל, ועוד לפני הפגישה עם עובדת השיקום. הן היו בעלות השכלה בינונית וגבוהה. ילידות ישראל או אירופה אמריקה, בנות גילאי ביניים, וחיו להן מעט ילדים. הן שרתו בצה"ל יותר מהיתר. הן קשרו קשר עם עובדת השיקום - אך לא נטו להמשיך בו. היו להן הרבה יותר קשרים חברתיים עם מכרים ועם קרובים ושכנים, וחרבה פחות בעיות כלכליות קשות.

ד. אלמנות שיצאו לעבודה לקראת הראיון השני

אלה היו בעלות השכלה בינונית בנות גילאי ביניים, בעלות מספר קטן יחסית של ילדים - אם כי יותר מאשר אצל אלה שיצאו לעבודה מיד לאחר פטירת הבעל. כמעט כולן קשרו קשר עם עובדת השיקום - וגם נטו להמשיך בו. היו להן קשרים חברתיים הדוקים, אך הן לא היו מעוניינות בקשר עם אלמנות אחרות. היו להן בעיות כלכליות קשות.

ה.סיכום

בסיכום ניתן לאמר: בעלות רמת השכלה גבוהה, מספר ילדים קטן, מעורבות בחברה וילידות אירופה אמריקה או ישראל - נטו לעבוד גם לפני פטירת הבעל. בעלות רמת השכלה בינונית, מספר ילדים לא גדול וממוצא דומה - המעורות בחברה - יצאו לעבודה מיד עם התאלמנותן, ובכוחות עצמן. בעלות רמת השכלה בינונית ומצב כלכלי קשה, מספר ילדים גדול וממוצא אסיה אפריקה - נטו לצאת לעבודה יותר מאוחר. ואילו בעלות רמת השכלה נמוכה, מספר גדול של ילדים, ומצב כלכלי קשה - לא נטו לצאת לעבודה, אם לא עבדו כבר קודם. ראה לוח 5.ז. (ניתוח השפעת הקשר עם עובדות השיקום של המוסד לביטוח לאומי על היציאה לעבודה של האלמנות, ראה להלן בפרק י"ט סעיף 3).

לוח 5.ז: האלמנות לפי התנודות בעבודתן ותכונות דמוגרפיות שונות (מספרים מוחלטים ואחוזים)

לא עבדו מעולם	עבדו בעבר		ע ב ד ו				סה"כ	התכונות
	מעוניינות לעבוד	מעוניינות לא לעבוד	הפסיקו ראיין שני	התחילו ראיין שני	התחילו אחרי טעירת הבעל	כל הזמן		
45	36	14	13	17	14	52	191	סה"כ מספרים מוחלטים
23.6	18.8	7.3	6.8	8.9	7.3	27.2	100.0	אחוזים
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	אחוזים
								הגיל
4.4	5.6	30.8	16.7	23.5	14.3	11.8	11.7	עד 34
15.6	36.1	23.1	33.3	29.4	42.9	21.6	26.1	35-44
44.4	38.9	30.8	50.0	41.2	42.9	52.9	44.7	45-54
35.6	19.4	15.4	-	5.9	-	13.7	17.6	55+
								יבשת הלידה
13.6	22.2	28.6	23.1	23.5	35.7	22.0	21.8	ישראל
63.6	63.9	71.4	46.2	58.8	28.6	52.0	56.9	אסיה-אפריקה
22.7	13.9	-	30.8	17.6	35.7	26.0	21.3	אירופה-אמריקה
								סה"כ ילדים
9.1	16.7	21.4	61.5	29.4	57.1	38.5	28.4	1-2
31.8	41.7	57.1	15.4	41.2	42.9	28.8	35.3	3-4
34.1	25.0	14.3	23.1	23.5	-	17.3	22.1	5-7
25.0	16.7	7.1	-	5.9	-	15.4	14.2	8+
								מספר שנות הלדמוד
37.8	30.6	7.1	15.4	11.8	-	28.8	25.1	0
33.3	27.8	14.3	30.8	35.3	7.1	9.6	22.5	1-7
17.8	13.9	21.4	23.1	5.9	35.7	13.5	16.8	8
11.1	27.8	50.0	23.1	41.2	28.6	25.0	25.7	9-12
-	-	7.1	7.7	5.9	28.6	23.1	9.9	13+
								ידיעת עברית
17.1	28.6	64.3	46.2	50.0	76.9	49.0	41.0	טובה
31.7	45.7	28.6	38.5	37.5	23.1	29.4	33.9	טובה בדיבור בלבד
36.6	20.0	7.1	15.4	12.5	-	15.7	19.1	בינונית
14.6	5.7	-	-	-	-	5.9	6.0	לא ידעו כלל
								ילדים תלויים
42.2	25.0	35.7	53.8	23.5	42.9	36.5	36.1	1
22.2	25.0	14.3	30.8	35.3	28.9	28.8	26.2	2
15.6	19.4	35.7	7.7	23.5	28.6	17.3	19.4	3
20.0	25.0	14.3	7.7	11.8	-	25.8	16.2	4+

7. מימוש ההצהרה על הנכונות לצאת לעבודה

בעת הראיון הראשון עבדו כזכור 41% מהאלמנות. 45% מאלה שלא עבדו אמרו שברצונן לצאת לעבודה (28% רצו "מאוד" בכך ועוד 17% אמרו ש"אולי" יצאו לעבודה).
 1/3 מאלה שאמרו בעת הראיון הראשון שהן מאוד רוצות לצאת לעבודה - עבדו במועד הראיון השני, וכך לגבי 19% מבין אלה שאמרו שאולי יצאו לעבודה. בין אלה שאמרו שאינן חושבות שיעבדו או שאינן מעוניינות לעבוד - 3% יצאו לעבודה עד לראיון השני. בין אלה שרצו לצאת לעבודה ולא ממשו רצונן 31% עדיין רצו לצאת לעבודה גם בעת הראיון השני, היינו - תכניתן זו נשארה - אך עדיין לא מוטשה. היתר (41%) כבר לא רצו, במועד הראיון השני לצאת לעבודה.
 האלמנות שממשו רצונן לצאת לעבודה היו בעלות השכלה מעט גבוהה מהאחרות וידיעת עברית טובה מהאחרות. היו ביניהן יותר ממוצא אסיה-אפריקה ויותר ילידות ישראל. אלה שלא יצאו לעבודה ועדיין חשבו לצאת - היו בעלות השכלה גבוהה מאלה שבטלו רצונן לצאת לעבודה ואף מאלה שממשו תכניתן. גם ידיעת העברית הזתה טובה אצלן מאשר אצל האחרות ובלטו ביניהן ילידות אסיה-אפריקה. ראה לוח 6.ז:

לוח 6.ז: אלמנות שלא עבדו ואמרו שיצאו לעבודה במועד הראיון הראשון לפי מצב עבודתן במועד הראיון השני ותכונות שונות, (מספרים מוחלטים ואחוזים)

התכונות	סה"כ	עבדו ראיון שני	לא עבדו ראיון שני	
			רצו לצאת לעבודה	לא רצו לצאת לעבודה
סה"כ - מספרים מוחלטים	124	14	15	21
אחוזים	100.0	28.6	30.6	40.8
אחוזים	100.0	100.0	100.0	100.0
מספר שנות הלימוד				
0	17.0	15.3	6.7	28.6
1-7	22.6	30.8	20.0	19.0
8	18.9	7.8	26.7	19.0
9-12	37.7	46.1	40.0	33.3
13+	3.8	-	6.7	-
יבשת הלידה				
ישראל	30.1	23.1	33.4	23.8
אסיה-אפריקה	60.4	69.2	66.7	57.1
אירופה-אמריקה	9.4	7.7	-	19.1
ידיעת עברית				
טובה	53.1	50.0	64.3	47.6
טובה בדיבור בלבד	30.6	42.9	28.6	23.8
בינונית	14.3	7.1	7.1	23.8
לא ידעו כלל	2.0	-	-	4.8

8. התכונות הקשורות בנטייה לצאת לעבודה

ע"מ לנתח את חשיבותן היחסית של תכונות שונות המשפיעות על הנכונות לצאת לעבודה הונה שניתן לדרג את האלמנטים מבחינת "מרחקן" מעבודה בדרך הנאה:

אלמנטים שעבדו גם לפני פטירת הבעל וגם לאחר מכן הן "הגבוהות" ביותר בדירוג זה של "מרחק מעבודה" בתקופה שכיסה המחקר (כזכור, היו 52 אלמנטים כאלה או 27%). אחריהן באות אלמנטים שיצאו לעבודה מיד לאחר פטירת הבעל והמשיכו לעבוד (היו 14 כאלה או 7.3%) ולאחר מכן אלה שיצאו לעבודה מאוחר יותר (היינו בעת הראיון השני - היו 17 כאלה או 8.9%). לאחר מכן הוצבו אלה שעבדו אך הפסיקו לעבוד - בהנחה שאם עבדו לאחרונה ניתן לשכנען - באם יש צורך בכך - לצאת טוב. הנחה זו הונחה משום שאין נתונים על הסיבה להפסקת העבודה. ניתן כמובן גם למצוא נימוקים לראות באלה את ה"נמוכות" ביותר בסולם זה. אך מההשתלבות עם יתר נתוני המחקר נראה שמקומן בסולם כאמור לעיל, (היו 13 כאלה או 6.8%) 6 ביניהן התחילו לעבוד לאחר פטירת הבעל ולפני הראיון הראשון והפסיקו עד הראיון השני). לאחר מכן באות אלמנטים שלא עבדו בשנה שלפני פטירת הבעל ולא לאחר מכן - (עד למועד הראיון השני. לאחר מזה - אין כמובן בידינו כל מידע). את אלה ניתן לחלק: לכאלה שעבדו אי פעם בעברן ושאמרו שברצונן לצאת לעבודה במועד הראיון השני (זאת בהנחה שנסיון עבודה קודם חשוב - בעיקר בגילאי אלמנטים מחקר זה בקביעת אפשרות ריאלית של יציאה לעבודה הן מבחינת הנכונות האישית והן מבחינת האפשרות להשיג עבודה. היו 14 או 7.3% כאלה). אחריהן באות אלה שעבדו בעבר הרחוק אך אינן רוצות לצאת לעבודה (36 כאלה או 18.8%) ולבסוף באות אלו שלא עבדו מעולם (היו 45 או 23.6% כאלה. בתוכן נכללו 6 כאלה שאמרו שברצונן לצאת לעבודה. אך מחמת מספרן הקטן, וכן מהשיקול האמור לעיל על חשיבות הנסיון הקודם בעבודה - לא הוכנסו אלה לקבוצה נפרדת). נבדק הקשר בין סולם זה של "ריחוק מהעבודה" ובין מספר תכונות: רמת ההשכלה, יבשת הלידה (מדורגת מ"מזרח" ל"מערב" ראה פרק הגדרות וסיווגים), הגיל, מספר הילדים התלויים, השרות בצה"ל, תדירות פגישות עם בני משפחה, קשר עם שכנים וידידים, תחושת מצוקה כלכלית וידיעת עברית.

הקשר נבדק בעזרת מבחן של Kendall's Tau C המיועד לבדיקת עוצמת קשר בין משתנים כאשר הנתונים הם סולמיים (אורדינליים) כגון דרוג "המרחק מעבודה" והוא מבוסס על השוואה בין זוגות של תאים בלוח.

כל המשתנים שנבדקו פרט ל"חברתיים" (קשר עם משפחה ושכנים) נמצאו מובהקים לפי מדד Kendall's Tau C, המשתנים בעלי הקשר החזק ביותר עם סולם "המרחק מעבודה" היו - ידיעת עברית (Tau = .26) רמת השכלה (Tau = .25), מספר הילדים התלויים (Tau = .25) ותחושת מצוקה כלכלית (Tau = .24).

ניתן גם לבדוק את הקשר בין משתנים אלה לסולם המרחק מעבודה באמצעות מבחן Eta (שאינו מיועד לנתונים בהם לפחות המשתנה התלוי הוא מרווחי (אנטרוולי) - דבר שאינו קיים בנדון - וע"כ יש להתוודע בזהירות לממצא). גם בדיקה זו מראה קשר גבוה למדי בין סולם "המרחק מעבודה" ובין המשתנים האמורים לעיל, אלא שלפי מבחן זה - נמצא הקשר החזק ביותר עם רמת ההשכלה (Eta = .39):

כן ניתן לבדוק רגרסיה של מספר משתנים על סולם זה של ריחוק מעבודה (ושוב כמובן יש להתייחס לממצא בזהירות, מאחר שהנתונים כאן הינם אורדינליים בלבד). מכלל המשתנים שנבדקו נמצאה בניתוח הרגרסיה שוב רמת החשכלה בעלת קשר מובהק וגבוה למדי עם סולם "המרחק מעבודה" ($r = .32$) והיא מסבירה 10% מהשונות של סולם זה. היא גם נמצאה במתאם (פירסון) גבוה למדי עם המשתנים הבאים (המספיעים, לפי ההשערה ונתונים ממקורות שונים על הנכונות לעבוד): הגיל ($r = .48$), יבשת הלידה ($r = .42$) השרות בצח"ל ($r = .42$), גיל הילד הצעיר ($r = .28$) ומספר הילדים התלויים ($r = .20$). ראה לוח 7.ז:

לוח 7.ז: הקשר בין סולם "המרחק מעבודה" ותכונות שונות עפ"י מבחנים שונים

רמת מובהקות χ^2	Eta	רמת מובהקות Tau	Kendall's Tau C	התכונות
.00	.39	.00	.25	מספר שנות חלימוד
.00	.29	.00	.26	ידיעת עברית
.00	.30	.00	.25	סה"כ ילדים
.00	.33	.00	.24	תחושת מצוקה כלכלית
.03	.21	.00	.19	שרות בצח"ל
.02	.23	.00	.15	גיל
-	.24	.01	.12	יבשת הלידה

ח. דיוור

67% מהאלמנות גרו במועד הראיון הראשון בדירה בבעלותן. 28% גרו בשכירות בדירות של עמידר, פרזות וכד' - כולל 15% שלא שלמו שכ"ד. היתר גרו בדירות בשכר חודשי (3%) או בדמי מפתח (2%). עד למועד הראיון השני - 15% החליפו דירה. קרוב למחציתן עשו זאת לצורך שיפור רמת הדיור שלהן. אחרות - רצו להימנע מהתקלות בזכרונות הקשורים בדירה, רצו לגור במקום קרוב יותר לבני משפחתן, או שבצעו תכנית שהיתה קיימת עוד לפני התאלמנותן. היו גם שחזרה שכירת מגוריהן הקודמים פג, או סיבות אחרות. מימון החלפת הדירה בא משכירת הדירה הקודמת (1/3 מהמחליפות) מחסכונות, פיצויים או כספים אחרים (13%) מהלוואה או משכנתא (20%) או ממקורות אחרים (20%). למעלה ממחצית אלה שהחליפו דירה גרו קודם בדירה בבעלותן (כמחציתן קנו דירה, אחרות (1/3) עברו לדירת בן משפחה או שכרו דירה בדמי מפתח או עברו לדירה של עמידר). 36% עברו מדירה של עמידר, פרזות וכד', לדירה דומה במקום אחר, ובאותם תנאים לרוב.

1.1 רמת החכנסה

ההכנסה הממוצעת לאלמנה במחקר זה הגיעה ל-4,630 \$ לחודש (ברוטו) מעודכנת לאפריל 1978.¹ חכנסה זו כוללת הכנסה מכל המקורות; עבודה, פנסיה, הכנסה של בן משפחה אחר הגר אתה, תמיכה כספית מקרובים וכד', כפי שדווחה ע"י האלמנה בראיון המחקר.

בכלל האוכלוסיה במועד זה הגיעה החכנסה הממוצעת ל-9,321 \$² לחודש ברוטו. חיננו, החכנסה הממוצעת של האלמנות במחקר זה הגיעה למחצית החכנסה הממוצעת בכלל האוכלוסיה באותו מועד.

גם כלל המשפחות עם ילדים שבראשן אשה ללא גבר (חיננו גרושות, לא-נשואות, ואלמנות) במועד זה חיו במצב כלכלי טוב יותר מזה של האלמנות במחקר זה: ממוצע הכנסתן החדשית היה 6,605 \$² לחודש.

תחולת העוני, אצל האלמנות חיתה גבוהה למדי, גם כאשר נלקחה סה"כ הכנסתן, כולל תמיכות: 38% מהאלמנות במחקר זה חיו מתחת לקו העוני³ (קו העוני מעודכן לאפריל 1978 עמד על 1,132 \$ לחודש למבוגר סטנדרטי). זאת בהשוואה ל-14% שחיו מתחת לקו העוני מבין כלל המשפחות החד-הוריות (חיננו כולל גם משפחות שבראשן גבר וכולל גם גרושים/ות ולא נשואים/ות), ובהשוואה ל-7% עניים בכלל האוכלוסיה ב-1975.²

ללא חכנסה מהביטוח הלאומי היו 67% מהאלמנות נתונות מתחת לקו העוני, כולל 33% שחיתה לחן חכנסה מהביטוח הלאומי בלבד (ראה להלן מקורות החכנסה) ו-34% שהכנסותיהן ללא קיצבאות המוסד נמצאו מתחת לקו העוני.

גם בסקר על תובעי קיצבת שאירים חדשים⁴, שנערך במוסד לביטוח לאומי באוגוסט 1978 נמצא, שמצבן הכלכלי של אלמנות שאירים קשה אפילו בהשוואה לזה של משפחות קשישים. עפ"י סקר זה נמצא אחוז דומה (63%) של אלמנות שהכנסתן ללא קיצבאות המוסד לביטוח לאומי היתה מתחת לקו העוני. אולם לאחר העברות הקיצבאות בטלה תחולת העוני בקרב האלמנות עפ"י סקר זה אם כי מחציתן נשארו על סף קו העוני.

2.2 מקורות החכנסה

ל-41% מהאלמנות חיתה הכנסה מעבודה - בממוצע בת 2,943 \$ לחודש ברוטו לאלמנה עובדת, נעודכן לאפריל 1978 (כזכור למעלה ממחציתן עבדו במשרה חלקית). ממוצע הכנסה למשרת שכיר במועד זה היתה 5,910 \$ לחודש ברוטו.

- 1) על מנת שניתן יהיה לערוך חישובים והשוואות על נתוני החכנסה היה הכרח להביא את הדיווחים שנתקבלו בחודשי הראיון השונים לבסיס משותף. דבר זה נעשה עי"כ שההכנסות עליהן דיווחה כל אלמנה הוכפלו במנת החילוק בין החכנסה החודשית הממוצעת למשרת שכיר באפריל 1978, ובחודש הדיווח. בדרך זו נתקבלו הכנסות מעודכנות לאפריל 1978.
- 2) הנתונים על החכנסה בכלל האוכלוסיה מחושבים לפי נתוני סקר הוצאות המשפחה 1975 של חלישכה המרכזית לסטטיסטיקה כשהם מקודמים (באותה דרך כדלעיל) לאפריל 1978.
- 3) "קו העוני" הוא רמת חכנסה הדרושה לסיפוק הצרכים המינימליים. מקובל להעמידה על 40% מחציון החכנסה ברוטו למבוגר סטנדרטי.
- 4) ראה נ. שטיגמן וא. המבורגר - הכנסות של מגישי תביעות חדשים לקיצבאות זיקנה ושאירים, המוסד לביטוח לאומי 1978. בסקר זה השתתפו גם אלמנות ללא ילדים, חיננו קשישות וכך אלמנים.

בין תובעי קיצבת שאירים חדשים עבדו 17% מכלל האלמנות, ו-59% בין האלמנות עד גיל 59,

ל-30% מאלמנות המחקר היתה הכנסה מפנסיה ממקום העבודה של הבעל המנוח - בממוצע בת 2,811 ₪ לחודש ברוטו. מבין המבוגרות (55+) ל-28% היתה הכנסה מפנסיה ואילו בין בנות גילאי הביניים (45-54) ל-38% היתה פנסיה ממקום העבודה של הבעל. זאת משום שנוהג הפנסיה רווח לאחרונה יותר מאשר בעבר. אולם בכל זאת בין הצעירות יותר (בנות עד 44) קטן חלקן של בעלות פנסיה, אולי משום שבעליהן עדיין לא הספיקו לצבור זכויות. גם בסקר על תובעי קיצבת שאירים חדשים היתה ל-29% מהאלמנות פנסיה, בד"כ ממקום עבודת הבעל המנוח.

לכל האלמנות היתה (עפ"י ההגדרה), קיצבה מהמוסד לביטוח לאומי: קיצבת שאירים (95%) או קיצבת תלויים (5%), ולרובן (91%) היתה גם קיצבת ילדים מהביטוח הלאומי¹, לבודדות היו גם הכנסות אחרות - מקרובים או כד'.

לוח ט.1: האלמנות לפי מקורות הכנסה וממוצעיהם¹

ממוצע הכנסה חודשית ברוטו מכל מקור	אחוז בעלות הכנסה מכל מקור	סה"כ בעלות הכנסה מכל מקור	מקור הכנסה
4,630	100.0	213	סה"כ
2,943	41.3	90	עבודה
2,811	29.6	63	פנסיה ממקום עבודת הבעל
2,088	3.3	7	פנסיה אחרת
823	7.0	15	הכנסת בן משפחה הגר עם האלמנה
784	3.3	7	קיצבה - לא כולל מהביטוח הלאומי
1,370	1.9	4	תמיכה מקרובים
1,321	5.6	12	הכנסה אחרת

1) במחירי אפריל 1978, ראה הערה לעיל.

1) נכללו במחקר אלמנות בודדות שילדן הצעיר הגיע לגיל 18 וע"כ לא קבלו עבורו תוספת תלויים אך הן נהנו משירותי השיקום.

מחצית מסה"כ ההכנסה שהיתה לכל האלמנות במחקר ביחד, היתה ממקורות של המוסד לביטוח לאומי, כולל 37% מקיצבאות שאירים ונפגעי עבודה ו-14% מקיצבאות ילדים. 26% מההכנסה הכוללת של האלמנות באה מעבודה, 17% - מפנסיה ממקום העבודה של הבעל המנוח, והיתר - ממקורות אחרים.

ממוצע סה"כ ההכנסה (= מכל המקורות) של בעלות הכנסה מעבודה היה 6,222 ₪ לחודש ברוטו בהשוואה ל-3,465 ₪ בממוצע אצל האלמנות שלא עבדו.

ממוצע סה"כ ההכנסה של אלמנות שהיתה להן הכנסה מפנסיה ממקום העבודה של בעלן המנוח היה 6,605 ₪ לחודש, לעומת 3,800 ₪ לחודש אצל אלמנות שלא היתה להן פנסיה.

ממוצע סה"כ הכנסה של אלמנות שהיתה להן הכנסה הן מעבודה והן מפנסיה היה 7,829 ₪ לחודש.

ממוצע סה"כ ההכנסה של אלמנות שהיתה להן הכנסה מעבודה אך לא היתה להן פנסיה או להיפך היה דומה: כ-5,340 ₪.

33% מהאלמנות אמרו שהיתה להן הכנסה מקיצבאות הביטוח הלאומי בלבד. עפ"י נתוני הסטטיסטיקה השוטפת של המוסד לביטוח לאומי מגיע אחוז אלמנות/ים שאירים בסניפי המחקר המקבלים הטבה סוציאלית מאחר שאינן להן הכנסות אחרות שגובהן עולה על 1,284 ₪ לחודש ברוטו (מעודכן לאפריל 1978) - ל-54%. גם בסקר המוזכר לעיל על תובעי קיצבאות שאירים נמצא שמחצית האלמנות הצהירו שאינן להן הכנסות פרט לקיצבאות המוסד לביטוח לאומי. הפרש זה נובע בין היתר מכך שבנתונים הנ"ל נכללות גם אלמנות קשישות ואלה אף מהוות רוב האלמנות, והן נוטות אולי פחות מהצעירות לצאת לעבודה. פרט לכך יתכן שאלמנות המחקר נטו לדווח באורח מדויק יותר על הכנסות אחרות בראיון המחקר מאשר לפקיד התביעות. השערה זו נתמכת ע"י ממצאי בדיקת שדה שנערכה ב-1977 על הכנסות תובעי קיצבאות, בה נמצאו הבדלים משמעותיים בין המידע שבתיקי התביעות ובין הנתונים שנאספו בשטח. (ראה סקר על תובעים חדשים המוזכר לעיל).

ממוצע ההכנסה של אלמנות שדיווחו שהיתה להן הכנסה מקיצבאות הביטוח הלאומי בלבד (כולל קיצבאות ילדים) היה 2,564 ₪ לחודש ברוטו. אלה שהיו להן הכנסות גם ממקורות אחרים (עבודה, פנסיה או כד') חירו מ-5,558 ₪ לחודש ברוטו בממוצע.

לוח ט.2: האלמנות לפי צירופי מקורות הכנסה וממוצעי ההכנסה הכוללת של בעלות הכנסה מכל צירוף מקורות (מספרים מוחלטים, אחוזים וממוצעים)

ממוצע ההכנסה הכוללת 1 של בעלות הכנסה מכל צירוף מקורות	אחוז בעלות הכנסה מכל צירוף מקורות	סה"כ בעלות הכנסה מכל צירוף מקורות (מספרים מוחלטים)	צירופי מקורות הכנסה
4,630	100.0	213	סה"כ
6,222	41.3	90	עובדות
3,465	57.7	123	לא עובדות
6,605	29.6	63	בעלות פנסיה ²
3,800	70.4	150	חסרות פנסיה ²
7,829	15.0	32	עובדות בעלות פנסיה ²
5,335	27.2	58	עובדות חסרות פנסיה ²
4,342	14.6	31	לא עובדות בעלות פנסיה ²

(1) מכל המקורות כולל מקיצבאות הביטוח הלאומי.
(2) ממקום העבודה של הבעל המנוח.

3. רמת ההכנסה ותכונות שונות
א. כללי

דרך נוספת להעריך מצבן הכלכלי של האלמנות יחסית לכלל האוכלוסיה היא לבדוק התפלגותן לפי עשירוני הכנסה למבוגר סטנדרטי של כלל האוכלוסיה:¹ 40% מהאלמנות במחקר זה חיו כמו העשירית הנמוכה ביותר מבחינה כלכלית בכלל האוכלוסיה היהודית באותו מועד, היינו השתייכו לעשירון התחתון.
למעלה מ-3/4 מהאלמנות חיו כמו המחצית הנמוכה באוכלוסיה, ורק 4% מהן חיו כמו 2 העשירונים הגבוהים באוכלוסיה.

(1) עשירוני נפשות ממוינים לפי הכנסה (ברוטו) למבוגר סטנדרטי, גבולות העשירונים לקוחים מסקר הוצאות המשפחה 1975 של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ומקודמים לאפריל 1978. ניתן לראות הכנסה זו כסכום ההכנסה העומד לרשותה של כל נפש במשפחה.

ב. רמת ההשכלה ורמת ההכנסה

הבדלים גדולים למדי ברמת ההכנסה (למבוגר סטנדרטי) נמצאו לפי רמת ההשכלה (הקשר לפי מבחן χ^2 מובהק): 62% בין חסרות כל השכלה השתייכו לרמת הכנסה המקבילה לזו של העשירון הנמוך באוכלוסייה ולאף אחת מהן לא היתה הכנסה גבוהה מגבול העשירון השביעי. בין בעלות השכלה יסודית חלקית (7-1 שנות לימוד) - 52% חיו כמו העשירון הנמוך באוכלוסייה, ול-15% מהן בלבד היתה הכנסה גבוהה מגבול העשירון הרביעי. השכלה יסודית מלאה (8 שנות לימוד) כבר שיפרה במידה ניכרת את הכנסת האלמנות: "רק" 31% מבין אלה שהשתייכו לרמת השכלה זו חיו כמו העשירון הנמוך באוכלוסייה ואחוז דומה של כאלה נמצאו גם בין בעלות השכלה תיכונית (9-12 שנות לימוד). ואילו בין בעלות השכלה גבוהה מתיכונית (13 או יותר שנות לימוד) רק 5% חיו כמו העשירון הנמוך. מצבן של אלה אף עלה על זה של ממוצע האוכלוסייה: 62% מהן חיו כמו המחצית העליונה של האוכלוסייה, כולל 33% שהשתייכו לשני העשירונים הגבוהים. ראה לוח 3.ט:

לוח 3.ט: האלמנות לפי רמת ההשכלה ולפי עשירוני ההכנסה של כלל האוכלוסייה¹

ה ע ש י ר ו ן										ס ה " כ		רמת ההשכלה
10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	אחוזים	מספרים מוחלטים	
5	3	8	20	14	16	10	15	34	85	100.0	213 ²	סה"כ מספרים מוחלטים
2.4	1.4	3.8	9.5	6.7	7.6	4.8	7.1	16.2	40.5	100.0		אחוזים
-	-	-	3.8	1.9	3.8	1.9	3.8	23.1	61.5	100.0	52	לא למדו כלל
2.2	-	4.3	4.3	4.3	-	6.5	15.2	10.9	52.2	100.0	46	יסודית חלקית
-	-	2.8	16.7	11.1	13.9	8.3	5.6	11.1	30.6	100.0	35	יסודית מלאה
1.7	-	5.2	13.8	8.6	12.1	5.2	5.2	19.0	29.3	100.0	58	תיכונית
14.3	19.0	9.5	9.5	9.5	14.3	-	4.8	14.3	4.8	100.0	21	13+ שנות לימוד

(1) ראה הערה 1 בעמוד 32.

(2) הסה"כ כולל אלמנות שרמת השכלתן לא ידועה.

ג. יבשת הלידה ורמת ההכנסה :

כצפוי, נמצאו הבדלים לא קטנים ברמת ההכנסה (כפי שהיא נמדדת בהכנסה חודשית ברוטו למבוגר סטנדרטי) בין קבוצות המוצא השונות (הקשר עפ"י מבחן χ^2 מובהק). הקבוצה המצויה במצוקה גדולה היתה זו של ילידות אסיה ואפריקה: למחציתן היתה הכנסה (למ.ס) מקבילה לזו של העשירון הנמוך ביותר באוכלוסייה, ואין הבדל בין הוותיקות יותר בארץ (עלו עד 1955) ממוצא זה ובין הוותיקות פחות או ילידות ישראל שאביהן נולד באסיה ואפריקה.

בין ילידות אירופה אמריקה - שהיו קבוצת ביניים מבחינת רמת ההכנסה - 23% היו בעלות הכנסה כשל העשירון הנמוך באוכלוסייה. הקבוצה בעלת המצב הטוב ביותר בין האלמנות היתה זו של ילידות ישראל שאביהן נולד באירופה אמריקה; למעשה חיה קבוצה זו ברמת חיים הדומה לזו של הממוצע הארצי. ראה לוח ט.4:

לוח ט.4: האלמנות לפי יבשת הלידה ולפי עשירוני ההכנסה של כלל האוכלוסייה¹ (מספרים מוחלטים ואחוזים)

ה ע ש י ר ו ן											ס ה " כ		יבשת הלידה
10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	אחוזים	מספרים מוחלטים		
5	3	8	20	14	16	10	15	34	85	100.0	213 ²	סה"כ מספרים מוחלטים	
2.4	1.4	3.8	9.5	6.7	7.6	4.8	7.1	16.2	40.5	100.0		אחוזים	
4.1	2.0	4.1	14.3	8.2	10.2	8.2	4.1	10.2	34.6	100.0	49	ילידות ישראל - סה"כ האב יליד	
-	-	10.0	10.0	-	20.0	-	-	-	60.0	100.0	10	ישראל	
-	-	-	4.8	9.5	4.8	9.5	9.5	14.3	47.6	100.0	21	אסיה אפריקה	
11.1	5.6	5.6	27.8	11.1	11.1	11.1	-	11.1	5.6	100.0	18	אירופה אמריקה	
1.7	-	2.5	8.5	3.4	7.7	3.4	6.8	16.2	49.7	100.0	117	ילידות אסיה אפריקה	
2.3	4.5	6.8	6.8	13.6	4.5	4.5	11.5	22.8	22.7	100.0	44	ילידות אירופה אמריקה	

(1) ראה הערה 1 בעמ' 32.

(2) הסה"כ כולל אלמנות שיבשת לידתן לא ידועה.

ד. הגיל ורמת ההכנסה

מצבן של האלמנות בגיל 40-49 היה יחסית הטוב ביותר: 34% מהן השתייכו לעשירון התחתון; המבוגרות (50 שנה ומעלה) ובנות גילאי הביניים (30-39) היו קבוצת ביניים מבחינת רמת הכנסתן: 44% ו-42% בהתאמה השתייכו לעשירון התחתון; ואילו מצבן של האלמנות הצעירות (בנות עד 29 שנה) היה הפחות טוב: 53% חיו מהכנסה הדומה לזו של העשירון הנמוך באוכלוסייה. וזאת למרות שמספר הילדים התלויים באלמנה (היינו בני עד 18 שנה) קטן יותר אצל הצעירות ביותר מאשר אצל בנות גילאי הביניים (ל-47% תלוי אחד אצל הצעירות לעומת 38% כאלה בין בנות 40-49 ו-5% כאלה בין בנות 30-39).

ה. מספר הילדים ורמת ההכנסה

כצפוי, מספר הילדים שהיו לאלמנה בסך הכל (היזנו כולל אלו שעברו את גיל 18 ושאינם עוד בחזקת תלויים באלמנה) נמצא ביחס הפוך לרמת ההכנסה: 58% בין בעלות 5 ילדים או יותר השתייכו לעשירון התחתון לעומת 32% כאלה בין בעלות 3-4 ילדים ו-26% בין בעלות 1-2 ילדים (הקשר טובהק לפי מבחן χ^2). מובן שמספר הילדים התלויים באלמנה משפיע אף יותר על מצבה הכלכלי: כך 71% מבין בעלות 5 ילדים תלויים או יותר השתייכו לעשירון התחתון לעומת 1/3 בין בעלות 1-2 ילדים תלויים ו-48% בין בעלות 3-4 ילדים תלויים.

ו. מועד הפסקת עבודת הבעל ורמת ההכנסה

מועד הפסקת עבודת הבעל אינו מצוי ביחס ישר עם רמת ההכנסה; הגרוע ביותר הוא מצבן של האלמנות שבעלן הפסיק עבודתו שנתיים או יותר לפני פטירתו: ל-64% מהן היתה הכנסה כשל העשירון התחתון באוכלוסייה, ולאף אחת מהן לא היתה חכנסה כשל 3 העשירונים הגבוהים; 15% בלבד היו מהכנסה העולה על גבול העשירון השלישי.

ז. סוג הקצבה ורמת ההכנסה

קיצבת שאירים בסיסית עמדה בתקופת המחקר על 21% מהשכר הממוצע במשק לאלמנה עם ילד אחד ו-26% כנ"ל לאלמנה עם שני ילדים או יותר. אלמנה שלא היו לה הכנסות אחרות העולות על שיעור הקיצבה הבסיסית קבלה גם הטבה סוציאלית (שהשלימה את הקיצבה הבסיסית שלה). קיצבת תלויים של נפגעי עבודה חושבה עפ"י שכרו האחרון של הנפטר. בהתאם לכך, מצבן של המקבלות קיצבת תלויים של נפגעי עבודה שקיצבתן מחושבת עפ"י גובה הכנסתו האחרונה של בעלן המנוח טוב מזה של אלו שקבלו קיצבת שאירים: 1/3 מהראשונות לעומת 43% מהאחרונות השתייכו לעשירון התחתון.

ח. העבודה ורמת ההכנסה

18% בלבד בין העובדות לעומת 53% בין אלה שלא עבדו השתייכו לעשירון התחתון. 42% מבין הראשונות לעומת 11% מבין האחרונות היו כמו 5 העשירונים הגבוהים באוכלוסייה, כולל 10% מבין הראשונות ואף אחת מבין האחרונות שחיו כמו 2 העשירונים הגבוהים באוכלוסייה. גם למשלח היד היתה, כמובן, השפעה על רמת ההכנסה: אף אחת מבין העובדות במקצועות הוראה או במקצועות אקדמיים לא השתייכה לעשירון התחתון ו-29% מהן השתייכו ל-2 העשירונים הגבוהים. מבין העובדות בפקידות - 6% השתייכו לעשירון התחתון, ו-17% ל-2 העשירונים העליונים. בין העובדות בשירותים 32% השתייכו לעשירון התחתון - ו-3% ל-2 העשירונים העליונים.

ט. ההשפעה היחסית של המשתנים השונים

נבדק המתאם (הפשוט) בין רמת ההכנסה (כפי שהיא מתבטאת בהכנסה חודשית ברוטו למבוגר סטנדרטי) ובין המשתנים הבאים: יבשת הלידה - מדורגת מ"מזרח" ל"מערב", שנת פטירת הבעל (היינו "הוותק" באלמנות), מועד הפסקת עבודת הבעל, מספר הילדים, רמת ההשכלה, עבודה וגיל.

נמצא שרמת ההכנסה נמצאת במתאם הגבוה ביותר (מבין משתנים אלה) עם רמת ההשכלה ($r = .44$). ואחריה - עם עובדת היות האלמנה עובדת ($r = .42$).

ע"מ להעריך מידת הקשר בין רמת ההשכלה ורמת ההכנסה כאשר יתר המשתנים הללו מוחזקים קבוע - היינו "מנוכחים" מהשפעת רמת ההשכלה על רמת ההכנסה, בוצע ניתוח רגרסיה מרובה, ונמצא שהקשר בין רמת ההשכלה ורמת ההכנסה חזק גם כאשר מחזיקים קבוע את יתר המשתנים שנמנו לעיל (המתאם החלקי המתוקנן: $\beta = .41$) וכנ"ל לגבי העבודה ($\beta = .31$). רמת ההשכלה לבדה מסבירה 20% מכלל השונות של רמת ההכנסה. העבודה מוסיפה עוד 10% להסבר, ויתר המשתנים הללו - עוד 9%. כלל משתנים אלה מסבירים 39% מכלל השונות של רמת ההכנסה.

היינו, רמת ההשכלה הינה בעלת חשיבות גדולה בהשפעה אל רמת ההכנסה הן באופן ישיר והן באופן עקיף דרך השפעתה על הנטייה לצאת לעבודה וכך נמצא גם בסקר על אלמנות שאירים עירוניות המוזכר לעיל ובמחקרים רבים אחרים.

י. ההרגשה הסובייקטיבית של מצוקה

בין המצב הכלכלי האובייקטיבי, כפי שהוא נמדד ע"י ההכנסה למבוגר סטנדרטי כשהיא מחולקת לעשירונים ובין תחושת המצוקה הסובייקטיבית לא היתה חפיפה: 46% בלבד מאלה שחשו במצוקה כלכלית קשה עם פטירת הבעל חיו כמו העשירון התחתון - ליתר היתה הכנסה גבוהה מזה. ולהיפך: 80% מבין אלה שחיו כמו העשירון התחתון באוכלוסיה - חשו במצוקה כלכלית עם פטירת הבעל.

ניתן להשוות בתוך קבוצת השייכות לעשירון התחתון בין אותן אלמנות שדיווחו על מצוקה כלכלית לאלה שלא דיווחו על מצוקה כזו:

אלה (מבין השייכות לעשירון התחתון) שחשו במצוקה - עבדו יותר, היו בעלות השכלה נמוכה, יותר ממוצא אסיה אפריקה, היו להן יותר ילדים והן ידעו עברית פחות טוב. היו ביניהן יותר כאלה שבעלן הפסיק לעבוד שנתיים או יותר לפני מותו או לא עבד מעולם, אך גם יותר כאלה שבעלן עבד עד למותו. כך היו ביניהן יותר מקרים בהם מות הבעל היה פתאומי ויותר כאלה שסיבת מותו היתה תאונה.

ייתכן שתחושת המצוקה הסובייקטיבית הושפעה מעוצמת השינוי שחל במצבה של האלמנה עקב התאלמנותה: במקרים בהם הבעל לא עבד או הפסיק לעבוד זמן רב לפני מותו, ובמקרים בהם מותו לא היה פתאומי - חשה האלמנה פחות במצוקה סובייקטיבית אפילו אם מצבה האובייקטיבי היה קשה למדי. במקרים אלה האלמנה כבר למדה לחיות במצבה החדוק, וכנראה גם לא ציפתה לצורת חיים שונה. ואילו במקרים בהם השוני בין מצבה לפני מות הבעל לזה שלאחר מכן היה גדול ופתאומי - תחושת המצוקה היתה חזקה יותר.

הערכתה של עובדת השיקום את מצבה הכלכלי של האלמנה הושפעה, יש להניח, מתחושת המצוקה הסובייקטיבית של האלמנה, מאופן תפקודה, הופעתה החיצונית וכד', ומהמצב היחסי של כלל האלמנות עמן נפגשה עובדת השיקום. מאחר שמצבן הכלכלי של כלל האלמנות נמוך יחסית, על כן אחוז האלמנות שהוערכו על ידה כבעלות בעיות כלכליות קשות מביין השייכות לעשירון התחתון נמדד אף מאחוז אלה שחשו במצוקה סובייקטיבית. כך רק 56% מביין השייכות לעשירון התחתון הוערכו ע"י עובדת השיקום כלחוצים מאד מבחינה כלכלית. ולחיפך: 60% מביין אלה שהוערכו ע"י עובדת השיקום כבעלות בעיות כלכליות קשות - השתייכו לעשירון התחתון. היתר חיו במצב טוב מזה. (כמובן שגם הכנסה שמעל לעשירון התחתון אינה בהכרח הכנסה גבוהה).

יש להדגיש שלהערכת עובדת השיקום את מצבה הכלכלי של האלמנה אין השלכות מעשיות לגבי הטיפול שניתן לה שבכל מקרה אינו כולל תמיכה כספית אלא הפנייה להכשרה מקצועית והשמה בעבודה ו/או טיפול קצר-מועד. האלמנות שהשתייכו לעשירון התחתון והוערכו כבעלות בעיות כלכליות קשות ע"י עובדת השיקום עבדו מעט יותר מהאחרות, הן היו בעלות רמת השכלה וידיעת עברית נמוכה, יותר ממוצא אסיה אפריקה, עם יותר ילדים, היו ביניהן פחות מקרים בהם הבעל הפסיק לעבוד רק עם מותו, יותר מקרים בהם מותו היה פתאומי ויותר מקרים בהם סיבת המוות היתה תאונה.

7. קשרים עם בני משפחה

לבני המשפחה תפקיד חשוב ביותר בהסתגלות של האלמנה ושיקומה. אלמנות נוטות לחזק קשריהן עם בני משפחתן עם התאלמנותן בעיקר בתקופה הראשונה (ראה Glick et al). האלמנה מצפה ממשפחתה לעזרה ולתמיכה. כמובן שציפיות אלה שונות ממשפחה למשפחה בהתאם לאקלים התרבותי-חברתי בו היא מצויה.

תדירות הפגישות עם בני המשפחה היתה גבוהה למדי בין אלמנות המחקר: קרובה ל-2/3 מהאלמנות נפגשו עם קרוביהן לפחות כל שבוע, כולל 30% שנהגו להפגש עם בני משפחתן כל יום או כמעט כל יום ועוד 33% שנפגשו עמם 1-2 פעמים בשבוע. 15% נפגשו עם קרוביהן כמעט כל שבוע והיתר - פחות (כולל 10% שנפגשו עמם כל חודש-חודשיים, 8% שנפגשו עזם רק בחגים ובשמחות ו-1.5% שלא נפגשו עמם כלל. ל-1% לא היו קרובים בארץ).

למקום מגורי הקרובים עמם חיה לאלמנה הקשר הקרוב ביותר, היתה השפעה על תדירות הפגישות עמם כמובן. מחצית אלה שנפגשו עם קרוביהן כל יום או כמעט כל יום גרו באותה שכונה עמם. אך חיו (10%) בין הגרים באותה שכונה שנפגשו עמם רק פעם בחודש-חודשיים או פחות מכך. מביין אלה שגרו באותה עיר, אך בשכונה אחרת, - 30% נפגשו עם קרוביהן כמעט יום-יום ועוד 45% נפגשו עמם 1-2 פעמים בשבוע. ואילו

מבין אלה שקרוביהן גרו בישוב אחר - כמעט כולן נפגשו עמם רק בחגים ובשמחות. את הקשר ההדוק ביותר קיימו 38% מכלל האלמנות עם ילדיהן הנשואים (למחצית האלמנות היו ילדים נשואים. רוב (70%) האלמנות שהיו להן ילדים נשואים קיימו אתם את הקשר ההדוק ביותר). הבאים בתור בעוצמת הקשר עם האלמנה היו ההורים (22% ראו בהם את הקרובים להן ביותר) ואחריהם - אחות (15%) אח (12%) גיס או גיסה (6%) או קרוב אחר (7%).

לוח י.1: האלמנות לפי תדירות פגישותיהן עם קרוביהן, וסוג הקרוב (מספרים מוחלטים ואחוזים)

סוג הקרוב					סה"כ	תדירות הפגישות עם הקרובים
אחר	אח	אחות	הורים	ילדים נשואים		
25	28	23	42	72	213 ¹	סה"כ מספרים מוחלטים
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	אחוזים
24.0	28.6	26.1	33.3	31.9	30.0	כל יום או כמעט כל יום
24.0	25.0	21.7	38.1	40.3	33.2	1-2 פעמים בשבוע
24.0	14.3	13.0	11.9	15.3	15.3	2-3 פעמים בחודש
24.0	10.7	8.7	-	11.1	10.0	כל חודש-חודשיים
4.0	21.4	30.4	16.7	1.4	11.6	בחגים ובשמחות או בכלל לא

(1) כולל אלמנות שתכונותיהן לא ידועות

גם במחקר על אלמנות שאיריס עירוניות היו הילדים הנשואים הקרובים ביותר לאלמנה. אלא שבמחקר זה - אחרי ילדים נשואים בעוצמת הקשר באו אחים/יות ולא הורים, אולי משום שהשתתפו בו אלמנות מבוגרות יותר, שחלקן של אלה שלא היו להן כבר הורים היה גדול יותר מאשר במחקר הנוכחי.

דווקא לידות אירופה אמריקה נהגו להפגש עם קרוביהן יום יום או כמעט יום יום (39%) יותר מאשר לידות אסיה אפריקה (25% כאלה) או ישראל (33%). מעניין גם לציין, שבניגוד לצפוי - בעלות רמת השכלה גבוהה יותר נהגו להפגש עם קרוביהן יותר מאשר בעלות השכלה יסודית או חסרות השכלה.

לוח י.2: האלמנות לפי תדירות פגישותיהן עם קרוביהן ולפי יבשת הלידה ומספר שנות הלימוד (אחוזים)

התכונה	סה"כ	תדירות הפגישות עם קרובים			
		כל יום או כמעט כל יום	2-4 פעמים בשבוע	2-3 פעמים בחודש	כל חודש חודשיים או בשמחות ובשאלות לא
סה"כ יבשת הלידה	100.0	30.0	33.2	15.3	11.6
ישראל	100.0	33.3	31.0	11.9	14.3
אסיה אפריקה	100.0	24.8	34.9	18.3	12.8
אירופה אמריקה	100.0	38.5	25.6	10.3	12.8
מספר שנות הלימוד					
0	100.0	35.4	18.8	22.9	14.6
1-7	100.0	22.7	34.1	18.2	13.6
8	100.0	20.6	44.1	11.8	14.7
9-12	100.0	29.8	31.9	12.8	14.9
13+	100.0	45.0	45.0	-	-

י"א. קבלת עזרה מקרובים

62% מהאלמנות אמרו שקבלו עזרה מקרוביהן באחד או יותר מהתחומים הבאים: עזרה כלכלית, טיפול בסידורים מינהליים מחוץ לבית, תיקונים קטנים בבית, שמירה על ילדים קטנים, עזרה בעבודות הבית, עצה.

התחום בו כמעט כל האלמנות נזקקו לעזרה מקרוביהן היה - מתן עצה. 90% מהאלמנות נזקקו לעזרה בתחום זה, כולל 49% שאמרו שקבלו אותה ו-41% שלא קבלו עצה מקרוביהן למרות שחשו שנזקקו לה.

הצורך להתייעץ נובע מהקושי של האלמנה לקבל החלטות בעצמה ולבדה, דבר שלרוב כנראה עשה בעלה או לפחות עשו יחד. גם במחקרה של ל. שמגר ספרו אלמנות על קושי בתחום זה - שנפתר לעיתים ע"י כך שהאלמנה קבלה את ההחלטה עפ"י מה שהיה הבעל המנוח עושה לדעתה אילו היה בחיים. מתן עצה היה התחום בו קבלו עזרה האחוז הגבוה ביותר של אלמנות.

גם בתחום של תיקונים קטנים בבית - תפקיד אותו מלא כנראה בדרך כלל הבעל - נזקקו רוב האלמנות (87%) לעזרה, אך רק 1/3 מהאלמנות קבלו עזרה בתחום זה מקרוביהן. 80% מהאלמנות אמרו שנזקקו לעזרה כלכלית מקרוביהן. אך רק 13% קבלו כזו.

בסידורים מינהליים מחוץ לבית נזקקו לעזרה 76% מהאלמנות, כולל 26% בלבד - שקבלו אותה מקרוביהן.

לעזרה בעבודות הבית נזקקו 60% מהאלמנות, כולל 9% בלבד שקבלו אותה. לעזרה בשמירה על ילדים קטנים נזקקו רק 30% מהאלמנות - כולל 7% שקבלו אותה.

אלמנות שהעריכו שמידת העזרה שהן מקבלות בתחום כלשהו היא רבה, גם נטו לומר שהן מקבלות עזרה במספר יותר גדול של תחומים. אלמנות שקבלו עזרה בתחומים הפחות פופולריים מבחינת מידת נטיית קרובים לעזור בהם (התחום הכלכלי, עזרה בעבודות בית) קבלו עזרה במספר גדול יחסית של תחומים. ולהיפך. ראה לוח י"א.1:

לוח י"א.1: אלמנות שקבלו עזרה מקרוביהן לפי תחומי קבלתה ומספרם (מספרים מוחלטים ואחוזים)

תחומי קבלת עזרה מקרובים	סה"כ		מספר התחומים בהם נתקבלה עזרה מקרובים				
	מספרים מוחלטים	אחוזים	1	2	3	4	5
עזרה כלכלית רבה	7	100.0	-	14.3	28.6	14.3	42.9
מעטה	17	100.0	23.5	29.4	11.8	29.4	5.9
עזרה בסידורים מחוץ לבית רבה	31	100.0	9.7	25.8	25.8	32.3	6.5
מעטה	18	100.0	16.7	33.3	38.9	5.6	5.6
עזרה בתיקונים בבית רבה	39	100.0	2.6	30.8	30.8	25.6	10.3
מעטה	25	100.0	20.0	52.0	20.0	8.0	-
עזרה בשמירה על ילדים	14	100.0	7.1	14.3	35.7	28.7	14.3
עזרה בעבודות בית	17	100.0	5.9	5.9	17.6	52.9	17.6
מתן עצה - במידה רבה	52	100.0	11.5	34.6	28.8	21.2	3.8
מעטה	40	100.0	40.0	30.0	17.5	7.5	5.0

בכל התחומים - העזרה הרבה ביותר ניתנה ע"י ילדים נשואים (פרט לעזרה בשמירה על ילדים קטנים - שאולי כבר לא היו לאלמנה אם היו לה ילדים נשואים). 78% מהילדים הנשואים עזרו לאמם, למעלה ממחציתם - ב-2 תחומים או יותר ורבע מהם - ב-3 תחומים או יותר.

מבין ההורים - 65% עזרו, כולל 36% שעזרו ב-2 תחומים או יותר. אחריהם במידת העזרה באו אחים - 54% מהם עזרו, כולל 43% שעזרו ב-2 תחומים או יותר, ואחיות - 39% שהן עזרו רובן ב-2 תחומים או יותר.

גיסיים וגיסות וקרובים אחרים עזרו מעט, פרט לעזרה בתחום של מתן עצה. יש לזכור שמדובר כאן בקרובים שלא למנה היה עמם את הקשר הקרוב ביותר, ומלכתחילה - מספר המקרים בהם הגיסיים/ות היו בעלי הקשר הקרוב ביותר לאלמנה היה קטן מאוד.

לוח ז' א"2: האלמנות לפי מספר התחומים בהם קבלו עזרה מקרובים וסוג הקרוב (מספרים מוחלטים ואחוזים)

סוג הקרוב	סה"כ		מספר התחומים בהם נתקבלה עזרה מקרובים					
	מספרים מוחלטים	אחוזים	0	1	2	3	4	5
סה"כ	213 ¹	100.0	37.4	21.1	20.5	11.6	7.4	2.1
ילדים נשואים	72	100.0	22.2	27.8	25.0	12.5	11.1	1.4
הורים	42	100.0	45.2	19.0	14.3	11.9	7.1	2.4
אח	23	100.0	43.5	13.0	17.4	8.7	13.0	4.3
אחות	28	100.0	60.7	7.1	21.4	7.1	-	3.6
גיס/גיסה	11	100.0	36.4	36.4	27.3	-	-	-
אחר	14	100.0	35.7	21.4	14.3	28.6	-	-

1) הסה"כ כולל אלמנות שתכונותיהן לא ידועות.

בסה"כ - חמישית מהאלמנות קבלו עזרה מקרוביהן בתחום אחד בלבד מ-6 התחומים שהוזכרו. עוד 1/5 קבלו עזרה ב-2 תחומים, 11% - ב-3 תחומים, 7% ב-4 תחומים ו-2% בלבד - ב-5 תחומים. אף אחת לא קבלה עזרה בכל 6 התחומים הללו כאחד. כחמישית מהאלמנות נזקקו לעזרה בכל ששת התחומים עליהם נשאלו, בין שקבלוה ובין שלא. כמחצית נזקקו לעזרה ב-2-3 תחומים, ורק 4 אלמנות שהן 2% אמרו שאינן זקוקות לעזרה מקרוביהן באף תחום. היינו, כאמור לעיל, האלמנות ציפו לעזרה במידה זו או אחרת מקרוביהן וראו בכך ציפיה לגיטימית. אך כמובן לא תמיד יכלו או רצו הקרובים למלא את ציפיות אלה. חמישית מהאלמנות קבלו עזרה מקרוביהן בכל תחום בו היו זקוקות לה. 38% מהאלמנות אמרו שלא קבלו עזרה מקרוביהן באף תחום. קרוב ל-2/3 מאלה חשו שהן זקוקות לעזרה ב-5-6 מהתחומים עליהם נשאלו. מעניין לעיין, שרוב האלמנות שחשו שהן זקוקות לעזרה בכל 6 התחומים (היו 20% כאלה) - אמרו שהן לא מקבלות כל עזרה. מנתונים אלה, וכן מהתרשמות המראיינים ניתן להסיק, שהמידה בה חשה האלמנה בצורך בעזרה שאינה נענה בתחומים השונים, מצביעה על התחומים בהם היא זקוקה לעזרה, אך יותר מכך היא מביטאת את המידה בה היא חשה חוסר אונים, בדידות או אכזבה. תחושה זו מושפעת הן מכולתה הכללית לתפקד, כמו מאופיה והן מציפיותיה מבני משפחתה המעוגנים בתרבות האופיינית למשפחתה. גם השיפוט של האלמנה לגבי מידת קבלת העזרה (רבה או מעטה) - או אפילו שיפוט לגבי מה שנעשה בשבילה ע"י בני משפחתה - באיזו מידה היא רואה במה שנעשה עבורה מתן עזרה או לא - אינם אובייקטיביים כלל וכלל. ישנם מקרים בהם ניתנת עזרה מסיבית ואלמנה תחושה ואף תאמר שאינה מקבלת כל עזרה - משום שלדעתה מה שנעשה בשבילה הוא מובן מאליו ולפי ציפיותיה צריך להיעשות יותר, ולהיפך: ייתכנו מקרים בהם נעשה אובייקטיבית מעט - והאלמנה תעריך זאת כעזרה רבה מאחר שמה שנעשה עולה על ציפיותיה ועל מה שלדעתה צריך להיעשות.

מובן שלצורך שיקומה של האלמנה יש לטפל בשני צידי מטבע זו: א. בצרכיה המוצהרים ו-ב. ובמידה לא פחותה של חשיבות יש לטפל גם בתחושות אלה של חוסר אונים ובדירות, המתבטאות בין היתר בהצהרות אלה על אי קבלת עזרה. הטיפול באלה האחרונות יכול להיות ולו בכך שתינתן לאלמנה עזרה בעדכון ציפיותיה לאפשרויות הקיימות במציאות ולנוהג שבסביבתה ועל ידי כך לחזק את יכולתה לקבל את המציאות כפי שהיא.

י"ב. הקשר עם שכנים

35% מהאלמנות אמרו שאין להן כל קשר עם שכניהן. עוד 26% אמרו שקשרן עם השכנים רופף. רק 10% אמרו שהיו להן קשרים הדוקים עם השכנים ו-29% אמרו שהיו להן קשרים די הדוקים עמם.

כללית, אלמנות שנפגשו תדירות עם בני משפחתן נטו לקיים קשרים הדוקים גם עם שכניהן (אך הקשר בין שני אלה אינו חזק ואף לא מובהק לפי χ^2). ראה לוח י"ב.1:

לוח י"ב.1: האלמנות לפי קשריהן עם השכנים ותדירות פגישותיהן עם קרוביהן (מספרים מוחלטים ואחוזים)

הקשרים עם השכנים				סה"כ	תדירות פגישות עם קרובים
אין קשר	רופפים	די הדוקים	הדוקים		
.66	50	57	20	213 ¹	סה"כ מספרים מוחלטים
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	אחוזים
28.8	28.0	31.6	30.0	30.0	כל יום או כמעט כל יום
30.3	38.0	24.6	50.0	33.2	1-2 פעמים בשבוע
16.7	16.0	14.0	10.0	15.3	2-3 פעמים בחודש
9.1	8.0	15.8	-	10.0	כל חודש-חודשיים
15.2	10.0	14.0	10.0	11.6	בחגים ובשמחות או בכלל לא

1) הסה"כ כולל אלמנות שתכונותיהן לא ידועות.

י"ג. קבלת עזרה משכנים

גם מחשבים ציפו האלמנות לעזרה, אם כי פחות מאשר ציפו לכך מקרוביהן. הן נשאלו על קבלת עזרה משכנים והצורך בה ב-4 תחומים: תיקונים קטנים בבית (תיקון קצר, ברז דולף, וכד'), שמירה על ילדים קטנים, עזרה בעבודות הבית וסידורים מינהליים מחוץ לבית. בשמירה על ילדים קטנים ציפו 30% מהאלמנות לעזרה מקרוביהן ואחוז קרוב לכך (26%) משכניהן. לעזרה בעבודות בית ציפו האלמנות יותר מקרוביהן (59%) מאשר משכניהן (46%) וכך גם לגבי עזרה בתיקונים קטנים בבית (87% ציפו לה מקרוביהן ו-73% - משכניהן), ולגבי עזרה בסידורים מחוץ לבית (75% ציפו לעזרה כזו מקרוביהן ו-58% ציפו לה משכניהן).

גם קבלת העזרה בפועל מהשכנים היתה נמוכה מאשר זו מהקרובים: השכנים עזרו בעיקר בתיקונים קטנים בבית (20% מהאלמנות קבלו משכניהן עזרה בתחום זה) גמעט בשמירה על ילדים קטנים (6%) ובסידורים מחוץ לבית (6%). בעבודות בית - כמעט בכלל לא. ראה לוח י"ג.1:

לוח י"ג.1: האלמנות לפי הצורך בעזרה וקבלתה מקרובים ומשכנים בתחומים שונים (אחוזים)

תחומי קבלת עזרה	סה"כ	עזרה משכנים				עזרה מקרובים	
		איך צורך	יש צורך		איך צורך	יש צורך	
			לא מקבלת	מקבלת			
שמירה על ילדים	100.0	73.5	5.8	20.6	70.4	7.4	22.2
עזרה בעבודות בית	100.0	54.2	1.6	44.2	41.0	9.0	50.0
תיקונים קטנים בבית	100.0	27.4	20.5	52.1	13.2	33.2	53.7
סידורים מחוץ לבית	100.0	41.6	6.3	52.1	25.3	25.2	49.5

בסה"כ 3/4 מהאלמנות לא קבלו כל עזרה משכניהן, 20% קבלו עזרה בתחום אחד ו-7% קבלו עזרה ב-2 תחומים או יותר. כמובן שככל שהקשר עם השכנים היה הדוק יותר, הם עזרו יותר (χ^2 טובהק). ראה לוח י"ג.2:

לוח י"ג.2: האלמנות לפי הקשרים עם השכנים ומספר התחומים בהם הם עזרו להן (אחוזים)

מספר התחומים בהם נתקבלה עזרה משכנים	סה"כ	הקשרים עם השכנים			
		הדוקים	די הדוקים	רופפים	איך קשר
סה"כ	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
0	73.5	38.1	63.2	72.5	94.0
1	19.4	38.1	24.6	23.5	6.0
2+	7.1	23.8	12.3	4.0	-

29% מהאלמנות אמרו שלא קבלו על עזרה - לא מקרובים ולא משכנים. אלה שקבלו עזרה ב-2-3 תחומים מקרוביהם קבלו יותר מהאחרות עזרה גם משכניהן. ואלה שקבלו עזרה בתחום אחד או ב-4 תחומים ויותר מקרוביהן - קבלו מעט עזרה משכניהן. היינו, אלה שנזקקו או ציפו למעט עזרה או לא נטו לבקשה - קבלו מעט עזרה הן מקרובים והן משכנים, ואילו אלה שקבלו עזרה רבה מקרוביהן - לא נזקקו לה או לא יכלו לקבלה משכניהן. בסה"כ - נעזרו כאמור האלמנות במידה רבה יותר בקרובים ובמידה מועטת בלבד - בשכנים.

הקשרים החברתיים של אלמנות משתנים בדרך כלל עם התאלמנותן (ראה לאה שמגר).
 וודאי שאותם קשרים שהיו מתורכים ע"י הבעל או שהיו קשורים בעבודתו - מתנתקים;
 פרט לכך הבלוי החברתי בחברה מישראלית מאופיין ע"י בילוי בזוגות, דבר הגורם
 לאלמנות להיפלט מהחברה; חוסר נורמות חברתיות ברורות ומחייבות לגבי דרכי
 ההתנהגות המתחייבים ממעב של אבלות ואלמנות המצוי בתקופתנו בכל מקום בעולם וגם
 בארץ גורם למבוכה ועל ידי כך להתרעות של חברים מהאלמנה וגם של האלמנה, בעקבות
 זאת, מחבריה. כל אלה מביאים לשינויים בחיי החברה של האלמנה עם התאלמנותה,
 ובמקרים לא טעטים לבדידות חברתית דווקא בתקופה הקשה בחייה (ראה: שמגר, סילברמן,
 Lopata, Harvey & Behar).

רק 55% מאלמנות מחקר זה אמרו שהיו להן ידידים ומכרים. גם במחקר על אלמנות
 שאירים עירוניות¹ היו ל-60% קשרים כאלה. הקשר עם ידידים ומכרים רווח ביחס
 הפוך לגיל (χ^2 מובהק): ככל שהאלמנה צעירה, כן נטתה לקיים קשרים חברתיים.
 31% בלבד בין המבוגרות (+55) לעומת 69% בלבד בין הצעירות (עד 34) קיימו קשרים
 כאלה.

קשר עם ידידים ומכרים רווח יותר בין ילידות אירופה אמריקה (ל-78% מהן היה קשר
 כזה) ובין ילידות ישראל (ל-74% היה קשר) מאשר בין ילידות אסיה-אפריקה (ל-38%
 בלבד היו ידידים ומכרים). גם במחקר המוזכר לעיל על אלמנות שאירים עירוניות
 נתקבלו ממצאים דומים ואף ביתר קיצוניות (85% בין ילידות ישראל ו-78% בין ילידות
 אירופה-אמריקה לעומת 32% בין ילידות אסיה אפריקה קיימו קשרים עם ידידים ומכרים).
 גם רמת ההשכלה השפיעה ביותר על הנטייה לקיים קשרים חברתיים (χ^2 מובהק, Eta=.45):
 25% בין חסרות כל השכלה לעומת 76% בין בעלות 9-12 שנות לימוד ו-90% בין בעלות
 13+ שנות לימוד קיימו קשרים חברתיים עם ידידים ומכרים.

37% מהאלמנות שהיו להן ידידים ומכרים נפגשו עמם 1-2 פעמים בשבוע בחודש שקדם
 לראיון המחקר, 16% נפגשו עמם יום ויום ו-14% לא נפגשו עמם כלל בחודש שקדם לראיון
 המחקר.

79% מהאלמנות הכירו את כל מכריהן וידידיהן עוד לפני פטירת הבעל. 10% הכירו את
 חלקם לאחר פטירתו ו-11% בילו רק בחברת ידידים חדשים. כ-2/5 מאלה שיצרו קשרים
 חדשים הכירו את ידידיהן החדשים בשכונה. כרבע הכירו במקום עבודתן.
 הנטייה ובלות בחברת ידידים חדשים רווחה יותר בקרב האלמנות הצעירות, ואילו
 הנטייה לשמור רק על קשרים ישנים רווחה יותר בקרב האלמנות המבוגרות (χ^2 מובהק).
 ילידות אסיה אפריקה וישראל נטו יותר לשמרנות בקשריהן החברתיים, ואילו ילידות
 אירופה אמריקה נטו יותר מהאחרות לקשור קשרים חדשים. גם רמת ההשכלה השפיעה על
 הנטייה לפתח קשרים חדשים: ככל שנמוכה רמת ההשכלה כן גברה הנטייה להמשיך בקשרים
 ישנים בלבד (χ^2 מובהק). ראה לוח י"ד.1:

1) ד. גורדון, תכונות סוציודמוגרפיות של אלמנות שאירים עירוניות, פרסום מס' 23, המוסד לביטוח לאומי.

לוח ז' ד"1: האלמנות לפי קיום קשר עם ידידים ומכרים, קשירת קשרים חדשים ותכונות שונות (אחוזים)

התכונות	סה"כ	קיימו קשר עם ידידים ומכרים	
		סה"כ	מהם: קשרו קשרים חדשים
סה"כ	100.0	54.4	21.5
הגיל			
55+	100.0	30.6	18.2
45-54	100.0	58.3	14.0
35-44	100.0	57.1	28.6
עד 34	100.0	69.2	33.3
יבשת הלידה			
ישראל	100.0	73.8	19.4
אסיה-אפריקה	100.0	37.6	19.0
אירופה-אמריקה	100.0	78.0	28.1
מספר שנות הלימוד			
0	100.0	25.0	7.8
1-7	100.0	40.9	11.1
8	100.0	61.8	14.3
9-12	100.0	75.5	37.8
13+	100.0	90.0	16.7

בין בעלות קשר הדוק עם בני משפחה היה גבוה מעט יותר אחוז בעלות קשר הדוק עם שכנים וכך עם מכרים. הינו - ניתן לאמר שהיו אלמנות שנטו יותר מהאחרות לקשור קשרים חברתיים, ודבר זה התבטא בכל סוגי הקשר האמורים. (χ^2 בין קיום קשר עם ידידים ובין תדירות פגישות עם קרובים וכנ"ל לגבי קשר עם שכנים - מובהק. $\eta^2 = .27$, $\eta^2 = .20$ בחתומה).

ט"ו. פעילות חברתית מאורגנת

2/5 מהאלמנות ידעו על קיומו של מועדון או מרכז קהילתי בסביבת מגוריהן, אך רק 3% בקרו במועדון בקביעות ועוד 6% בקרו בו לפעמים. 35% מהאלמנות ידעו שאין בסביבתן מועדון חברתי. כרבע מהאלמנות כלל לא ידעו אם קיים מועדון חברתי בשכנותן או לא. מבין אלה שידעו שלא קיים מועדון חברתי בשכנותן - כמחצית אמרו שהיו מעוניינות שיהיה. רק 6% מהאלמנות היו חברות באגוד וולונטרי (כגון ויצ"ו, רוטרי, מפלגה, פעילות התנדבותית או כד'). קרוב למחצית האלמנות אמרו שהיו מעוניינות להפגש עם אלמנות

אחרות כולל רבע שאמרו שהיו מעוניינות בכך מאוד. 37% מהאלמנות אמרו שהן כלל לא מעוניינות בכך. פחות ממחצית האלמנות (43%) ידעו על קיומו של ארגון אלמנות שאיריס. רק 17% היו חברות בו (הן נשאלו על כך בסוף 1979). קרוב למחצית מהאלמנות שלא היו חברות בארגון אמרו שהיו מעוניינות להיות חברות בו. אלמנות שהיו מעוניינות בקשר עם אלמנות אחרות רצו יותר מהאחרות להיות חברות בארגון האלמנות (χ^2 מובהק, $\text{Eta} = .74$) - ראה לוח ט"ו.1:

לוח ט"ו.1: האלמנות לפי רצונן להפגש עם אלמנות אחרות ולהיות חברות בארגון האלמנות (אחוזים)

הרצון להפגש עם אלמנות אחרות				סה"כ	הרצון להיות חברה בארגון האלמנות
כלל לא מעוניינת	לא כל כך מעוניינת	די מעוניינת	מעוניינת מאוד		
39.4	16.6	20.0	24.0	100.0	סה"כ
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	
5.8	37.9	80.0	88.1	45.7	מעוניינת
85.5	48.3	11.4	2.4	44.6	לא מעוניינת
8.5	13.8	8.6	9.5	9.7	לא יודעת

ט"ז. העמדה כלפי נישואים-מחדש

רק 14% מהאלמנות אמרו שהיו מוכנות להנשא מחדש. עוד 20% אמרו שכרגע (מועד הראיון השני, היינו בדרך כלל כשנתיים-שלוש לאחר פטירת הבעל) אינן מעוניינות, אך אולי ירצו בכך במועד מאוחר יותר. 8% אמרו שאינן חושבות שינשאו מחדש ו-58% אמרו שנישואים מחדש "אינם באים בחשבון". גם במחקר על אלמנות שאיריס עירוניות המוזכר לעיל נתקבלו נתונים דומים.

על העמדה כלפי נישואים מחדש השפיעו במידה לא מעטה הגיל, יבשת הלידה, רמת ההשכלה וגיל הילד הצעיר (χ^2 מובהק). כך, בין המבוגרות (+55) - 92% אמרו שנישואים מחדש אינם באים בחשבון, ואילו בין הצעירות (עד 34) - היו רק 23% כאלה ($\text{Eta} = .49$). ילידות ישראל היו בעלות העמדה החיובית ביותר כלפי נישואים מחדש: רק 1/3 חשבו שדבר זה לא בא בחשבון, וקרוב ל-1/3 אמרו שהיו מעוניינות בכך. בין ילידות אירופה אמריקה 46% אמרו שלא יתחתנו, והמחייבות נישואים נטו לומר שכרגע לא, אולי במועד מאוחר יותר ירצו בכך (37%), ופחות - שהן מעוניינות לאלתר (10%). ההתנגדות המרובה ביותר היתה בין ילידות אסיה אפריקה: 73% אמרו "לא בא בחשבון".

90% בין חסרות כל השכלה לעומת 20% בין אלה שלמדו +13 שנים אמרו שנישואים מחדש אינם באים בחשבון. ולהיפך: 2% בין חסרות כל השכלה לעומת 40% בין בעלות השכלה גבוהה רצו בנישואין לאלתר ($\text{Eta} = .54$).

גם גיל הילד הצעיר, בהיותו מתואם עם גיל האלמנה, השפיע על נכונותה לנישואין מחדש. ככל שהילד הצעיר היה צעיר יותר, כך גדל אחוז המוכנות להנשא מחדש ($\text{Eta} = .30$).

לוח ט"ז.1: האלמנטים לפי הנכונות לנישואין-מחדש ותכונות שונות (אחוזים)

הנכונות לנישואין-מחדש				סה"כ	התכונות
לא בא בחשבון	לא חושבת	כרגע לא, אולי מאוחר יותר	מוכנה		
57.9	8.2	20.0	13.8	100.0	סה"כ
					הגיל
91.7	2.8	2.8	2.8	100.0	55+
67.9	6.0	19.0	7.1	100.0	45-54
34.7	16.3	28.6	20.4	100.0	35-44
23.1	7.7	30.8	38.5	100.0	עד 34
					יבשת הלידה
33.3	11.9	23.8	31.0	100.0	ישראל
72.5	6.4	12.8	8.3	100.0	אסיה אפריקה
46.3	7.3	36.6	9.8	100.0	אירופה אמריקה
					מספר שנות הלימוד
89.6	4.2	4.2	2.1	100.0	0
72.7	11.4	6.8	9.1	100.0	1-7
58.8	11.8	23.5	5.9	100.0	8
28.6	6.1	40.8	24.5	100.0	9-12
20.0	10.0	30.0	40.0	100.0	13+
					גיל הילד הצעיר
29.4	11.8	32.4	26.5	100.0	1-5
47.8	17.4	15.2	19.6	100.0	6-10
69.7	4.5	18.2	7.6	100.0	11-15
70.8	2.1	18.8	8.3	100.0	16+

41% מהאלמנטים אמרו שקרוביהן יעודדו אותן להנשא מחדש ו-32% אמרו שקרוביהן יודעים שדבר זה לא יעלה על דעתן. קרובי עוד 11% מהאלמנטים יתייחסו לתכנית כזו בשלילה לדעתן, וב-16% מהמקרים סברו האלמנטים שקרוביהן לא יתערבו בשאלה זו. מעניין לציין שהאלמנטים ציפו ליחס חיובי יותר לנישואיהן מחדש מצד קרוביהן מכפי שהן עצמן נטו לגלות (58% מהאלמנטים אמרו ש"לא בא בחשבון" להנשא מחדש, ואילו מצד קרוביהן, רק 32% ציפו ליחס דומה). לעמדה חיובית כלפי נישואים מחדש מצד הקרובים (מדובר בקרוב עמו היה לאלמנט הקשר ההדוק ביותר) ציפתה האלמנט כאשר מדובר היה בהוריה (67% יעודדו אותה

להנשא לדעתה) או באחותה (48% תעודדנה). מעניין לצייץ שבמקרים הבודדים בהם היה לאלמנה הקשר ההדוק ביותר עם גיסה - היא חשבה שזו תעודד אותה להנשא מחדש. ילדים נשואים גילו יחס פחות חיובי לנשואי אמם (49% יודעים, לדעתה, שהיא לא תעשה זאת). ייתכן שדבר זה כרוך בגיל האלמנה: ילדים נשואים היו לאלמנות מבוגרות יותר, ואלה נטו פחות לנשואין. גם מאחי האלמנות וגיסיהן ציפו האלמנות ליחס פחות חיובי לנישואיהן מחדש. ראה לוח ט"ז.2:

לוח ט"ז.2: האלמנות לפי העמדה הצפויה של קרוביהן ביחס לנישואיהן מחדש וסוג הקרבה (אחוזים)

סוג הקרבה	סה"כ	העמדה הצפויה של קרובי האלמנה ביחס לנישואיה מחדש		
		יעודדו	לא יתערבו	ברור שלא יעלה על הדעת
סה"כ	100.0	41.1	16.0	32.0
ילדים נשואים	100.0	32.3	10.8	49.2
הורים	100.0	66.7	11.1	11.1
אח	100.0	30.4	26.1	34.8
אחות	100.0	48.1	14.8	18.5
אחר	100.0	29.2	29.2	29.2

אלה אמרו שאינן רוצות להנשא מחדש נימקו זאת בטובת הילדים (32%) בנימוק שיסודו במוסכמות תרבותיות מסויימות: "לא יפה" (29%), בנאמנות לבעל המנוח (14%), גיל (6%) בחשש מכשלוץ (9%) או בסיבות אחרות (10%). ככל שהיו האלמנות צעירות, נטו להעלות חששות לגבי טובת הילדים בנימקן אי רצונן להנשא מחדש. ככל שהיו מבוגרות - העלו את הנימוק שזה "לא יפה" להנשא מחדש. הנימוקים של טובת הילדים ו"לא יפה" רווחו בין ילידות אסיה אפריקה ונימוקים של נאמנות לבעל הנפטר - בין ילידות ישראל ואירופה אמריקה.

י"ז. בעיות בחז נתקלו האלמנות

1. מקור הנתונים

האלמנות נשאלו על הבעיות בהן נתקלו במספר תחומים: בעיות כלכליות, צורך בעזרה בסידורים אדמיניסטרטיביים, צורך ביעוץ משפטי, ובעיות עם ילדים שאינן יכולות לפתור בעצמן.

במועד הראיון הראשון הן נשאלו על צורך בעזרה בתחומים אלה מיד עם פטירת הבעל, וכן על צורך בעזרה במועד הראיון. מידע על תפקודן של האלמנות בשטחים אלה ובמועד הראיון הראשון התקבל גם מדיווח עובדות השיקום שנמסר ע"ג שאלון מיוחד אותו מלאו זמן מה לאחר תחילת המגע עם האלמנה: ב-65% לאחר פגישה אחת עמה, ב-27% לאחר 2-3 פגישות, וב-8% לאחר 4-9 פגישות.

ברוב המקרים נערכו הפגישות הראשונות עם עובדות השיקום וראיון המחקר הראשון במועד סמוך, כאשר תמיד ראיון המחקר נערך לאחר פגישה אחת לפחות עם עובדת השיקום (במקרים בהם התקיימה פגישה כזו). עם זאת, לא תמיד נתקבל דיווח זהה מראיון מחקר זה ומדיווח עובדות השיקום. הסיבות לכך נעוצות במספר גורמים. הראיונות - הן של המחקר והן של עובדות השיקום - נערכו ברוב המקרים (74%) סמוך מאוד לפטירת הבעל. תקופה זו רגישה ביותר למצבי רוח, לכך גם להפרשים קטנים במועדי הראיונות יש כנראה השפעה. פרט לכך טכניקת הראיון של המחקר היתה - ראיון עפ"י שאלון סגור, בעוד שעובדות השיקום קיימה מספר פגישות בהן התנהלה שיחה חופשית ויותר לעומק. פרט לאלה נשאלו האלמנות בראיון המחקר השני על בעיותיהן בשטחים אלה (פרט לנושא של סידורים אדמיניסטרטיביים) באותו מועד.

2. בעיות כלכליות

ל-70% מהאלמנות היו עפ"י דיווחן בעיות כלכליות קשות מיד עם פטירת הבעל. הסיבות העיקריות לקושי היו הפסקת משכורת הבעל (61%) והוצאות הפטירה הכבדות (26%). כמחצית מאלה שהיו להן בעיות כלכליות עם פטירת הבעל, פתרו בעיותיהן עד למועד הראיון הראשון של המחקר. כרבע לא פתרו בעיותיהן וכרבע פתרו בעיותיהן בחלקן. אופן הפתרון היה - קבלת הלוואה מקרוב בכחצית המקרים (48%), קבלת כסף מקרוב (21%) או הלוואה מבנק (12%).

בסיכום, ל-52% מהאלמנות היו בעת הראיון הראשון של המחקר בעיות כלכליות לוחצות עפ"י דיווחן. עפ"י הערכת עובדות השיקום - ל-60% מהאלמנות היו בעיות כלכליות במועד זה, 46% מבעלות הבעיות - קבלו עזרה כלכלית, מחציתן - מלישכת הסעד, אחרות מקרובים או עזרה אחרת. במועד הראיון השני - ל-46% היו עדיין בעיות כלכליות לוחצות עפ"י דיווחן. לעוד 37% היו קשיים, אך הן הסתדרו. 18% בלבד אמרו שאין להן בעיות כלכליות קשות. מעניין לעיין שרק מחצית מבין אלה שהיו להן בעיות כלכליות קשות בעת פטירת הבעל - עדיין התקשו מאד מבחינה כלכלית במועד הראיון השני. ולעומת זאת, 37% מאלה שאמרו שלא היו להן בעיות כלכליות קשות בעת פטירת הבעל חשו במצוקה רבה בעת הראיון השני. במועד הראיון השני - רק 7% אמרו שהן מקבלות עזרה כלכלית (לא כולל הטבה סוציאלית מהמוסד לביטוח לאומי).

כזכור, אין תחושת המצוקה הנדונה כאן משקפת את מצבן האובייקטיבי של האלמנות כפי שהוא בא לידי ביטוי ברמת הכנסתן (ראה דיון בפרק על רמת ההכנסה).

3. סידורים מינהליים יום-יומיים

בסידורים מינהליים, כגון בפנייה למשרדי ממשלה, סידור תשלומים וכד' התקשו 57% מהאלמנות במועד סמוך לפטירת הבעל. עבוד מחציתן - אחד הקרובים סידר סידורים אלה (לבדו) והאחרות - קבלו עזרה מקרוב לצורך סידורם. ל-43% לא היה קושי בסידור עניינים אלה לבדן.

במועד הראיון הראשון של המחקר 65% מהאלמנות הסתדרו לבדן. 23% עדיין נעזרו בקרוב ועבור 11% אחד הקרובים ביצע את הסידורים. היינו, בסה"כ 34% קבלו, עפ"י דיווחן, במועד הראיון הראשון, עזרה בסידורים מינהליים. עפ"י דיווח עובדת השיקום - 28% התקשו בסידורים אלה במועד זה. וזאת - מסיבות של אי ידיעת עברית, חוסר התמצאות וכד'.

4. ייעוץ משפטי

52% מהאלמנות נזקקו לייעוץ משפטי בעת פטירת הבעל לצורך סידור צו ירושה (58%) פיזיוליים (25%) או כד'. 66% מאלה שנזקקו לייעוץ משפטי פנו לעורך דין בשכר. 15% פנו לעורך דין אחר (מכר או בלשכות הסיוע המשפטי של משרד המשפטים). 73% מאלה שפנו לעורך דין - היו מרוצות מטיפולו. 19% מהזקוקות לכך, לא פנו עדיין, במועד הראיון הראשון לצורך קבלת ייעוץ משפטי. זאת, עפ"י דיווח האלמנה. עפ"י דיווח עובדת השיקום - 14% עדיין נזקקו לייעוץ משפטי - אותו לא קבלו במועד זה.

במועד הראיון השני - הגיע חלקן של הנזקקות לייעוץ משפטי לרבע מהאלמנות. חלקן - עדיין לא פתרו בעיותיהן המשפטיות שהתעוררו עם התאלמנותן (1/3 מאלה שאמרו שהיה להן צורך בייעוץ משפטי מיד עם פטירה - נזקקו עדיין לייעוץ כזה בעת הראיון השני). וחלקן - בעיותיהן המשפטיות עלו מאוחר יותר (16% מאלה שלא היה להן צורך בייעוץ משפטי במועד הראיון הראשון - נזקקו לייעוץ כזה במועד הראיון השני). מבין אלה שנזקקו לייעוץ משפטי בעת הראיון השני - 18% נזקקו לצו ירושה, 12% נתקלו בסכסוכי ירושה, ולאחרות היו בעיות אחרות, כגון פרוק עסקי הבעל המנוח, סידור תביעת פיזיוליים או סידורים אחרים (47%). 69% מהזקוקות לייעוץ משפטי פנו לקבלו, רובן מעו"ד בשכר. מבין אלה שפנו - 1/3 בלבד היו מרוצות מהטיפול שקבלו. למעלה ממחציתן התלוננו על סחבת מצד עורך הדין.

5. בעיות עם ילדים

ל-38% מהאלמנות היו, עפ"י דיווחן, בעיות מיוחדות עם ילד(ים) במועד הראיון הראשון. עפ"י דיווח עובדת השיקום, ל-48% היו בעיות עם ילדיהן במועד זה (בעיות התנהגות, בריאות, נכות, פגיעה ואחרות) ו-65% קבלו עזרה מקצועית (מגורמים בקהילה) בפתרון הבעיות הללו. במועד הראיון השני ל-1/3 מהאלמנות היו בעיות עם ילדיהן. אצל 68% מהן הבעיות היו כבר במועד הראיון הראשון, רק חמישית קבלו עזרה מקצועית בפתרון בעיות אלו. רוב (80%) אלה שלא קבלו עזרה כזו רצו לקבלה.

ו. בעיות אחרות

עפ"י דיווח עובדת השיקום, ל-44% מהאלמנות היו בעיות בריאות במועד סמוך לפטירת הבעל. רובן קבלו טיפול רפואי. בעיות נוספות שהוזכרו במועד זה היו בעיקר בעיות הסתגלות למצבן החדש כאלמנות, זכאון בעקבות מאורע זה, בעיות משפחתיות, שכול ואחרות.

הבעיה העיקרית של האלמנות במועד זה עפ"י הערכת עובדת השיקום היתה הבעיה הכלכלית ב-23% מהמקרים, בעיות הסתגלות למצבן כאלמנות ב-21% מהמקרים, בעיות עם ילדים ב-17% מהמקרים ובעיות בריאות ב-12%.

י"ח. מיצוי זכויות במוסד לביטוח לאומי

95% מאלמנות המחקר היו אלמנות שאירים ו-5% אלמנות נפגעי עבודה. רק 37% מהאלמנות ידעו בעת פטירת הבעל על זכאותן לקיצבת המוסד לביטוח לאומי. ברוב המקרים (63%) נודע להן על כך מקרובים. עם זאת, כמחצית מהאלמנות הגישו תביעתן לקיצבה תוך חודש ממועד פטירת הבעל. בממוצע הוגשה התביעה תוך חודשיים ממועד פטירתו. גם בסקר על תכונות סוציודמוגרפיות של אלמנות שאירים עירוניות (המוזכר לעיל) רק 34% ידעו על זכאותן לקיצבה בעת פטירת הבעל ו-47% הגישו תביעתן תוך חודש ממועד פטירתו.

22% מהאלמנות שהיו להן ילד(ים) בגיל 18-14 שיעקר זמנס מוקדש ללימודים (אלה מהוות 68% מכלל האלמנות במחקר) קבלו עבורם דמי מחיה. 59% - לא קבלו, והיתר (19%) לא ידעו אם קבלו או לא. ל-7% היה ילד ששרת בצה"ל. 16% מאלה קבלו עבורו תוספת תלויים.

י"ט. השיקום

1. יצירת המגע עם האלמנה

כפי שהוסבר בתחילת הדו"ח, השינוי העיקרי שהוכנס בטיפול השיקומי באלמנות היה העברת יוזמת הפנייה לשיקום מהאלמנה אל עובדות השיקום. ציבור האלמנות הוא ציבור פסיבי ביותר, על כן לשינוי זה חשיבות רבה. כאמור, לפני הכנסת שינוי זה - היה עובד שיקום כללי, שטיפל בכל זכאי השיקום שפנו אליו. אלה היו בעיקר גברים - נכים ונפגעי עבודה, שאבדו מכושר השתכרותם באופן חלקי או מלא ובהתאם לכך קבלו טיפול שמטרתו להחזירם לעבודה במידת האפשר. לגבי אלמנות - אלה שרצו בכך - פנו מיוזמתן לעובדי השיקום לצורך קבלת שיקום בדרך של הכשרה מקצועית. הידיעה על שרות זה לא היתה מספקת (אף לאחר הכנסת השינוי - נודע לאלמנות על כך מהזמנת עובדת השיקום. ראה להלן), וגם כשהיתה ידועה - הן לא נטו לפנות לצורך קבלת טיפול שיקומי.

עם הכנסת עובדת שיקום מיוחדת לאלמנות, היה עליה ליזום את הפנייה לאלמנה, דבר שנעשה ע"י הזמנתה לשיחה. אם האחרונה לא נענתה, היא הוזמנה שנית, ואם גם אז לא נענתה - או הודיעה על אי רצונה בקשר - ביקרה בביתה עובדת השיקום. כתוצאה מיוזמה זו, אמנם יצרו עובדות השיקום מגע בארבעת סניפי הניסוי עם 88% מהאלמנות שהתאלמנו בתקופה שכיסה המחקר.

מאחר שאיך נתונים על אחוז הכיסוי הנ"ל לפני תחילת הניסוי, ניתן לקבל מושג על השפעת פעולה זו של יוזמת המגע עם האלמנה על פניית האלמנות לשיקום, ע"י בחינת הגידול במספרי הפניות של אלמנות בסניפים בהם הוכנסה עובדת שיקום מיוחדת לאלמנות לזה שהיה קיים באלה בהם לא הוכנסה עובדת כזו. הגדול הוא מרשים למדי (ראה לוח י"ט/1). במיוחד בסניפים שהשתתפו במחקר ובשנת השינוי הראשונה. זאת משום שבסניפים אלה עם הכנסת השינוי פנו עובדות השיקום גם לאלמנות שהתאלמנו בשנה שלפני כן. אך גם לאחר מכן היה מספר הפניות גבוה בהרבה מזה שהיה לפני שהוכנסה העובדת המיוחדת לאלמנות ומזה שהיה בסניפים בהם לא הוכנסה עובדת כזו. גידול זה בולט בכל הסניפים בהם הוכנסה עובדת כזו, גם אם לא השתתפו במחקר, בהתאם למועד בו הוכנסה. יוצאים מכלל זה סניף חיפה - בו ניכר גידול בולט אף לפני שהוכנסה עובדת מיוחדת לאלמנות - כנראה בשל דגש על עבודת השיקום עם אלמנות אף לפני הכנסת עובדת מיוחדת לכך, וסניף באר-שבע - בו הוכנסה עובדת לאלמנות אך כנראה לא הביאה לגידול רב בפניות.

לוח י"ט.1: פניות חדשות¹ של אלמנות לשיקום לפי הסניף והשנה (1976/77-1979/80) (מספרים מוחלטים)

הסניף	מועד הכנסת עובדת שיקום לאלמנות	1976/77	1977/78	1978/79	1979/80
ירושלים	סוף 1977	29	109	121	134
תל-אביב	סוף 1977	38	79	103	62
חיפה והקריות	תחילת 1980	16	87	73	71
באר-שבע	סוף 1978	21	8	16	22
חדרה	-	6	5	5	2
טבריה	-	4	6	2	2
יפו	סוף 1977	16	110	166	71
כפר-סבא	אמצע 1978	6	58	60	92
נהריה	סוף 1979	1	6	7	10
נצרת	-	3	7	5	3
נתניה	-	8	2	3	9
עפולה	-	2	15	11	15
פתח-תקרה	סוף 1977	6	56	78	48
רחובות	סוף 1977	9	197	179	110
רמלה	תחילת 1979	1	18	25	48
רמת-גן	תחילת 1978	24	76	122	94

מקור: ירחוני האגף לתכנון ומחקר המוסד לביטוח לאומי.
 (1) כולל פניות חוזרות לאחר הפסקה.

2. עבודת השיקום במועד הראיון הראשון

א. כללי

על קיומה של מחלקת השיקום של המוסד לביטוח לאומי נודע ל-55% מהאלמנות ע"י הזמנת עובדת השיקום לפגישה עימה. 11% למדו על כך מפקיד התביעות עמו נפגשו בעת הגשת התביעה לקיצבה ול-6% נודע על כך מ"האגרת לאלמנה" אותה קבלו מפקיד התביעות.

היתר למדו זאת מאמצעי התקשורת או מקרובים, מכרים וכד'. 29% מהאלמנות נענו להזמנה הראשונה של עובדת השיקום ובאו לפגישה עמה. עוד 25% נענו להזמנתה השנייה. אצל 13% מהאלמנות בקרה עובדת השיקום בביתן לאחר שהן לא נענו להזמנתה, ואילו 13% נפגשו עם עובדת השיקום עקב פנייתן הן אליה. 8% נפגשו עימה בדרך אחרת. 12% לא נפגשו עם עובדת השיקום כלל, עד למועד הראיון הראשון.

ב. הבקשות⁰ של האלמנות

57% מהאלמנות שנפגשו עם עובדת השיקום אמרו שברצונן רק לברר זכויותיהן או לשוחח ולדבר על בעיותיהן ורגשותיהן הקשורים בחייהן כאלמנות. ל-43% היו בקשות מוגדרות כבר בפגישתן הראשונה עמה: כ-1/3 מהן בקשו עזרה כלכלית, עוד 1/3 - השמה בעבודה או השתלמות מקצועית, 6% בקשו עזרה הקשורה בילדיהן ו-15% העלו בעיות אחרות כגון בדידות חברתית, אי ידיעת עברית או קרוא וכתוב ועוד.

ג. המלצת עובדת השיקום עם תחילת הטיפול

בשאלון שמלאו עובדות השיקום עם תחילת טיפולן באלמנות (כאמור - לאחר פגישה אחת ב-65% מהמקרים) העריכו עובדות השיקום ש-37% מהאלמנות עמן נפגשו לא נזקקו להמשך טיפול כלל. 10% חשבו עובדות השיקום להפנות לטיפול לגורם אחר (בד"כ לישכת הסעד בה האלמנה היתה מוכרת קודם). 30% נזקקו עפ"י הערכת העובדות לטיפול קצר מועד; 13% תכננו עובדות השיקום להפנות להכשרה מקצועית ו-5% - לעבודה.

ד. הטיפול לאחר מספר חודשים

מהשאלונים שמלאו עובדות השיקום לאחר מספר חודשים, נתקבל הסיכום הבא: 12% מהאלמנות לא נפגשו, כזכור, כלל עם עובדות השיקום - חלקן הודיעו טלפונית שאינן רוצות בקשר, ועם היתר לא יצרה עובדת השיקום קשר, לאחר שלא נענו למספר הזמנות. מבין אלה שנפגשו עם עובדות השיקום, 43% נפגשו עם עובדות השיקום רק פגישה אחת או שתיים וקבלו אינפורמציה על זכויותיהן. ב-13% מהמקרים הטיפול הסתיים, בדרך כלל טיפול תומך קצר-מועד. לגבי 13% מהמקרים הופסק הקשר עם עובדות השיקום למרות שהוחל בטיפול, מאחר שלא באו לפגישות או שעובדות השיקום חשו שלא תוכלנה לעזור להן. 10% הופנו לגורם אחר, בדרך כלל לישכת הסעד בה האלמנות הללו היו מוכרות עוד לפני פטירת הבעל. 14% היו עדיין בטיפול בעת מילוי השאלון. עוד 4% (שהן 8

אלמנות) הופנו להכשרה מקצועית. 6 מהן למדו במועד מילוי השאלון, 1 סיימה ו-1 הפסיקה. 3 אלמנות הושמו בעבודה, אחת מהן אף התחילה לעבוד במועד זה.

ה.תכונות האלמנות לפי מצב הטיפול במועד הראיון הראשון

ממוצע הכנסתן של האלמנות שלא נפגשו עם עובדות השיקום היה גבוה יותר מהממוצע הכללי: 6,363 ₪ לחודש ברוטו (מעודכן לאפריל 1978) בהשוואה ל-4,630 ₪ לחודש, ורק ל-16% מהן היתה הכנסה מתחת לקו העוני. 60% מהן עבדו, היינו, ניתן לשער שבחלקן הגדול הן לא רצו בקשר כי לא נזקקו לו.

השכלתן היתה גבוהה יחסית: רק ל-4% מהן לא היתה כל השכלה, ל-48% - השכלה תיכונית ול-20% השכלה של 13 שנות לימוד או יותר. 46% מהן היו ילידות אירופה אמריקה (לעומת 21% בסה"כ) ו-25% היו בנות לאבות ממוצע זה (לעומת 9% כאלה בסה"כ). ל-52% מהן היה בסה"כ ילד אחד בלבד.

לאלמנות שהופנו לגורם אחר (כזכור, בדרך כלל לישיבת סעד) היה ממוצע ההכנסה הנמוך ביותר: 3,106 ₪ לחודש. ל-68% מהן היתה הכנסה למטה מקו העוני. 84% מהן היו ילידות אסיה ואפריקה ול-61% - היו 5 ילדים או יותר (בסה"כ). רק 16% מהן עבדו. ל-63% מהן לא היתה כל השכלה.

אלמנות שהטיפול בהן הופסק או הסתיים גם הן היו קבוצה הנתונה במצוקה: ממוצע הכנסתן היה 4,143 ו-3,605 ₪ לחודש בהתאמה, ולמעלה ממחציתן היו מתחת לקו העוני, למרות שאחוז העובדות ביניהן היה גבוה מן הסה"כ: 56% ו-50% בהתאמה. כנראה לאלה לא ניתן היה לעזור באמצעים הקיימים, ועל כן הטיפול בהן לא נמשך.

האלמנות שהופנו להכשרה או לעבודה (היו 11 אלמנות כאלה) היו בעלות השכלה גבוהה יחסית (רק אחת לא למדה כלל, ו-6 למדו 9 שנים או יותר), רובן ילידות אסיה ואפריקה, ורובן לא עבדו. ראה לוח י"ט.2:

לוח י"ט.2: האלמנות לפי מצב הטיפול כשנה מתחילת הטיפול בהן ותכונות שונות (מספרים מוחלטים, ממוצעים ואחוזים)

התכונות	סה"כ	לא נפגשו כלל עם עובדת השיקום	נפגשו לשם קבלת מידע בלבד	הטיפול הופסק	הטיפול הסתיים	הטיפול לגורם אחר	הופנו להכשרה מקצועית או לעבודה	עדיין בטיפול
סה"כ - מספרים מוחלטים ואחוזים	213	25	79	23	24	19	11	26
	100.0	12.1	38.2	11.1	11.6	9.2	5.3	12.6
ממוצע הכנסה חודשית ברוטו (1)	4,630	6,362	4,655	4,143	3,604	3,105	4,535	5,423
אחוז שחיו מתחת לקו העוני	38.2	16.0	31.6	47.8	54.2	68.4	54.5	26.9
אחוז שעבדו	41.5	60.0	41.6	56.5	50.0	15.8	18.2	30.8
אחוז שלא למדו כלל	25.1	4.0	31.6	13.0	25.0	63.2	9.1	15.4
אחוז שנולדו באסיה ואפריקה	55.4	25.0	53.8	54.6	54.2	84.2	81.8	57.7
אחוז בעלות 1-2 ילדים (בסה"כ)	27.7	52.0	24.1	30.4	29.2	11.1	27.3	23.1

(1) במחירי אפריל 1978.

3. עבודת השיקום במועד הראיון השני

א. כללי

במועד הראיון השני ירד חלקן של האלמנות שנפגשו עם עובדת השיקום פעם אחת בלבד ל-37%. עם 33% נפגשה עובדת השיקום מספר פעמים והטיפול נפסק או הסתיים. 17% המשיכו לקיים פגישות עם עובדות השיקום גם במועד הראיון השני - היינו כשנתיים-שלוש מתחילת הטיפול. כמחצית מאלה שלא נפגשו כלל עם עובדת השיקום (סה"כ 13%) אמרו שלא נפגשו עמה כי לא היה להן זמן לכך. אחרות אמרו שלא היה להן צורך בכך. 2 אלמנות אמרו שהתביישו להפגש עם עובדת השיקום.

ב. חידוש קשר של אלמנות עם עובדת השיקום

47% מהאלמנות שנפגשו עם עובדת השיקום פעם אחת בלבד או שלא נפגשו כלל עמה אמרו גם במועד הראיון השני שאינן מעוניינות להפגש עמה. אך 40% אמרו שהן כן מעוניינות במועד זה בחידוש הקשר עם עובדת השיקום. ייתכן שבמועד קרוב לפטירת הבעל היה להן קושי להפיק מירב התועלת משרותי השיקום, ולאחר זמן, כשהתאושו במקצת מאבלן, הן יכלו לשקול טוב יותר אפשרויות שיקום מקצועי. היתר אמרו שאינן יודעות אם הן רוצות בכך.

גם מדיווחי עובדות השיקום מתברר, שישנה חשיבות גדולה ליצירת קשר ראשון עם האלמנה, אפילו אם הוא מסתכם בפגישה אחת בודדת. ישנן אלמנות שבתחילה לא חשו שהן יכולות להעזר בשרותי השיקום, אך לאחר זמן חזרו מיוזמתן, ובקשו להשתלב בהכשרה מקצועית או בעבודה. החזרה לטיפול שיקומי נבדקה בין אלמנות מחקר זה מסניף רחובות: מתוך 84 אלמנות המחקר שטופלו ע"י סניף זה היו בקשר עם עובדות השיקום במועד הראיון השני 15%. חלקן היו בקשר רצוף, וחלקן - הפסיקו את הקשר וחדשו אותו שוב. הקשר היה דליל או תדיר - בהתאם למקרה. באוגוסט 1980 נערכה בדיקה חוזרת והתברר כדלהלן: 7 אלמנות היו בקשר רצוף כל הזמן - היינו כמעט 3 שנים (חלקן קשר דליל). 3 ביניהן עברו הכשרה מקצועית. 10 אלמנות הפסיקו את הקשר וחדשו אותו לעיתים אף יותר מפעם אחת. בדרך כלל חדשו אותו כשנתיים לאחר שהופסקו. 6 ביניהן קבלו הכשרה מקצועית - 3 מיד בהתחלה ו-3 לאחר הפסקה. עוד אחת הושמה בעבודה לאחר שחזרה לטיפול.

ג. הפניה להכשרה מקצועית

מבין האלמנות שקיימו קשר⁽¹⁾ עם עובדת השיקום - חמישית (18 אלמנות) הופנו, עפ"י דיווחן, להכשרה מקצועית ע"י עובדת השיקום. 11 מהן הופנו לקורסים מקצועיים - תפירה (2) ספרות (3) נקבנות (2) הנהלת חשבונות (1) תדמנות (1) קוסמטיקה (1) מלצרות (1). 4 הופנו ללימודי שפה - עברית (2) או אנגלית (2) ו-3 ללימודים אקדמיים. משך הקורסים היה עד 6 חודשים ב-8 מקרים, 7-12 חודש ב-7 מקרים והיתר - יותר משנה. מחציתן למדו עד 10 שעות בשבוע ומחציתן - יותר מכך.

(1) מעבר לפגישה אחת או שתיים.

5 אלמנות סיזמו הכשרתן המקצועית, אצל 2 הקורס עדיין לא התחיל במועד הראיון השני, ואצל 6 - עדיין לא הסתיים. 2 הפסיקו השתתפותן בקורס לפני סיומו ו-3 ביטלו השתתפותן. אלה שהפסיקו או בטלו השתתפותן עשו זאת מחמת חוסר זמן (1), חוסר סידור לילדים (1) או סיבה אחרת. אחת אמרה שהקורס היה קשה מדי עבורה, ואחת - שהקורס עצמו הופסק.

פרט למקרה אחד - המוסד לביטוח לאומי מימן את ההשתלמות המקצועית של אלה שהופנו אליה במלואה.

ד. עזרה בהשמה בעבודה

1. אלמנות שיצאו לעבודה

רק אלמנות בודדות אמרו שלשיחותיהן עם עובדת השיקום היתה השפעה על נכונותן לצאת לעבודה. שתיים אמרו שהן לא חשבו כלל לצאת לעבודה ועובדת השיקום שכנעה אותן לעשות זאת, ואחת אמרה שעובדת השיקום סייעה לה להחליט סופית על יציאה לעבודה. אולם, בסה"כ יצאו לעבודה לאחר פטירת הבעל (עוד לפני הראיון הראשון) ועד לראיון השני 16% מבין האלמנות שלא קיימו קשר עם עובדת השיקום ו-22% מאלה שכך קיימו עמה קשר. הפסיקו לעבוד בתקופה זו 8% מבין הראשונות ו-8% מבין האחרונות.

בסה"כ עלה אחוז העובדות בין אלה שקיימו קשר עם עובדת השיקום מ-39% בעת הראיון הראשון ל-44% בעת הראיון השני, ואילו אחוז העובדות בין אלה שלא קיימו קשר (מעבר לפגישה אחת) עם עובדת השיקום נשאר דומה (44% במועד הראיון הראשון ו-43% במועד הראיון השני).

היינו, למרות שרק אלמנות בודדות אמרו שעובדת השיקום השפיעה על נטייתן לצאת לעבודה, הרי שאחוז אלה שיצאו לעבודה מביין אלה שכך קיימו קשר רצוף עמה היה גבוה יותר. כך שניתכן שהיתה לשיחות עם עובדת השיקום השפעה עקיפה, ואולי בלתי מודעת לאלמנה, על הנכונות לצאת לעבודה הן ע"י העלאת המוטיבציה לכך והן ע"י עזרה בהתאוששות נפשית. ייתכן כמובן גם, שאלמנות שנטו לעזור לעצמן ויצאו לעבודה בכוחות עצמן, נטו גם יותר מהאחרות לקיים את הקשר עם עובדת השיקום. גם כך - הרי שנעזרו בה.

3 אלמנות נעזרו במידה רבה בעובדת השיקום במציאת עבודה (אחת מהן עבדה כבר קודם אך החליפה מקום עבודה), ו-3 נעזרו בה בכך במידה מעטה. יש לזכור שהמחקר נערך ב-1977/78 - בתקופה זו הצורך בעזרה במציאת עבודה היה קטן משהוא כיום.

אלמנה אחת קבלה מימון עבור מכשיר עבודה מהמוסד לביטוח לאומי. 2 אלמנות עבדו במקצוע שהוכשרו לו באמצעות המוסד.

בסה"כ, אם כי מספרי האלמנות שהושמו בעבודה כתוצאה מטיפולן של עובדות השיקום אינם גבוהים, הרי שיש לזכור שמדובר באוכלוסיה של אמהות לילדים צעירים, שאלה מהן שרצו לעבוד - עבדו גם לפני פטירת הבעל, ואלה מהן שלאחר פטירתו חשבו שהכרחי שהן תעבודנה - כבר יצאו לעבודה בכוחות עצמן. היינו, השוליים של פוטנציאל עבודה בלתי מנוצל מטבע הדברים היו צרים למדי. בנוסף לכך, כפי שתואר בפרקים

הקודמים, מדובר באוכלוסיה שמבחינת הגיל, רמת ההשכלה, מידת ידיעת השפה העברית ואף קרוא וכתוב בכלל וכך מבחינת הרגלי העבודה שלה - היתה ברמה נמוכה למדי מבחינת הסיכוי ליצור מוטיבציה לעבודה ובפרט מבחינת סיכוי למצוא עבודה הנותנת סיפוק ושההכנסה ממנה תהיה ברמה שכדאי יהיה להחליף בה את ההטבה הסוציאלית, כולל ההטבות הנלוות אליה. יש לזכור שאלמנה מקבלת את ההטבה הסוציאלית מהמוסד לביטוח לאומי בכל מקרה שאינן לה הכנסות פרט לקיצבאות (שאינם או תלויים וילדים) מבלי שהיא נדרשת להוכיח חוסר יכולת לעבוד ולהשתכר - כפי שהדבר נדרש מגברים (נכים או נפגעי עבודה).

ייתכן שתכונות אלה של אוכלוסיה אלמנות המחקר נובעות בין היתר גם מכך, שנכללו ביניהן רק אלמנות עם ילדים. בין האלמנות שבגיל 46 (ממוצע גיל אלמנות המחקר) עדיין ברשותן ילדים צעירים נכללת קבוצה גדולה יחסית של אלמנות שילדו מספר גדול של ילדים - תכונה המאפיינת אוכלוסיה בעלת רמת השכלה נמוכה ובהתאם לכך - נטייה חלשה ליציאה לעבודה. לפי השערה זו אלמנות בגיל זה שלדיהן בגרו, ילדו כ-8 פחות ילדים, תכונה הקשורה ברמת השכלה גבוהה יותר ולכן התאמה רבה יותר ליציאה לעבודה. אלמנות אלה לא נכללו כאמור באוכלוסיה המחקר. לאחרונה שונו התקנות, וגם אלמנות ללא ילדים זכאיות לשיקום מקצועי.

2. אלמנות שלא יצאו לעבודה

אחוז המעוניינות לצאת לעבודה במועד הראיון השני מבין אלה שלא עבדו היה גבוה יותר בין אותן אלמנות שלא קיימו קשר עם עובדת השיקום מאשר בין אלה שכן קיימו קשר כזה (29% (17 אלמנות) לעומת 20% (11 אלמנות) בהתאמה). כזכור בין האחרונות גבוה יותר אחוז אלה שכבר יצאו לעבודה בעקבות פטירת הבעל. היינו אולי מוצה כבר הפוטנציאל, ואילו בין הראשונות - עדיין נותר פוטנציאל עבודה בלתי מנוצל. מבין אלה שקיימו קשר עם עובדת השיקום ורצו לצאת לעבודה (11) - 5 אמרו שיזדקקו להכשרה מקצועית ו-7 אמרו שבכוונתן להעזר בעובדת השיקום בסידור יציאתן לעבודה. מבין אלה שלא קיימו קשר עם עובדת השיקום ורצו לצאת לעבודה - ל-2 היה מקום עבודה ו-9 אמרו שיפנו לעובדת השיקום לבקש עזרה במציאת עבודה. כמובן אין לדעת אם הרעיון לפנות אל עובדת השיקום עלה כתוצאה מעצם השאלה או שהן חשבו על כך כבר קודם.

ה. עזרת עובדת השיקום בתחומים אחרים

פרט להפנייה להכשרה מקצועית והשמה בעבודה, נעזרו האלמנות בעובדות השיקום גם בתחומים אחרים: 37% אמרו שהשיחות עמן הקלו עליהן מאוד ועוד 27% אמרו שהשיחות עמן הקלו עליהן במידת מה. ל-27% הן עזרו בסידורים במשרדים שונים (מחציתן במידה רבה). כחמישית הופנו לטיפול מתאים, ושתי חמישיות נעזרו בהן במימוש זכויותיהן האחרות במוסד לביטוח לאומי (מחציתן נעזרו בהן בתחום זה במידה רבה). כללית - 44% היו מרוצות מאוז מהקשר שלהן עם עובדת השיקום. עוד 26% היו מרוצות למדי 18% לא היו כל כך מרוצות ו-13% לא היו מרוצות כלל. 30% מאלה שקיימו קשר רצוף עם עובדת השיקום אמרו שהיו דברים שבקשו מעובדת השיקום והיא לא עזרה להן בהם. רוב הבקשות הללו לא היו בתחום אפשרויות

העזרה שבידי עובדות השיקום: 1/3 מאלה היו בקשות כספיות או בקשות ביחס לילדים או אחרות. היו גם 8 שהיו להן בקשות בקשר לעבודה. כ-1/3 מבעלות בקשות אלה ידעו שבקשותיהן אינן בתחום סמכותה של עובדת השיקום.

ו. התכונות של האלמנות לפי הקשר עם עובדת השיקום במועד הראיון השני

1. אלמנות שהמשיכו בקשר עם עובדת השיקום

סה"כ היו 32 אלמנות כאלה. הן היו צעירות יחסית ראה לוחות י"ט.3-י"ט.4. ילידות אסיה אפריקה עם מעט ילדים בסה"כ, שגילם צעיר, ע"כ מספר הילדים התלויים בהן עדיין היה גבוה מעט יותר מאשר הממוצע. השכלתן היתה גבוהה יחסית. אחוז העובדות ביניהן היה דומה לזה שבסה"כ בעת הראיון הראשון, ואילו אחוז אלה שיצאו לעבודה לאחר פטירת הבעל היה מעט גבוה יותר מאשר בסה"כ. הן עבדו יותר במקצועות פקידות ופחות בשרותים. מבין אלה שלא עבדו היה אחוז המעוניינות לצאת לעבודה גבוה בהרבה מאשר בסה"כ. ואמנם עד לראיון השני - מחציתן עבדו ו-47% אמרו שבדעתן לצאת לעבודה. מצבן הכלכלי היה מעט טוב מאשר הממוצע הכללי. הן יכלו לסדר ענייניהן האדמיניסטרטיביים לבדן וידעו עברית היטב. קשריהן עם בני משפחתן היו מעט דלילים מאשר בסה"כ, והקשר עם ידידים - רוח מעט יותר מאשר בסה"כ. גם נכונותן לנשואים היתה גבוהה מאשר בסה"כ. בסיכום ניתן לומר שקבוצה זו של אלמנות אופיינה ע"י תכונות המשלבות צורך וסיכוי לשיקום מקצועי. הן נעזרו בעובדת השיקום בכל התחומים יותר מאשר אלמנות אחרות - בקיימן את הקשר האינטנסיבי ביותר עמה וגם היו שבעות רצון מאוד מהקשר עמה (69% לעומת 43% בסה"כ היו מרוצות מאוד). ל-14 מהן (44%) סודרה השתלמות מקצועית ו-4 הושמו בעבודה.

2. אלמנות שקיימו קשר והפסיקו או סיימו אותו

גילן דמה לגיל הממוצע, היו ביניהן יותר ילידות ישראל או אסיה אפריקה מאשר בסה"כ עם מספר גדול של ילדים, בגיל דומה לממוצע הכללי - אך בגלל מספרם הגדול היה גם מספר הילדים התלויים עדיין באלמנה - גדול יחסית, השכלתן היתה נמוכה מעט מהסה"כ ורמת ידיעת השפה העברית - דמתה לממוצע. אחוז אלה שעבדו בעת הראיון הראשון היה נמוך מאשר בסה"כ, וחלק גדול יותר ביניהן יצאו לעבודה לאחר פטירת הבעל. עד לראיון השני הן הגדילו את אחוז העובדות ביניהן אך עדיין עבדו פחות מאשר בסה"כ. גם אחוז המעוניינות לצאת לעבודה בעת הראיון השני היה נמוך מאשר בסה"כ. היינו בסה"כ היתה מוטיבציה נמוכה למדי לעבודה, ואלה שראו צורך לצאת לעבודה בעקבות פטירת הבעל - עשו זאת מיד. הן עבדו בשרותים (בעיקר בנקיון) וכפועלות בלתי מקצועיות. מצבן הכלכלי היה גרוע מאשר הממוצע. שביעות הרצון שלהן מהטיפול שקבלו מעובדת השיקום היתה נמוכה מהיתר (31% מרוצות בהחלט) והן גם נעזרו בה פחות;

4 אלמנות מקבוצה זו הופנו להכשרה מקצועית ו-2 הושמו בעבודה.

היינו, זו קבוצה שמצב הכלכלי קשה, והמוטיבציה ו/או היכולת לצאת לעבודה - נמוכים. קבוצה זו זקוקה לעזרה, ועל כן נוצר עמה קשר, אך אינה מתאימה לשיקום מקצועי.

ועל כן עובדות השיקום לא יכלו לעשות הדבה עבודה. כך שהקשר הופסק; מה שנתן להציע - לא התאים, ומה שדרוש - לא ניתן היה להציע.

3. אלמנות שנפגשו עם עובדת השיקום פעם אחת בלבד

אלה היו מבוגרות יחסית. רבות יחסית ילידות ישראל וילידות אירופה אמריקה. בעלות מספר גדול של ילדים, בגילים גבוהים יחסית וע"כ רבות ביניהן בעלות ילד תלוי אחד בלבד. רמת השכלתן נמוכה וכך גם ידיעת השפה העברית, הן נזקקו לעזרה בסידור ענייניהן אדמיניסטרטיביים. 42% מבנות קבוצה זו עבדו בעת הראיון הראשון - רובן עבדו גם לפני פטירת הבעל. מעטות יחסית אמרו שהן רוצות לצאת לעבודה, ואמנם אחוז העובדות נשאר דומה גם בראיון השני, אם כי אחוז המעוניינות לצאת לעבודה גדל. חלק גדול מהעובדות עבדו בשרותים. מצבן הכלכלי היה קשה.

4. אלמנות שלא נפגשו כלל עם עובדת השיקום

אלה היו בגיל דומה לממוצע הכללי, יותר ממוצא אירופה אמריקה עם ילדים מעטים יחסית שגילם גבוה. השכלתן היתה גבוהה יחסית וכך גם ידיעת השפה העברית. את ענייניהן האדמיניסטרטיביים סדרו מחציתן - לבדן. 46% מהן עבדו בעת הראיון הראשון - כולן פרט לאחת עבדו גם לפני פטירת הבעל. הן עבדו בעיקר בהוראה פקידות וזבנות. מבין אלה שלא עבדו במועד זה - 39% אמרו שהן מאוד רוצות לצאת לעבודה, אך עד למועד הראיון השני - ירד אחוז העובדות וגם אחוז המעוניינות לעבוד. מצבן הכלכלי היה טוב יחסית. קשריהן עם בני משפחה וידידים היו הדוקים יחסית ועם שכנים - הדוקים פחות. בסיכום ניתן לומר שאלמנות שלא נפגשו כלל עם עובדת השיקום לא נזקקו ברובן לעזרה ולא נטו במיוחד לצאת לעבודה למרות שמבחינת כישוריהן וודאי יכלו לעבוד, אילו נזקקו או רצו בכך.

לוח י"ט.3: האלמנות לפי מצב הקשר שלהן עם עובדת השיקום במועד הראיון
 השני ותכונות שונות (מספרים מוחלטים, אחוזים וממוצעים)

הקשר עם עובדת השיקום				סה"כ	התכונות
לא נפגשו כלל	נפגשו פעם אחת	הופסק	ממשיך		
26	74	63	33	213 ¹	סה"כ - מספרים מוחלטים
13.3	37.8	33.1	16.8	100.0	אחוזים
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	אחוזים
45.6	58.2	45.8	41.5	45.8	גיל ממוצע
					יבשת הלידה
23.1	42.5	27.1	24.2	21.8	ישראל
46.2	56.3	58.7	63.6	57.0	אסיה-אפריקה
30.8	28.2	14.3	12.1	21.2	אירופה-אמריקה
3.5	4.6	4.5	3.7	4.2	ממוצע סה"כ הילדים
12.0	12.1	11.3	8.9	11.4	ממוצע גיל הילד הצעיר
1.7	2.1	2.5	2.4	2.2	ממוצע מספר הילדים התלויים
					מספר שנות הלימוד
11.5	33.8	25.4	15.2	25.0	0
26.9	25.7	22.2	12.1	22.4	1-7
3.8	12.2	28.6	18.2	17.3	8
34.6	17.6	20.6	42.4	25.0	9-12
23.1	10.8	3.2	12.1	10.2	13+
64.0	29.0	32.3	65.6	41.0	אחוז בעלות ידיעה טובה בעברית
					עבודה - ראיון ראשון
46.2	41.9	35.5	42.4	40.7	עבדו
53.8	58.1	64.5	57.6	59.3	לא עבדו
38.5	17.1	26.8	52.6	28.9	מהן: רצו לעבוד
					עבודה - ראיון שני
42.3	41.9	40.3	50.0	42.8	עבדו
57.7	58.1	59.7	50.0	57.2	לא עבדו
33.3	26.2	10.5	47.1	25.0	מהן: רצו לעבוד
					הכנסה
6,073	4,293	4,424	5,150	4,630	הכנסה חודשית ממוצעת
34.6	35.1	44.4	36.4	38.3	אחוז בעשירון תחתון
50.0	79.7	79.2	72.8	75.1	אחוז במחצית תחתונה

(1) הסה"כ כולל אלמנות שתכונותיהן אינן ידועות.

לוח י"ט.4: אלמנות שקיימו קשר רצוף עם עובדת השיקום לפי משך הקשר במועד הראיון השני תחומי העזרה ושביעות הרצון מקשר זה (מספרים מוחלטים ואחוזים)

משך הקשר		סה"כ	תחומי העזרה ושביעות הרצון מהקשר עם עובדת השיקום
הופסק	ממשיך		

מספרים מוחלטים

			תחומי העזרה
			סה"כ
62	32	94	
4	14	18	סידור השתלמות
2	4	6	השמה בעבודה
31	29	60	העזרות בשיחות
14	12	26	העזרות בסידורים משרדיים
14	7	22	הפנייה לטיפול
21	19	40	מימוש זכויות במוסד לביטוח לאומי
2	5	7	עזרה אחרת

אחוזים

			שביעות הרצון מעובדת השיקום
			סה"כ
100.0	100.0	100.0	
30.5	68.8	44.0	מרוצה בהחלט
35.6	9.4	26.4	מרוצה למדי
16.9	18.8	17.6	לא כל כך מרוצה
16.9	3.1	12.1	כלל לא מרוצה

כ. מסנף

1. כללי

כאמור השתתפו במחקר אלמנות שטופלו ע"י 4 מסנפי המוסד לביטוח לאומי: רחובות, פתח-תקוה, יפו וירושלים. היו הבדלים - אם כי לא גדולים מאוד - בתכונות האלמנות שטופלו ע"י הסניפים השונים. הבדלים בתכונות האלמנות לפי השייך הגאוגרפי של מקום מגוריהן בלטו בעיקר בסעיף רחובות - המשרת גם את העיר אשדוד.

א. תכונות דמוגרפיות

סניף רחובות טיפל באלמנות שמקום מגוריהן באשדוד, רחובות, נס ציונה, ראשון לציון וישובים קטנים נוספים באזור. בין תושבות אשדוד ליתר המטופלות ע"י סניף רחובות וגם יתר אלמנות המחקר היו הבדלים גדולים יחסית. כלל המטופלות ע"י סניף רחובות היו מבוגרות יחסית. ראה לוחות כ1 עד כ3. אחוז ילידות אסיה אפריקה ביניהן היה גבוה - אך תכונה זו אפיינה רק את תושבות אשדוד: 3/4 מהן היו ילידות אסיה אפריקה לעומת 62% כאלה בכלל אוכלוסיית סניף רחובות ו-57% בסה"כ אלמנות המחקר. ממוצע סה"כ מספר הילדים בין אלמנות אשדוד היה 5.4 לעומת 4.8 בין יתר אוכלוסיית סניף רחובות ו-4.3 בסה"כ אלמנות המחקר. ל-2/3 מאלמנות אשדוד היו 5 ילדים או יותר לעומת 36% כאלה בסה"כ. לאלמנות השייכות לסניף רחובות היתה השכלה נמוכה מאשר בסך אוכלוסיית המחקר. גם תכונה זו "נתרמה" בעיקרה ע"י תושבות אשדוד ביניהן. 2/5 בין תושבות אשדוד היו חסרות כל השכלה בהשוואה לכ-1/4 בין יתר השייכות לרחובות וכלל אלמנות המחקר. גם ידיעת השפה העברית היתה נמוכה למדי בין תושבות אשדוד (12% בלבד לעומת 41% ביתר אוכלוסיית סניף רחובות ובסה"כ ידעו עברית היטב, ו-20% לעומת 6% בסה"כ - לא ידעו עברית כלל).

ב. עבודה

אחוז האלמנות שעבדו במועד הראיון הראשון בסניף רחובות היה הנמוך ביותר מבין סניפי המחקר (33% לעומת 41% בסה"כ) - גם תכונה זו נתרמה ע"י תושבות אשדוד, ביניהן עבדו 15% לעומת 41% בין יתר המטופלות ע"י סניף רחובות. רוב אלה שעבדו בין אלמנות סניף רחובות (78%) - עבדו גם לפני פטירת הבעל. מבין אלה שלא עבדו - מחצית עבדו אי פעם בעבר, 22% היו מעוניינות מאוד לצאת לעבודה ועוד 15% אמרו שאולי יצאו לעבודה. במועד הראיון השני עלה חלקן של האלמנות שעבדו באשדוד לרבע, ובכלל אוכלוסיית רחובות ירד אחוז העובדות, כך שס"ה העובדות בין אלמנות סניף רחובות נשאר 32%. 17% עדיין רצו לצאת לעבודה מבין אלה שלא עבדו.

ג. המצב הכלכלי

ממוצע ההכנסה בין אלמנות סניף רחובות היה נמוך - 4,261 ₪ ברוטו לחודש בהשוואה ל-4,630 בסה"כ. גם זאת עקב הכנסתן הנמוכה של תושבות אשדוד ש-67% מהן (לעומת 38% בסה"כ ו-44% בין יתר אלמנות רחובות) - חיו כמו העשירון הנמוך ביותר בכלל האוכלוסייה היהודית בארץ. פחות מחמישית מאלמנות סניף רחובות חיו כמו המחצית הגבוהה בכלל האוכלוסייה. באשדוד היה האחוז הנמוך ביותר, מבין אזורי המחקר של אלמנות שבעלן עבד עד ליום מותו (29% לעומת 46% בסה"כ) והאחוז הגבוה ביותר של אלמנות שבעלן לא עבד אף פעם (27% לעומת 8% בסה"כ). התפלגות יתר אלמנות סניף רחובות לפי מועד הפסקת עבודת הבעל דמתה לממוצע הכללי.

ד. בעיות בהן נתקלו האלמנות

פרט לקשיים הכלכליים 53% מאלמנות רחובות קבלו עזרה מקרוביהן בסידור ענייניהן המינהליים עם פטירת הבעל. בין אלמנות אשדוד 85% קבלו עזרה כזו. ל-37% מאלמנות רחובות היו בעיות עם ילד(ים) שאינן יכולות לפתור בעצמן ובעיות משפטיות היו ל-41%. באשדוד היו בעיות משפטיות רק לרבע מהאלמנות. לפי הערכת עובדת השיקום הבעיה העיקרית אצל אלמנות רחובות היתה הכלכלית ב-31% מהמקרים (בהשוואה ל-24% כאלה בסה"כ) ובעיות בסידורים מינהליים יום-יומיים - אצל 19% (בהשוואה ל-13% בסה"כ). בעיית הסתגלות למצבן כאלמנות היתה העיקרית אצל 21% מאלמנות רחובות.

ה. הקשר עם עובדת השיקום

מידת הקשר בין עובדת השיקום לאלמנות ברחובות דמתה לזו שבכלל האוכלוסייה. מבחינת שביעות הרצון מקשר זה מתגלה תמונה מעניינת: אלמנות אשדוד היו פחות מרוצות מהקשר שלהן עם עובדת השיקום מאשר כלל האלמנות במחקר (20% כלל לא מרוצות לעומת 13% בסה"כ) ואילו יתר אלמנות רחובות - היו יותר מרוצות מאשר כלל האלמנות במחקר (57% מרוצות בהחלט, לעומת 43% בסה"כ, ואף אחת לא היתה כלל לא מרוצה). ייתכן שדבר זה נובע מציפיות מוטעות מצד אלמנות אשדוד מצד אחד ומתחום אפשרויות העזרה של עובדת השיקום של המוסד לביטוח לאומי מצד שני. היינו - עזרה כלכלית - בתשובה לבעיותיהן העיקריות של אלמנות אשדוד לא ניתן לעובדות השיקום לתת במסגרת חוק הביטוח הלאומי, ואילו עזרה בשיקום מקצועי אינה התשובה לבעיותיהן. ואמנם - בשיחות ובסידורים שונים נעזרו אלמנות אשדוד בעובדת השיקום אף יותר מאשר כלל אלמנות המחקר. ואילו להכשרה מקצועית או לעבודה - לא הופנו מחמת חוסר התאמה וחוסר רצון הקשורים כמובן זה בזה.

ו. קשרים חברתיים

גם בתחום זה היו הבדלים גדולים בין אלמנות אשדוד ויתר אלמנות סניף רחובות - כמו ביתר התחומים בהם דובר לעיל: אלמנות אשדוד אופיינו ע"י קשרים חברתיים דלילים - אפילו עם בני משפחה ושכנים. ואילו ליתר אלמנות סניף רחובות היו קשרים חברתיים אף הדוקים מאשר הממוצע באוכלוסיית המחקר. להפגש נס אלמנות אחרות היו מאוד מעוניינות רבע מאלמנות סניף רחובות, עוד חמישית היו די מעוניינות בכך.

ז. סניף יפו

א. תכונות דמוגרפיות

האלמנות שטופלו ע"י סניף יפו גרו בחולון בת-ים, יפו ובאזורים הקרובים. הן היו צעירות מעט מהממוצע במחקר. התפלגותן לפי יבשת הלידה דמתה לממוצע. סה"כ הילדים שהיו לאלמנות סניף יפו גם הוא דמה לממוצע, כמו ממוצע מספר הילדים התלויים, אם כי אחוז בעלות ילד צעיר בגיל 6-10 היה גבוה מעט ביפו מאשר בסה"כ.

אלמנות סניף יפו אופיינו ע"י רמת השכלה בינונית: אחוז חסרות כל השכלה כמו אחוז בעלות השכלה גבוהה היה נמוך ביניהן ואילו אחוז בעלות 8 ו-12-9 שנות לימוד היה גבוה יחסית. ידיעת השפה העברית היתה טובה יחסית.

ב. עבודה ומצב כלכלי

אחוז האלמנות שעבדו בסניף יפו במועד הראיון הראשון דמה לזה שבסה"כ אלא שקרוב למחציתן (בהשוואה ל-28% כאלה בסה"כ) יצאו לעבודה רק לאחר פטירת הבעל ועוד לפני הראיון הראשון. בין העובדות היה אחוז גבוה של עובדות בשרותים (43%). בין אלה שלא עבדו - 59% עבדו אי פעם בעברן, ו-41% רצו לצאת לעבודה (בהשוואה ל-29% כאלה בסה"כ). היינו, בסניף יפו היה האחוז הגבוה ביותר מבין סניפי המחקר של אלמנות שיצאו לעבודה בכוחות עצמן מיד לאחר פטירת הבעל ושל אלמנות שאמרו שהן מעוניינות לצאת לעבודה. אלה תואמים את המת השכלה, מספר הילדים וגילן המאפשרים לאוכלוסיית אלמנות זו שיקום בדרך של יציאה לעבודה. בכל זאת במועד הראיון השני לא גדל הרבה אחוז העובדות בין אלמנות סניף יפו (46%) ונשאר אחוז גבוה יחסית של אלמנות שאמרו שהן מעוניינות לצאת לעבודה (35% לעומת 25% בסה"כ).

המצב הכלכלי ביפו היה הטוב ביותר מבין סניפי המחקר.

ג. הבעיות בהן נתקלו האלמנות

בסניף יפו היה האחוז הגבוה ביותר של אלמנות שסידרו ענייניהן המינהליים לבדן (53% בהשוואה ל-42% בסה"כ). אך היו גם רבות שנעזרו בקרובים בעניינים אלה. היינו - בין אלמנות יפו היתה מספיק התמצאות וידיעת עברית לאפשר עצמאות וגם היתה אפשרות העזרות בקרובים. ואמנם מעטות בלבד נעזרו בעניינים אלה בעובדת השיקום. ל-45% מאלמנות יפו היו בעיות עם ילדים שלא יכלו לפתור בעצמן, ול-61% היו בעיות משפטיות.

לפי הערכת עובדת השיקום היתה הבעיה העיקרית של 35% מאלמנות סניף יפו (בהשוואה ל-11% בסה"כ) - בעיות הילדים. כך היה אחוז גבוה יחסית, להערכת עובדת השיקום, של בעיות בריאות - כבעיה עיקרית (27%).

ד. הקשר עם עובדת השיקום

הקשר של אלמנות סניף יפו עם עובדת השיקום אופייני ע"י טיפול קצר-מועד: היו יותר אלמנות ביפו מאשר בסה"כ שנפגשו עם עובדת השיקום מספר פעמים והטיפול בהן הסתיים או הופסק, ופחות כאלה שנפגשו עמה רק פעם אחת. כך היו פחות כאלה שהטיפול בהן עדיין נמשך במועד הראיון השני של המחקר. מצד שני היה גם אחוז אלה שלא נפגשו כלל עם עובדת השיקום גבוה יותר ביפו מאשר בירת.

שביעות הרצון של אלמנות יפו שנפגשו עם עובדת השיקום יותר מפעם אחת היתה מעט נמוכה מאשר בסה"כ אך גבוהה למדי: מעט פחות ממחציתן היו שבעות רצון בהחלט מטיפולה של עובדת השיקום ועוד 14% היו שבעות רצון למדי. 46% אמרו ששיחותיהן אתה הקלו עליהן מאוד.

17% נעזרו בעובדת השיקום במימוש זכויותיהן האחרות במוסד לביטוח לאומי. ל-3 אלמנות (13% מאלה שנפגשו עם עובדת השיקום יותר מפעם אחת) סודרה השתלמות מקצועית ולאחת סודרה עבודה.

4. סניף פתח-תקווה

א. תכונות דמוגרפיות

סניף פתח-תקווה שרת את אלמנות פתח-תקווה כולל שיכון פג'ה, ראש העין, יהוד, עמישב והסביבה. בדומה לסניף רחובות, גם בין אלמנות פתח-תקווה ניכרות שתי קבוצות קוטביות, אם כי לא ניתן להפריד ביניהן. כך היו בין אלמנות פתח-תקווה יותר אלמנות מבוגרות מאשר בסה"כ ויותר - צעירות. כך היו ביניהן יותר ילידות ישראל מאשר בסה"כ ופחות ילידות אסיה-אפריקה. ממוצע ס"ה הילדים שהיו לאלמנה היה הנמוך ביותר בסניף פתח-תקווה וכך גם ממוצע מספר הילדים התלויים. גם גיל הילד הצעיר היה גבוה יחסית. האחוז הגבוה ביותר של חסרות כל השכלה היה בין אלמנות סניף פתח-תקווה אך גם אחוז בעלות +13 שנות לימוד היה הגבוה ביותר בסניף זה. גם אחוז היודעות עברית היטב היה הגבוה ביותר בסניף זה כמו אחוז אלה שלא ידעו עברית כלל (49% ו-8% בהתאמה לעומת 41% ו-6% בסה"כ).

ב. עבודה

האחוז הגבוה ביותר של עובדות במועד הראיון הראשון היה בפתח-תקווה. כך היה בסניף זה האחוז הנמוך ביותר של עובדות שהתחילו לעבוד לאחר פטירת הבעל. בין אלה שלא עבדו - היה בפתח-תקווה האחוז הנמוך ביותר של אלמנות שעבדו אי פעם בעברן והאחוז הנמוך ביותר של אלמנות שרצו לצאת לעבודה. בכל זאת במועד הראיון השני אף גדל אחוז העובדות ואחוז המעוניינות לצאת לעבודה גם הוא גדל במקצת. ניתן לומר שבין אלמנות פתח-תקווה היתה מעין נורמה של עבודה. בין אלה שעבדו - היה בסניף פתח-תקווה האחוז הגבוה ביותר של עובדות במקצועות חופשיים והוראה וגם האחוז הגבוה ביותר של עובדות שרותים: שוב כמו ברוב התכונות, בולטות 2 הקבוצות הקוטביות בסניף זה.

ג. הבעיות בהן נתקלו האלמנות

62% מאלמנות סניף פתח-תקווה נעזרו בקרובים לשם סידור ענייניהן המינהליים עם פטירת הבעל. ל-26% היו בעיות עם ילדים שאינן יכולות לפתור בעצמן, ול-66% (הגבוה ביותר בין הסניפים) היו בעיות משפטיות.

ד. הקשר עם עובדת השיקום

האחוז הגבוה ביותר שנפגשו עם עובדת השיקום פעם אחת בלבד היה בין אלמנות סניף פתח-תקווה. זאת אולי משום שחלק מאוכלוסיית המטופלות ע"י סניף זה היה ברמה נמוכה מכדי שיוכלו להעזר בשיקום מקצועי ובקצה האחר - היו אלמנות שלא נזקקו לעזרה. פרט לכך, אחוז גבוה יחסית בסניף זה, עבדו, כך שפוטנציאל האפשרות להוציא לעבודה לא היה גבוה.

31% מאלה שנפגשו עם עובדות השיקום יותר מפעם אחת בסניף פתח-תקווה נעזרו בשיחות עמה במידה רבה. 19% נעזרו בה בסידורים שונים, 33% נעזרו בה במימוש זכויותיהן האחרות במוסד לביטוח לאומי ו-25% הופנו לגורם אחר (בדרך כלל לישכת הסעד).

ל-2 אלמנות סודרה השתלמות מקצועית.

שביעות הרצון מהקשר עם עובדת השיקום היתה נמוכה בסניף פתח-תקווה (13% מרוצות בהחלט ו-44% מרוצות למדי). כנראה משום האמור לעיל: חלקן לא יכלו להעזר במה שיכלה עובדת השיקום להציע והאחרות לא נזקקו כלל לעזרה.

5. סניף ירושלים

א. תכונות דמוגרפיות

הצעירות ביותר בין אלמנות המחקר היו אלמנות ירושלים. 28% מהן נולדו בארץ ו-16% באירופה אמריקה. ממוצע סה"כ הילדים היה בירושלים מעט גבוה מאשר בסה"כ. כמו גיל האלמנות היה גם הגיל הממוצע של הילד הצעיר הנמוך ביותר בירושלים. בהתאם למספר הגבוה של ילדים וגילם הנמוך היה גם אחוז בעלות יותר מילד תלוי אחד הגבוה בירושלים.

רמת ההשכלה היתה טובה יחסית בירושלים, וכך גם רמת ידיעת השפה העברית.

ב. עבודה

מחצית האלמנות עבדו במועד הראיון הראשון בסניף ירושלים. רובן עבדו גם לפני פטירת הבעל. מבין אלה שלא עבדו - רובן עבדו אי פעם בעברן, ורבות יחסית רצו מאוד לצאת לעבודה. ואמנם לאחר כשנתיים היה אחוז העובדות הגבוה ביותר מבין אלמנות המחקר - בירושלים; 44% עבדו בשרותים, 25% בפקידות ו-19% בהוראה ומקצועות חופשיים

ג. המצב הכלכלי

ההכנסה החודשית הממוצעת בין אלמנות סניף ירושלים היתה 5,087 ₪ לעומת 4,630 ₪ בסה"כ. למרות ממוצע ההכנסה הגבוהה יחסית לאוכלוסיית המחקר, ובהתחשב במספר הגבוה של ילדים, 39% מאלמנות סניף ירושלים חיו כמו העשירון הנמוך ביותר בכלל האוכלוסייה (בדומה לממוצע).

ד. הבעיות בהן נתקלו האלמנות

עזרה בסידורים מינהליים מבני משפחה קבלו 78% מאלמנות ירושלים. בעיות עם ילדים היו ל-53% - הגבוהה בין סניפי המחקר. בעיות משפטיות היו ל-59%. לפי

הערכת עובדת השיקום היתה הבעיה העיקרית של למעלה ממחצית אלמנות סניף ירושלים בעיית ההסתגלות למצבן כאלמנות.

ה. הקשר עם עובדת השיקום

הקשר עם עובדת השיקום היה האמיץ ביותר מבין סניפי המחקר - בירושלים. 31% (לעומת 17% בסה"כ) עדיין המשיכו בקשר במועד הראיון השני. 31% נפגשו עימה מספר פעמים והפסיקו. 34% נפגשו עמה פעם אחת בלבד ול-3% בלבד לא היה עמה כל קשר. יש להניח שהריכוז הגאוגרפי של המטופלות ע"י סניף ירושלים ומיקומו המרכזי של הסניף תרמו לקשר זה.

שביעות הרצון מעובדת השיקום בין אלה שנפגשו עמה יותר מפעם אחת היתה גבוהה למדי - מחציתן היו שבעות רצון בהחלט ועוד 15% - שבעות רצון למדי. רק 10% לא היו שבעות רצון מהקשר עם עובדת השיקום.

45% אמרו שהשיחות עם עובדת השיקום הקלו עליהן. למרות מידת ההעזרות הגבוהה בסידורים אדמיניסטרטיביים בקרובים, נעזרו אלמנות סניף ירושלים גם בעובדת השיקום בתחום זה (20%). 3 אלמנות (15%) הופנו להשתלמות מקצועית ו-2 (10%) הושמו בעבודה.

ו. קשרים חברתיים

בכל התחומים היו לירושלמיות הקשרים החברתיים ההדוקים ביותר; בקשר עם אלמנות אחרות היתה מעט פחות התעניינות בירושלים מאשר בסה"כ.

לוח כ.1: אלטנות לפי הסניף ותכונות שונות (מספרים מוחלטים, אחוזים וממוצעים)

התכונה	סה"כ	ה ס נ ל ק			
		רחובות	מהן: תושבות אשדוד	יפר	פתח-תקרה
סה"כ מספרים מוחלטים אחוזים	213	84	27	51	33
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
גיל ממוצע	45.8	47.1	47.7	45.0	45.3
יבשת הלידה					
ישראל	22.3	16.6	14.8	21.6	34.9
אסיה-אפריקה	57.7	61.9	74.1	52.9	46.5
אירופה-אמריקה	21.0	21.4	11.1	25.5	18.6
ממוצע סה"כ ילדים	4.3	4.8	5.4	4.1	3.5
ממוצע גיל הילד הצעיר	11.4	11.3	11.1	11.7	11.6
ממוצע מספר הילדים התלויים	2.3	2.4	2.6	2.2	1.9
אחוז חסרות השכלה	24.4	31.0	40.7	15.7	33.3
אחוז בעלות ידיעה טובה בעברית	41.0	30.7	12.0	47.8	48.6
עבודה - ראיון ראשון					
עבדו	41.2	32.5	14.8	41.2	51.1
מהן: עבדו גם לפני פטירת הבעל	71.6	77.7	50.0	47.6	83.3
לא עבדו	58.8	67.5	85.2	58.8	48.9
מהן: רצו לעבוד	28.9	21.8	21.7	41.4	23.8
עבודה - ראיון שני					
עבדו	42.8	31.6	25.9	42.6	54.1
לא עבדו	57.2	68.4	74.1	57.4	45.9
מהן: רצו לעבוד	25.0	16.7	15.0	34.6	27.8

לוח כ.2: האלמנות לפי הסניף והקשר עם עובדת השיקום במועד הראיון השני (אחוזים)

התכונה	סה"כ	ה ס נ ל ק		
		רחגבות	יפר	פתח-תקרה
סה"כ	100.0	100.0	100.0	100.0
מצב הקשר				
הקשר ממשיך	16.8	15.2	10.6	15.8
הקשר הסתיים או הופסק	32.1	30.4	42.6	23.7
נפגשו פעם אחת בלבד	37.8	39.2	29.8	47.4
לא היה קשר	13.4	15.2	17.1	13.1
מידת שביעות הרצון מהקשר (עם עובדת השיקום 1)				
מרוצות בהחלט	43.0	50.0	47.6	12.5
מרוצות למדי	25.8	30.6	14.3	43.8
לא כל-כך מרוצות	18.3	11.1	19.0	25.0
כלל לא מרוצות	12.9	8.3	19.0	18.8
אחוז שנעזרו בעובדת השיקום ⁽¹⁾				
השיחות עמה הקלו				
במידה רבה	36.7	28.9	45.8	31.3
במידה מעטה	24.5	31.6	16.7	18.8
נעזרו בה בסידורים שונים				
במידה רבה	13.3	18.4	4.2	6.3
במידה מעטה	13.3	15.8	4.2	12.5
עזרה במימוש זכויות במוסד לביטוח לאומי				
במידה רבה	21.1	13.5	17.4	6.7
במידה מעטה	21.1	35.1	4.3	26.7
הופנתה לגודס אחר	22.6	29.7	25.0	25.1
סודרה השתלמות מקצועית	17.3	23.7	12.5	12.5
סודרה בעבודה	6.2	2.7	12.5	-

(1) מביין אלה שנפגשו עמה יותר מפעם אחת (בסה"כ 98 אלמנות).

לוח כ.3: האלמנות לפי הסניף ולפי בעייתן העיקרית עפ"י הערכת עובדת השיקום עם תחילת הטיפול (אחוזים)

תחום הבעיה	סה"כ	ה ס נ ל ר			ירושלים
		רחובות	יפו	פתח-תקוה	
סה"כ	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
כלכלית	23.7	30.6	11.8	34.5	12.9
בריאות	11.5	8.1	26.5	10.3	3.2
ילדים	18.6	12.9	35.3	17.2	12.9
סידורים יום-יומיים	13.5	19.4	8.8	13.8	6.5
בדידות	5.8	4.8	2.9	6.9	9.7
הסתגלות לאלמנות	22.4	21.0	8.8	10.3	51.6
עבודה והכשרה מקצועית	4.5	3.2	5.9	6.9	3.2

5. מערך המחקר

מטרת המחקר היתה לקבל מידע על תרומת עבודת השיקום של המוסד לביטוח לאומי לשיקומן של אלמנות ב-4 סניפים בהם יוחדה עובדת שיקום לאלמנות בלבד וכך לקבל מידע על אוכלוסיית האלמנות, בעיותיה וצרכיה המיוחדים - ככל שניתן להסיק ממצבן של האלמנות שטופלו ע"י סניפים אלה על כלל האלמנות בארץ.

א. מקורות הנתונים

- א. ראיונות שנערכו בבתי האלמנות ע"י עובדי מחקר במועד קרוב למועד הפניית האלמנה לעובדת השיקום - "ראיון ראשון". ראיונות אלה נערכו מאוקטובר 1977 עד מרץ 1979.
- ב. שאלונים שמולאו ע"י עובדות השיקום במועד יצירת הקשר עם האלמנה.
- ג. שאלונים שמולאו ע"י עובדות השיקום כעבור מספר חודשים.
- ד. ראיונות חוזרים בבתי האלמנות - "ראיון שני". ראיונות אלה נערכו מספטמבר 1979 עד פברואר 1980.
- ה. סטטיסטיקות שוטפות של האגף למחקר ותכנון במוסד לביטוח לאומי.

ב. הנחקרים

לאוכלוסיית המחקר השתייכו כל האלמנות היהודיות תושבות ישובים עירוניים שהופנו או פנו למחלקה לשיקום ושהיו זכאיות לו (היינו שהיו להן ילדים תלויים) בין התאריכים אוקטובר 1977 עד יוני 1978 בסניפי המוסד לביטוח לאומי הנאים: ירושלים, יפו, פתח-תקוה ורחובות. סה"כ היו 232 אלמנות כאלה - מהן נחקרו במועד הראיון הראשון והשתתפו בסיכומי הנתונים 213, היינו 92%. אלה שלא רואינו במועד זה

כללו - 6 שטרבו להתראיין, 2 שהיו מאושפזות בתקופת המחקר ו-11 שלא נמצאו בביתן לפחות ב-4 ביקורים או שכתובתן לא היתה ברורה.

לא נכללו באוכלוסיית המחקר 17 אלמנות ערביות, או יהודיות תושבות ישובים לא עירוניים שפנו או הופנו לשיקום במועד ובסניפים הנ"ל כי הונח שבעיותיהן שונות. כן לא נכללו במחקר 12 גברים שהתאלמנו כנ"ל ו-14 אלמנות שפנו למחלקה לשיקום אך לא היו זכאיות לטיפול משום שלא היו להן ילדים עד גיל 18. (לאחרונה כאמור שונה חוק זה).

81% מ-213 האלמנות שנחקרו היו אלמנות חדשות. הן גם היוו רוב אוכלוסיית האלמנות החדשות במועד האמור בישובים השייכים ל-4 סניפים אלה של המוסד. 84 מהן השתייכו לסניף רחובות (כולל 30 שגרו באשדוד, 23 בראשון-לציון ו-17 ברחובות). 51 השתייכו לסניף יפו (כולל 22 שגרו בבתי-ים ו-17 בחולון), 45 השתייכו לסניף פתח-תקווה (רובן גרו בה) ו-33 שהשתייכו לסניף ירושלים (כנ"ל).

במועד הראיון השני נחקרו 196 אלמנות. היינו היה נפל של 17 אלמנות בין שני ראיונות המחקר: 4 מהן עברו דירה אל מחוץ לאזורי המחקר, 4 - לא היו בביתן לפחות 4 ביקורים, 2 היו בחו"ל, 2 סרבו להתראיין, עם 2 לא ניתן היה להידבר מחמת מצבן הקשה, אחת התברר שהיתה ערבית, ו-2 נשאו (אחת מהן התאלמנה ב-1977 והשנייה ב-1973).

לוח ב.1: הנחקרים לפי הרווח בין מועד פטירת הבעל לראיון הראשון והרווח בין הראיון הראשון לראיון השני:

רווח בין ראיון ראשון לראיון שני					סה"כ	רווח בין מועד פטירת הבעל לראיון ראשון (1)
לא דואיננו ראיון שני	לא ידוע	עד 11 חודש	12-19 חודש	20-24 חודש		
17	41	24	72	59	213	סה"כ
1	19	10	32	36	98	אותה שנה
12	15	11	25	12	75	רווח של שנה
4	7	3	15	11	40	רווח של שנתיים ומעלה

1) הוסרו שנת הפטירה לשנת הראיון. על כן גם רווח של שנה פירושו בדרך כלל שהראיון הראשון בוצע תוך שנה ממועד פטירת הבעל.

ג. מחלק המחקר

עם התאלמנות פנו האלמנות לפקיד תביעות של המוסד לביטוח לאומי על מנת להגיש תביעה לקצבה - שאירים או תלויים של נפגעי עבודה. עם מילוי התביעה, על פקיד התביעות היה להביא לידיעת האלמנה זכויותיה לשיקום מקצועי - הן בעל-פה והן ע"י שנתן לאלמנה "אגרת לאלמנה" - בה מפורטות זכויותיה אלה, ולחפנות אותה לעובדת שיקום. מאחר שאלמנות בודדות פנו מעצמן, הוחלט תחילה כניסוי שמחקר זה אמור לעקוב אחריו - ליחד עובדת שיקום מיוחדת לאלמנות, שמתפקידה יהיה ליטול את יוזמת הפנייה לאלמנה עליה.

כל עובדת שיקום ב-4 סניפי הניסוי קבלה את שמות כל המתאלמנות החדשות מפקיד התביעות אחת לשבוע במשך כל תקופת המחקר. עם קבלת המידע על אלמנה חדשה, הזמינה אותה עובדת השיקום לפגישה עמה והודיעה לעורכי המחקר על כך תוך ציון שמה, כתובתה ומספר פרטים דמוגרפיים.

במידה שהאלמנה באה לפגישה עפ"י הזמנת עובדת השיקום, נתקיימה בנייהן שיחה בה הוחלט באם יש צורך בשיחות נוספות. באם לא באה האלמנה לפגישה, או לא הודיעה שאין ברצונה להפגש עם עובדת השיקום, הזמינה אותה העובדת בשנייה. אם גם להזמנה זו לא נענתה, יצרה עמה העובדת קשר בטלפון או ע"י ביקור בביתה, ככל האפשר.

בדרך זו נוצר הקשר עם אלמנות חדשות. היו גם מקרים שאלמנות וותיקות באו ביוזמתן ויצרו קשר עם עובדת השיקום או חדשו קשר שהיה קיים בעבר. גם במקרים אלה הודיעה עובדת השיקום לעורכי המחקר באותה דרך על יצירת הקשר עם האלמנה.

בחודש הראשון של הניסוי והמחקר, הוזמנו ע"י עובדת השיקום גם אלמנות שהתאלמנו בשנה שלפני כן, וגם הן נכללו במחקר. לאחר מכן הוזמנו רק מתאלמנות חדשות.

לאחר מספר פגישות עם כל אלמנה, מלאה עובדת השיקום את השאלון הראשון של המחקר המיועד לה, ולאחר מספר חודשים, מילאה את השאלון השני, בו גם דיווחה אם הקשר עם האלמנה נפסק או נמשך.

עם קבלת ההודעה על כל אלמנה אצל עורכי המחקר, נשלחה עובדת מחקר מאומנת לבית האלמנה וראינה אותה עפ"י שאלון סגור - "ראיון ראשון". כשנה-שנתיים לאחר מכן - ראינו האלמנות באותה דרך בשנית - "ראיון שני".

ד. השאלונים

- א. השאלון הראשון לעובדת השיקום: מולא ע"י עובדת השיקום קרוב למועד יצירת הקשר עם האלמנה. כלל שאלות על פרטי זיהוי, פרטים על אופן יצירת הקשר עם האלמנה, תיאור בעיותיה בשטחים שונים, פרטים על עבודת האלמנה, נכונותה ויכולתה לצאת לעבודה - עפ"י הערכת עובדת השיקום ותוכניותיה להמשך טיפול.
- ב. השאלון השני לעובדת השיקום: מולא לאחר מספר חודשים, וכלל פרטים על המשך הטיפול באלמנה.
- ג. השאלון לראיון המחקר הראשון: שימש לראיון הראשון שנערך ע"י עובדת מחקר בבית האלמנה במועד סמוך למועד יצירת הקשר בין האלמנה לעובדת השיקום. כלל שאלות על פרטי זהות, פרטים דמוגרפיים, פרטים הקשורים בנסיבות פטירת הבעל, פרטים על מיצוי זכויות במוסד לביטוח לאומי, נתונים על עבודת האלמנה ונכונותה לצאת לעבודה, פרטים על הכנסותיה, בעיות בהן נתקלה עם פטירת הבעל ומצבן במועד החקירה בשטחים הבאים: מצב כלכלי, סידורים אדמיניסטרטיביים, ייעוץ משפטי, ילדים.
- ד. השאלון לראיון המחקר השני: שימש לראיון השני שנערך ע"י עובדת מחקר בבית האלמנה כשנה-שנתיים לאחר הראיון הראשון. כלל - פרטי זהות, החלפת מקום מגורים, ידיעת שפות, המשך הקשר עם עובדת השיקום והערכת הקשר הזה, עבודת האלמנה ונכונותה לצאת לעבודה, מימוש זכויות להכשרה מקצועית בעזרת המוסד לביטוח לאומי, קשרים עם בני משפחה מורחבת, קשרים חברתיים כולל עם ארגון האלמנות, נכונות לנישואין מחדש, ומעבה ביחס לבעיות שהיו לה בשטחים השונים שנחקרו בשאלון הקודם.

בוצעו במחשב CDC עפ"י תכניות SPSS.

מאחר שהיה נפל בין הראיון הראשון לראיון השני, ייתכנו הפרשים קלים בעיבודים של נתונים מהראיון הראשון אם שולבו גם עם נתונים מהראיון השני.

ז. הגדרות וסימנים

הגיל

האלמנות חולקו לקבוצות עפ"י גילן בשנת 1979 (מועד ביצוע הראיון השני) בחתכים של 10 שנים המקבילים לאלה שבעיבודים הדמוגרפיים של הלישכה המרכזית לסטטיסטיקה.

יבשת הלידה

ניתנה חלוקה ל-3 קבוצות בדרך כלל: אסיה אפריקה, אירופה אמריקה, כאשר ילידות ישראל מופיעות בקבוצה נפרדת. במקרים בוודים ניתנה גם אנחנה של ילידות ישראל לפי יבשת לידת האב, כנ"ל, בחישובי Tau, ורגרסיה - סודרו קבוצות המוצא בדרך הבאה, ממזרח למערב: 1. ילידות אסיה אפריקה. 2. ילידות ישראל שאביהן נולד באסיה אפריקה. 3. ילידות ישראל שאביהן נולד בישראל. 4. ילידות אירופה אמריקה. 5. ילידות ישראל שאביהן נולד באירופה אמריקה.

מספר סה"כ הילדים

סה"כ הילדים שהיו לאלמנה, בין שגרר אתה ובין שלא, בין שהם צעירים ובין שנישאו.

מספר הילדים התלויים

מספר הילדים הנחשבים ל"תלויים" באלמנה לצורך חישוב הקיצבאות המגיעות לאלמנה מהמוסד לביטוח לאומי. אלה הם ילדים עד גיל 18, וכך גם ילדים עד גיל 20 אשר עיקר זמנם מוקדש ללימודים או עד גיל 21 אם הם משרתים בצה"ל וכך גם ילדים נכים.

סה"כ שנות לימוד

מספר השנים שלמדה האלמנה בכל סוגי בתי הספר ביחד. העיבודים מופיעים בדרך כלל עפ"י סיווג השונה מזה הנהוג ע"י הלישכה המרכזית לסטטיסטיקה. זאת פרט לעיבודים שנעשו לצורך השוואות לאוכלוסיות אחרות (בדרך כלל סקר כוח אדם). ההבדל הוא בעיקר בכך, שבמחקר זה נלקחו כל בעלות 1-7 שנות לימוד יחד ובעלות השכלה יסודית מלאה - 8 שנות לימוד - הוכנסו לקבוצה נפרדת, ואילו בסיווג הל.מ.ס. החלוקה היא 1-4 ו-5-8 שנות לימוד. הסיבה לשוני היא שנראה שאין חשיבות רבה למספר המדויק של שנות הלימוד אם לא הושלמה השכלה יסודית וגם לא נראה שאנשים נוטים לדווח במדויק מספר השנים שלמדו אם הוא פחות מהשכלה יסודית מלאה. ואילו ההבדל בין 7 ל-8 שנות לימוד, היינו בין השכלה יסודית מושלמת וחלקית הוא משמעותי יותר.

ההכנסה

מחמת הרמה הגבוהה של האינפלציה, היה הכרח להביא את הדיווחים על ההכנסה שנתקבלו בחודשי הראיון השונים לבסיס משותף. דבר זה נעשה על ידי כך שההכנסות עליהן דיווחה כל אלמנה הוכפלו במנת החילוק בין ההכנסה החודשית המטוצעת למשרת שכיר באפריל 1978, ובחודש הדיווח. בדרך זו נתקבלו הכנסות מעודכנות לאפריל 1978.

עשירוני הכנסה

נתנה התפלגות האלמנות לפי גבולות רמות ההכנסה למבוגר סטנדרטי של עשירוני האוכלוסיה כפי שנתקבלו בסקר הוצאות המשפחה 1975 של הלישכה המרכזית לסטטיסטיקה כשהם מקודמים לאפריל 1978. הכנסה למבוגר סטנדרטי היא סה"כ הכנסת המשפחה מחולק במספר הנפשות במשפחה המתורגם למספר "מבוגרים סטנדרטיים". תרגום זה מבטא את משקל התוספת בהוצאה שמוסיפה כל נפש במשק הבית:
התרגום הוא כדלקמן:

מספר מבוגרים סטנדרטיים	מספר נפשות במשפחה
1.25	1
2.00	2
2.65	3
3.20	4
3.75	5
4.25	6
4.75	7
5.20	8
5.60	9

6. ביביליוגרפיה

1. ד. גדעון - התערבות בעת משבר בקרב משפחות של הללי מלחמה, סעד, מאי 1974.
2. מ. גוטמן - שלושה אופני התערבות במשפחות שכולות, בטחון סוציאלי, 17, 1979.
3. נ. גולן - מרעיה לאלמנה לאשה, סעד, מאי 1975.
4. ד. גורדון - תכונות סוציודמוגרפיות של אלמנות שאירים עירוניות, סקר מס' 23, המוסד לביטוח לאומי.
5. ש. כהן - יתומים בגיל בי"ס תיכון, סקר מס' 6, המוסד לביטוח לאומי.
6. ר. לנדאו - דו"ח סיכום על פעולתה של קבוצת אלמנות, דו"ח פנימי, המוסד לביטוח לאומי, מחלקת השיקום.
7. ליפשיץ, ברמן, גלעד וגלילי - השפעת תפיסת האב והמבנה החברתי על הסתגלותם של ילדים שאבדו אב במלחמה, מגמות, אפריל 1977.
8. ש. סמילנסקי וד. קסל - הסתגלותם של ילדים יתומים מאב בני"ס יסודי, מגמות, אפריל, 1977.
9. ש. סמילנסקי, וט. ויסמן - מדריך לעובדי שיקום בהתמודדותם עם צרכי יתומי צה"ל ואמותיהם, מכון סאלד.
10. פ. סילברמן - עזרה הדדית למשפחות שכולות, סעד, יולי 1974.
11. פ. סילברמן - אלמנות ושכול, סעד, נובמבר 1974.
12. ל. פניז'ל - תפקידי האם באין אב במשפחה, סעד, ינואר 1959.
13. ו. פלוריאן ועוד - הפסיכולוג השיקומי ותפקידיו, סעד, ספטמבר 1973.
14. ו. פלוריאן וא. שורקה - אספקטים פסיכו-חברתיים של אבדן, סעד, ינואר 1974.
15. ח. קירשנר - מחקר חלוץ על אבדן ושיקום של אלמנות מלחמת ששת הימים ויום הכיפורים.
16. ו. קנה וא. וינר - הנקישה בדלת: הרהורים אחדים על עבודה עם משפחות שכולות בישראל של 1973, סעד, מרץ 1974.
17. ח. קרן יער ומ. סוארי - משפחות עם ילדים בישראל 1968-1978, סקר מס' 28, המוסד לביטוח לאומי.
18. נ. שטיגמן וא. המבורגר - הכנסות של מגישי תביעות חדשים לקיצבאות זקנה ושאירים, המוסד לביטוח לאומי 1978.
19. ל. שמגר - מערכת שרותים למשפחות חד-הוריות, בטחון סוציאלי, מרץ, 1975.
20. ל. שמגר - אלמנות מלחמה בחברה ישראלית, 1979.
21. סקר כוח אדם, 1977, סדרת פרסומים מיוחדים, הל.מ.ס. מס' 611.
22. שנתון סטטיסטי לישראל 1978.

23. Aitken-Swan J.: Widows in Australia - A Survey.
24. Berrardo F.: Widowhood Status in the U.S. Family Coordination, 17, 1968.
25. Bernard J.: Remarriage - A study of marriage.
26. Glick, Weiss, Parkes: The First Year of Bereavement, 1974.
27. Harvey C., Bahr H.: Widowhood Morale and Affiliation. J. of Marriage & Family, Feb. 1974.
28. Kahana R.: On Widowhood - Introduction. J. of Geriatric Psychiatry, 1, 1975.
29. Lopata H.: Widows as a Minority Group. The Gerontologist, 11.
30. Lopata H.: On Widowhood Grief Work & Identity Reconstruction. The Gerontologist, 11.
31. Lopata H.: Widowhood in an American city. 1973.
32. Marries: Widows and their Families. 1958.
33. Nitzan A.: The Economic Situation of Widows & Orphans. 1959, The National Institute of Insurance.
34. Pabmore E., Stanley L., Gormier R.: Widows With Children Under Social Security. U.S. Dep. of H.E.W. rep. No. 16.
35. Silverman P., Cooperband A.: On Widowhood Mutual Help and The Elderly Widows. J. of Geriatric Psychiatry, 1975, 1.
36. Silverman P.: Bereavement as a Normal Life Transition, 1977.
37. Silverman P.: Mutual Help Groups. U.S. Dept. of H.E.W., 1978.
38. Schlesinger B. & Macrae A.: The Widow and Widower and Marriage. Selected Findings.
39. Recent Trends in Social Security Benefits for Widows. Studies and Research, No. 5, Women & Social Security.

